జనాన్వృద్ధికరణాది
ప్రథమపాదము

350 పే॥

5044

శ్రీభగవద్రామానుజాచార్యవిరచితంబగు

శ్రీభాష్యమునందు

జన్మాద్యధికరణాదిప్రథమపాదము.

శ్రీసుదర్శనభట్టార్యవిరచితంబగు

శ్రుతప్రదీపిక

యనువ్యాఖ్యానము

విషయవాక్యదీపికతోను

చేర్పఁబడి

శ్రీపరవస్తు శ్రీనివాసజగన్నాథస్వామియయ్య

వారలుగారిచేఁబరిష్కరింపఁబడి

యచ్చువేయింపఁబడినది

22

350
5044

OFFICE OF THE REGIST[...] 14 OCT. [...] MADRAS

VIZAGAPATAM
Publisher Mahamahopadhyaya Sree paravastu
Venkata Rangacharyulayyavarulu Garu
Printer D. Guranna
Arsha Press 1892

జన్మాద్యధికరణమ్

౨. కింపున స్తద్బ్రహ్మ, య జ్జిజ్ఞాస్య ముచ్యత ఇత్యత్రాహ —

జన్మాద్యస్య యతః॥౨॥

జన్మాదీతి సృష్టిస్థితిప్రళయమ్. తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః. అస్య, అచిన్త్యవివిధవిచిత్ర రచనస్య నియతదేశకాలఫలభోగబ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్త క్షేత్రజ్ఞమిశ్రస్య జగతః. యతః, యస్మాత్ సర్వేశ్వరా న్నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాత్ సత్యసంకల్పాత్ జ్ఞానానన్ద్యైకస్వ

---

౧ అథానన్తరసంగతి మాహ॥ కింపునరితి. ప్రకృతే [illegible] తత్సానుకూల్య పూర్వకం [illegible] జిజ్ఞాస్యముక్తం [illegible] నిరతిశయబృహత్త్వ [illegible] ధర్మః [illegible] జీవతాః, [illegible] ఇదగ్ం సర్వం, [illegible] త్యాదీనాం [illegible] ఇత్యాది. [illegible] ప్రత్యేకం నిరతిశయ [illegible] ప్రతిపాదకానాం వాక్యానాం వ్యాఖ్యాన [illegible] [illegible] జగత్సృష్టిప్రకరణేషు నిరతిశయబృహత్త్వ [illegible] జిజ్ఞాస్యమితి [illegible] [illegible] ఇతి సూత్ర [illegible]

సూత్ర [illegible]

[illegible] జన్మాదీతి ఏకవచనతాత్పర్య [illegible] సముదాయ [illegible] అస్య [illegible] బహువ్రీహి [illegible] జన్మాది [illegible] లక్షణ [illegible] ద్వితీయం వ్యాఖ్య [illegible] అస్యేతి [illegible] జగత్ [illegible] జిజ్ఞాస్య [illegible] సూత్ర [illegible] ప్రథమం [illegible] జగత్ [illegible] మాహ॥ అచిన్త్యేతి॥ [illegible] అచిన్త్య [illegible] విచిత్రమ్ [illegible] విచిత్రమా హ॥ నియతేతి॥ [illegible] యస్మాదితి॥ [illegible] ప్రాపక [illegible] ప్రాప్య [illegible] ప్రాపక [illegible] గుణ [illegible] మాహ॥ సర్వేశ్వరాదితి [illegible]॥ తత్ర జ్ఞానానన్ద [illegible] ప్రాప్య [illegible], పరస్మాదితి ప్రా

[illegible] సర్వకర్తా [illegible]
[illegible] సృష్టిస్థితిప్రళయాః ప్రవర్తన్తే తత్ బ్రహ్మ [illegible]
[illegible]

భృగుర్వై వారుణిః। వరుణం పితరముపససార। అధీహి భగ[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ ౩ ॥

బ్రహ్మస్వరూపలక్షణ్య—యతో వా ఇమాని భూతాని [illegible]
[illegible] జీవన్తి, యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి, తద్విజిజ్ఞాస[illegible]
బ్రహ్మేతి గీయతే-

3- తత్ర సంశయః- కిమస్య వాక్యస్య [illegible] [illegible]

3- [illegible] తత్ర పూర్వపక్షం [illegible]

[illegible] యతో వా ఇమాని భూతాని [illegible] జీవన్తి [illegible] తద్విజిజ్ఞాస[illegible]

[illegible]

యతో వా [illegible]

[illegible] ఉపాసనా [illegible]

[illegible]

జన్మాద్యధికరణమ్.

[illegible] శక్యతే, నవేతి. కిం ప్రాప్తమ్. నశక్యమితి. నతావజ్జన్మాదయో విశేషణత్వేన బ్రహ్మ లక్షయన్తి. అనేకవిశేషణ వ్యావృత్తే బ్రహ్మణో ఽనేకత్వ ప్రసక్తేః. విశేషణానాం హి వ్యావర్తకత్వమ్. నను దేవదత్తః శ్యామో యువా లోహితాక్షస్సమపరిమాణ ఇత్యత్రాపి విశేషణబహుత్వేఽప్యేక ఏవ దేవదత్తః ప్రతీయతే, ఏవమత్రాప్యేకమేవ బ్రహ్మ భవతి. నైవమ్. తత్ర ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీతే రేకస్మిన్నేవ విశేషణానా ముపసంహారః. అన్యథా తత్రాపి వ్యావర్తకత్వేనానేక

[illegible] నశక్యమితి॥ జన్మాదీనాం బ్రహ్మలక్షణత్వం విశేషణతయా [illegible] వేతి [illegible] ప్రథమం [illegible] ॥ [illegible] ॥ అనేకేతి॥ [illegible] విశేషణత్వ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ఉపసంహార [illegible] అన్యథా [illegible]

బ్రహ్మలక్షణత్వమేవాస్య వాక్యస్య విధీయతే, [illegible] తదా [illegible] ఇత్యు [illegible] రసపం [illegible] దేవదత్త [illegible] త్వ [illegible] స్యా త్, తద్వదితి వ్యాఖ్యానే [illegible].

నను ఈశ్వరస్య లక్షణముచితమేవ తథాహి [illegible] సాధారణ [illegible] ప్రతిపాదక సర్వజ్ఞ [illegible] జన్మాదికారణత్వేన [illegible] తే. [illegible] గుణైః స్వరూపస్య [illegible] శేరుపాస్య [illegible] ప్రతీయేత. [illegible] స్వరూపే లక్ష్యమాణే [illegible] స్వాభావికసర్వజ్ఞత్వాదిగుణానామపి జిజ్ఞాస్యత్వమాపద్యేత. [illegible] జిజ్ఞాస్యత్వ [illegible] తథా [illegible] సూత్రకార [illegible] జిజ్ఞాస్య [illegible] ఇత్యతి, ప్రతిపాద్యభూతే [illegible] ప్రతిపాదయ [illegible] యస్యైవ ముక్తప్రాప్యస్య బ్రహ్మణో వివక్షితత్వాత్, [illegible] ముక్తప్రాప్యత్వాత్ [illegible] తేరపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధేః. ఏవంచ జగత్కారణత్వ లక్షణం విశిష్టవిష్ణుం సర్వజ్ఞత్వ [illegible] విశేష్య [illegible] ఏవ [illegible] వ్యాఖ్యానమ్.

అత్రోచ్యత ఇతి పక్షద్వయమపి ప్రతిపాదితం. [illegible] రూపత్వాత్. అనువాదస్య ప్రాపకవాక్యసాపేక్షతయా తద్విరుద్ధార్థపరత్వాసంభవాత్. ప్రాపక వాక్యస్యైవ [illegible] తదితి [illegible] సిద్ధాన్తస్యోపాదానస్య [illegible] ప్రతిపాదనాత్. తదనువాదక [illegible] యతఇతి పదద్వయం [illegible] వ్యాఖ్యానమ్. సచ హేతౌ పఞ్చమ్యాను [illegible] అత ఇతి సూత్రే [illegible] విభాగ [illegible] విభాగే [illegible] ఇతి యోగవిభాగస్యావశ్యకత [illegible] తత్రవ్యాసం [illegible] వక్తవ్యమ్.

త్వ ముపపాద్యమ్. అత్ర తత్త్వేనైవ విశేషణేన లక్షయిష్యమాణత్వా
త్ బ్రహ్మణః పరిణామాన్తరే జన్మాదేర్వ్యావర్తకత్వేన
బ్రహ్మణోఽనుపత్వ మవర్జనీయమ్. బ్రహ్మశబ్దాత్ తదత్ర ప్రత్యేకం ప్ర
తీయత ఇతి చేన్న. అజ్ఞాత గోవ్యక్తేః జిజ్ఞాసోః పురుషస్య
ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌ రిత్యుక్తే గోపదైక్యేఽపి ఖణ్డత్వాదివ్యా
వర్తకభేదేన గోవ్యక్తి బహుత్వప్రతీతేః బ్రహ్మవ్యక్త్యోఽపి బహ్వ్యః
స్యుః. అనేకః లక్షయిష్యత వస్త్వన్యేషాం విశేషణానాం సంభూయ
లక్షణత్వ మప్యనుపపన్నమ్—అన్యవ్యావృత్తత్వేన లక్షయన్తి. ఆకారాన్త
రాప్రతిపత్తేః. ఉపలక్షణానా మేకే నాకారేణ ప్రతిపన్నస్య కేనచి
దాకారాన్తరేణ ప్రతిపత్తిహేతుత్వం హి స్వరూపం యత్రాయం సారస
స్స దేవదత్త కేదార ఇత్యాదిషు—నను చ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్ర
హ్మేతి ప్రతిపన్నాకారస్య జగజ్జన్మాదీన్యుపలక్షణాని భవన్తి. న.
ఇతరేతరప్రతిపన్నాకారాపేక్షత్వేన ఉభయోర్లక్షణ వాక్యయోర
న్యోన్యాశ్రయణాత్. అతో నలక్షణతో బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యతఇతి.
        ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే. జగత్సృష్టిస్థితి ప్రళయైరుపలక్షణభూ

తావే. పక్షే దివమ్యుహా॥ అత్రత్వితి॥ అవర్జనీయమ్. ఏకపదా త్వితీయమి
త్యాదావవిశేషణాదాత్ బహుత్వకుశాపత్తిరితి వక్ష్యదితిభావః. నపరంప్ర
త్యక్షాదేరాకారధీః, అతుశాస్త్రస్యా కత్వాత్॥ బ్రహ్మేతి॥ పరిహారతి॥ నేతి॥ ఏక
వచనాన్తపదార్థక్యాత్ గవాదివాక్యస్యాచాపి, తత్రశాబ్దమైక్యం ప్రత్యక్షాపా
దితమితి నశక్యలవమ్, అప్రత్యక్షే విషయే శబ్దాభిన్నవాక్యవిశేష్యబహుత్వ
ప్రతీరిత్యర్థః. ప్రత్యేకంవా సంభూయవా లక్షణత్వమితివికల్పం మత్వాపూ
ర్వకల్పః ప్రత్యుక్తః, అథ ద్వితీయం వ్యుదస్యతి॥ అతఏవేతి॥ ఏకైకస్య
విశేషణస్య ప్రత్యక్షవిరోధేసతి శక్యోదకత్వేనవ్యుత్పత్తే రిత్యర్థః. అథోప
లక్షణపక్షందూషయతి॥ నాపీతి॥ కథం తృతీయాకార ప్రత్యవేక్షిత్వత్రాహ॥
ఉపలక్షణానామితి దేవదత్తసంబన్ధా అన్యాకారః, కేదారత్వం ప్రాకృతి
తాకారః సారససంబన్ధ ఉపలక్షణభూత ఇత్యర్థః. తృతీయాకారధీరస్తీతి
చోదయతి॥ నన్వితి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ సత్యత్వాదికం విశేషణం చేదుక్తదోష
సామ్యాత్, ఉపలక్షణం చేత్ తృతీయాకారజ్ఞప్త్యర్థం యతోవాఇత్యాది వా
క్యసాపేక్షత్వాదన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. అత్రాత్యుపసంహారః.
        ॥ఏవమితి॥ సూత్రకారాభిప్రేతే పూర్వపక్షే ప్రాప్తే, తదభిప్రేత సిద్ధాన్త
మాహ ఉచ్యతఇత్యర్థః॥ ఉపలక్షణభూతేరితి॥ తత్ర మాత్రస్యనేన త్వాదిత

తైర్వినా బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యతే. న చోపలక్షణోపలక్ష్యాకారవ్యతిరిక్తాకారాన్తరాప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మణోఽప్రతిపత్తిః. ఉపలక్ష్యం హ్యనవధికాతిశయబృహత్, బృంహణం, చ. బృహతేర్ధాతోస్తదర్థత్వాత్. తదుపలక్షణభూతాశ్చ జగజ్జన్మస్థితిలయాః. యతో వేత్యాదిప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేన యథాప్రసిద్ధజన్మాదికారణమనూద్యతే. ప్రసిద్ధిశ్చ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం, తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజోఽసృజతేత్యేకస్యైవ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య నిమిత్తోపాదానోభయకారణత్వేన. తదపి సదేవేదమగ్ర ఏకమేవాసీదిత్యుపాదానతాం ప్రతిపాద్యాద్వితీయమిత్యధిష్ఠాత్రన్తరం ప్రతిషిధ్య తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యేకస్యైవ ప్రతిపాదనాత్. తస్మాద్యస్మాదస్య జగతో జన్మస్థితిలయాస్తద్బ్రహ్మేతి జన్మస్థితిలయాః స్వనిమిత్తోపాదానభూతం వస్తు బ్రహ్మేతి లక్షయన్తి. జగన్నిమిత్తోపాదానతాక్షిప్తసర్వజ్ఞత్వసత్యసఙ్కల్పత్వవిచిత్రశక్తిత్వాద్యనేకాకారబృహత్త్వేన ప్రతిపన్నం బ్రహ్మేతి చ జన్మాదీనాం తథా ప్రతిపన్నస్య లక్షణత్వేన నాకారాన్తరాప్రతిపత్తిరూపానుపపత్తిః.

ముక్తమ్. జ్ఞాప్యబహిర్భూతం తద్వ్యావర్తకమ్ ఉపలక్షణమ్. తృతీయాకారాప్రతిపత్తిమాశఙ్క్యాహ నచేతి. ఉపలక్ష్యాకారమాహ ఉపలక్ష్యమితి. కథం నిరతిశయబృహత్త్వసిద్ధిస్తత్రాహ బృహతేరితి. మనిన్ప్రత్యయస్యేతి హ్యాశయః. ఉపలక్షణాకారమాహ తదితి. కేదారస్య సారసేనేవ బ్రహ్మణ ఉపలక్షణాకారేణ సంబన్ధః. ఉపాదానభూతే బ్రహ్మణి నాస్త్యస్య నిమిత్తత్వ కార్యానుపత్తిప్రసఙ్గ ఇతి శఙ్కాద్వయం పరిహరన్ తృతీయాకారాక్షేపకం వాక్యమవతారయతి. యతో వేత్యాదినా. తదేతి సిద్ధత్వాత్. ప్రసిద్ధిశ్చేతి. నిమిత్తోపాదానకారణత్వం పదానామన్వయేనాహ ఏకమితి. తదపీతి. కేనచిత్ తత్సంబన్ధమాహ. తస్మాదితి. హేతుహేతుమద్భావసంబన్ధః. అథ తదాక్షిప్తం తృతీయాకారమాహ జగదితి. ఉపలక్ష్యం హి త్యాగలక్షణాకారః. నిరతిశయబృహత్త్వముపలక్ష్యమ్. తటస్థతారూపబ్రహ్మత్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకార ఇత్యర్థసిద్ధః. తదవచ్ఛిన్నాకారత్వముపలక్ష్యమ్. ఆకారత్వమాత్రం హి ప్రాగప్రతీతమ్. నచ తదవచ్ఛిన్నసంబన్ధమాత్రముపలక్ష్యమ్. అతిప్రసఙ్గాత్. ఉపలక్షణాకారమాహ జన్మేతి. ప్రాగుక్తం శఙ్కాద్వయం పరిహరన్ వ్యతిరిక్తాకారాన్తరాభావః. పక్షే తస్యాక్షేపకం వాక్యం భావతాత్పర్యతి. యతో వేత్యాదినా. ఏవమితరమాకారాన్తరమాహ. జగదితి. పూర్వవదన్వయః.

జగజ్జన్మాదీనాం విశేషణతయా లక్షణత్వేపి న కశ్చిద్దోషః. లక్షణభూతాన్యపి విశేషణాని స్వవిరోధివ్యావృత్తం వస్తు లక్షయన్తి. అజ్ఞాతస్వరూపే వస్తున్యేకస్మిన్ లిలక్షయిషితే పరస్పరవిరోధ్యనేకవిశేషణలక్షణత్వం న భేదమాపాదయతి. విశేషణానామేకాశ్రయతయా ప్రతీతేరేకస్మిన్నేవోపసంహారాత్. ఖణ్డత్వాదయస్త్వవిరోధాదేకగోవ్యక్తిభేదమాపాదయన్తి. అత్రతు కాలభేదేన జన్మాదీనాం న విరోధః.

యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదికారణవాక్యేన ప్రతిపన్నస్య జగజ్జన్మాదికారణస్య బ్రహ్మణస్సకలేతరవ్యావృత్తం స్వరూపమభిధీయతే, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. తత్ర సత్యపదం నిరుపాధికసత్తాయోగి బ్రహ్మాహ. తేన వికారాస్పదమచేతనమ్, తత్సంసృష్టశ్చేతనశ్చ వ్యావృత్తౌ. నామాన్తరభజనార్హావస్థా

అథ విశేషణతయా లక్షణత్వముపపాదయతి॥ జగజ్జన్మాదీనామిత్యాదినా॥ జ్ఞాపకస్వరూపం తద్వ్యవచ్ఛేదకం విశేషణమ్. అవ్యావర్తకాధారవిశేషణత్వ [illegible] ఇత్యత ఆహ॥ లక్షణేతి॥ స్వవిరోధివ్యావృత్తమ్. నియతభిన్నప్రయుక్తవిశేషణాశ్రయాద్వ్యావృత్తమ్. బహుత్వాదవాదకాధారేసతి విశేషణత్వమవిరోధః స్యాదిత్యత్రాహ। అజ్ఞాతేతి॥ అయం గ్రన్థస్సపక్షవిషయః. దేవదత్తః శ్యామ ఇత్యాదికమప్రాగుక్తమ్ [illegible] అజ్ఞాతే అప్రత్యక్షే. అప్రత్యక్షేపి [illegible] వాక్యవిశేష్య [illegible] ప్రతీతే [illegible] విశేషణ [illegible] న ప్రత్యక్షే [illegible] పూర్వపక్షేత [illegible] ప్రతిపత్తవ్యమ్, అప్రత్యక్షేపి దేవదత్తాదివాక్యాద్విశేషణభేదేపి [illegible] ప్రతీతే [illegible] దేవవిశేష్యైక్యం [illegible] తత్ [illegible] ప్రత్యక్షప్రత్యక్ష [illegible] విభాగవిరహాదవిశేష్యభేదైక్యం [illegible] విశేషణానామితి॥ [illegible] ప్రతీత్యవిరోధాదిత్యర్థః. [illegible] ఐక్యనియామకముక్తమ్. [illegible] నియామకమాహ॥ ఖణ్డేతి॥ [illegible] అత్రేత్యాది॥ విశేష్యైక్యేపి కాలభేదాత్ [illegible] జన్మాది [illegible] నామవిరోధాద్వ్యక్త్యైక్యస్య [illegible] తుల్యత్వమిత్యర్థః.

అథ సత్యాదివాక్యస్య స్వరూపలక్షణపరత్వం [illegible] ప్రతిపాదయితుమాహ॥ యతో వా ఇత్యాదినా॥ [illegible] ప్రతిపాదకవాక్యం వివక్షితమ్. సకలేతరవ్యావృత్తాభిధానశక్త్యా [illegible] తత్రేతి॥ నిరుపాధికత్వాత్ స్వరూపతో [illegible] వ్యావృత్తానామాహ తేనేతి॥ అచిద్బద్ధయోర్వ్యా

స్వరూపయోగేన తయోర్నిరుపాధికసత్తాయోగరహితత్వాత్. జ్ఞానపదం నిత్యాసఙ్కుచితజ్ఞానైకాకారమాహ. తేన కదాచిత్సఙ్కుచితజ్ఞానత్వేన ముక్తాత్మవ్యావృత్తిః. అనన్తపదం దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితం స్వరూపమాహ. సగుణత్వాత్ స్వరూపస్య స్వరూపేణ గుణైశ్చానన్త్యమ్. తేన పూర్వపదద్వయవ్యావృత్తకోటిద్వయవిలక్షణాః సాతిశయస్వరూపస్వగుణా నిత్యా వ్యావృత్తాః; విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వాత్. తతః సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యనేన వాక్యేన జగజ్జన్మాదికారణతయావగతస్వరూపం బ్రహ్మ సకలేతరవస్తువిజాతీయమితి లక్ష్యత ఇతి వాక్యవ్యాఖ్యానమ్.

అతస్సకలజగజ్జన్మాదికారణం నిరవద్యం సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం సర్వశక్తి బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి సిద్ధమ్.

యే తు నిర్విశేషవస్తు జిజ్ఞాస్యమితి వదన్తి, తన్మతే బ్రహ్మ

వృత్తత్వం దర్శయతి॥ నాపీతి॥ జ్ఞానేతి స్వరూపతో ధర్మతశ్చ నిత్యాసఙ్కుచితజ్ఞానైకాకారః. ఏకశబ్దః [illegible] వ్యావర్తకః. [illegible] మాహ॥ తేనేతి॥ అనన్తేత్యాది॥ సర్వవస్తు [illegible] వస్తు పరిచ్ఛేదః. ఇదం స్వరూపస్యైవ సగుణ [illegible] స్వభావప్రకర్షేణ [illegible] కాలపరిచ్ఛేదవిలక్షణః. సగుణ [illegible] [illegible] స్వభావప్రకర్షేతి॥ సాతిశయేతి॥ స్వ [illegible] త్వాత్, గుణతశ్చ [illegible] [illegible] వ్యావృత్తిః సిద్ధా [illegible] విశేషణానామితి. [illegible] తత ఇతి॥ స్వరూప [illegible] వస్తు [illegible] అస్య [illegible] [illegible] పూర్వ [illegible] ఇత్యర్థః. [illegible] [illegible] అత ఇతి॥ అతః [illegible] నిరవద్య ఇతి॥ [illegible] ధర్మ [illegible] విశిష్టం [illegible] ఇతి [illegible] సర్వజ్ఞత్వాదికం కారణత్వోపపత్తమ్.

[illegible] సూత్రద్వయస్య పరపక్ష [illegible] ॥ [illegible] ॥ కథమిత్య [illegible]

జ్ఞాపా, జన్మాద్యస్య యత ఇత్యసంగతం స్యాత్. నిరతిశయబృహత్
బృంహణం చ బ్రహ్మేతి నిర్వచనాత్, తచ్చ బ్రహ్మ జగజ్జన్మాదికారణ
మితి వచనాచ్చ. ఏవముత్తరేష్వపి సూత్రగణేషు సూత్రోదాహృత
శ్రుతిగణేషు చ ఈక్షణాద్యన్వయదర్శనాత్ సూత్రాణి సూత్రోదా
హృతశ్రుతయశ్చ న తత్ర ప్రమాణమ్. తర్కశ్చ సాధ్యధర్మావ్యభిచారిసాధ
నధర్మాన్వితవస్తువిషయత్వాన్నిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణమ్. జగజ్జ
న్మాదిధర్మో యతస్తద్బ్రహ్మేతి స్వోత్ప్రేక్షాపక్షేపి న నిర్విశేషవస్తుసి
ద్ధిః. భ్రమమూలమజ్ఞానం, అజ్ఞానసాక్షి బ్రహ్మేత్యభ్యుపగమాత్.
సాక్షిత్వం హి ప్రకాశైకరసతయైవోచ్యతే. ప్రకాశత్వం తు జడాద్వ్యావ
ర్తకం స్వస్య పరస్య చ వ్యవహారయోగ్యతాపాదనస్వభావేన భ
వతి. తథా సతి సవిశేషత్వమ్. తదభావే ప్రకాశతైవ న స్యాత్. తుచ్ఛతై
వ స్యాత్.

జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తమ్, తద
యుక్తమ్, తద్ధి న వాక్యప్రతిపాద్యమ్, అనుమానేన సిద్ధేరిత్యాశ

వం॥ నిరతిశయేతి॥ బృహతి బృంహయతి బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చేతి శ్రు
తిస్మృతీ అభిప్రేతే. ఉత్తరసూత్రాణామపి తథాత్వమాహ॥ ఏవమితి॥ తర్కశ్చే
తి॥ తర్కశబ్దోనుమానపరోనుగ్రాహకన్యాయపరో వా. పరపక్షేపి నిర్విశేష
త్వాసిద్ధిమాహ॥ జగదితి॥ స్వోత్ప్రేక్షాపక్షే మృత్పిణ్డాదిదృష్టాన్తదార్ష్టా
న్తికవిషయశ్రుతీనాం, నిస్సరన్తి యథా కటకమకుటేత్యాదిస్మృతీనాం, జన్మా
ది పరిణామార్థాని సూత్రాణాం చ, వివర్తాననుగుణత్వాదితి భావః. నిర్విశే
షాసిద్ధిముపపాదయతి॥ భ్రమేతి॥ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ సాక్షిత్వమిత్యాది॥ వ్య
వహారయోగ్యతాపాదనమేవ స్వభావః. ధర్మిస్వరూపమ్॥—

అథావాన్తరసంగతిమాహ॥ జగజ్జన్మాదీతి॥ వాక్యేతి॥ సామాన్యేన శబ్ద
వేద్యత్వేపి శబ్దైకవిశేషరూపవేదాన్తవేద్యత్వసిద్ధిరితి భావః. నిమిత్తోప
మితే తదనుపాదానోపాదానత్వవిధినా శాస్త్రైదయథ్యాన్నానుమానం ని
రసనీయమితి చేత్, నిమిత్తమనుపదత ఆగమస్య ప్రాపకానుమానసాపేక్షత్వేన
తద్విరుద్ధోపాదానతాప్రతిపాదనాసంభవాత్. న చాగమవిరోధేనానుమిత్యను
దయః. కర్తృరూపధర్మిగ్రాహకానుమానస్య తద్గతోపాదానత్వాదిధర్మాభి
ధాయకాగమాపేక్షత్వేన బలీయస్త్వాత్. ఆగమాపేక్ష్యానుమానస్య

భాష్యమ్

శాస్త్రయోనిత్వాత్.

శాస్త్రం యస్య యోనిః, కారణం ప్రమాణం, తచ్ఛాస్త్రయోని. తస్య భావశ్శాస్త్రయోనిత్వమ్. తస్మాత్. బ్రహ్మజ్ఞానకారణత్వాత్ శాస్త్రస్య, తద్యోనిత్వం బ్రహ్మణః. అత్యన్తాతీన్ద్రియత్వేన ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయతయా బ్రహ్మణ శ్శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్ ఉక్తస్వరూపం బ్రహ్మ యతో వా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యం బోధయత్యేవేత్యర్థః.

నను శాస్త్రయోనిత్వం బ్రహ్మణో న సమ్భవతి. ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వాద్ బ్రహ్మణః. అప్రాప్తే తు శాస్త్రమర్థవత్.

కిం తర్హి తత్ప్రమాణమ్? న తావత్ ప్రత్యక్షమ్. తద్ధి ద్వివిధమ్, ఇన్ద్రియసమ్భవం యోగసమ్భవం చేతి. ఇన్ద్రియసమ్భవం చ బాహ్యసమ్భవమాన్తరసమ్భవం చేతి ద్విధా. బాహ్యేన్ద్రియాణి విద్యమానసంనికర్షయోగ్యస్వవిషయబోధజననానీతి న సర్వార్థసాక్షాత్కారతన్ని

ద్వితీయాధికరణమిదమ్. అనుమానపక్షత్వేన ప్రమాణాన్తరేణ విరుద్ధస్యాగమస్య బాధః. యథా గ్రావాణః ప్లవన్త ఇత్యాదేః ప్రత్యక్షవిరుద్ధస్య తేన బాధః. అతోఽత్రాపి బాధ ఇతి శాస్త్రయోనిత్వపరిహారాయారమ్భః. న చాసమానత్వాత్ సమానాగ్రాహకత్వమితి యుక్తమ్. అనుమానస్య సిద్ధాన్తిత్వరీత్యా, తర్హి సిద్ధాన్తే పరిశిష్టానుమానత్వసిద్ధిరిత్యభిప్రాయాత్. అతోఽధికరణమారభ్యణీయమ్.

సూత్రముపాదత్తే॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్॥ వ్యాచష్టే॥ శాస్త్రమితి॥ కారణం నోత్పత్తిజ్ఞప్తిహేతుసాధారణ్యాదాహ॥ ప్రమాణమితి॥ కారణపర్యాయశబ్దస్య తత్ప్రమాణవాచిత్వే ఉక్తరీత్యా॥ బ్రహ్మజ్ఞానేతి॥ పఞ్చమ్యన్తస్య సాధ్యత్వయం ఇతరాయసాధ్య హేతుత్వకథనం చ పరిహార నాన్యథా ఆహ॥ అత్యన్తేతి॥ స్వరూపస్య లిఙ్గస్య చేన్ద్రియసంబన్ధాభావాత్ అతీన్ద్రియత్వం నాస్తి ప్రత్యక్షే. ఇతరావిషయత్వం విషయత్వమితి సాధ్యాభిప్రేతమ్. పూర్వసూత్రసాధ్యమేవ ప్రతిసాధ్యం త్వయా ఇత్యభిప్రాయః.

పూర్వపక్షమాదయతి॥ నన్వితి॥ మానాన్తరవేద్యత్వే కథం శాస్త్రస్యార్థవత్త్వమిత్యత్రాహ॥ అప్రాప్త ఇతి॥ జ్ఞాతగ్రాహకత్వేన జ్ఞాతాజ్ఞాతబోధనానుపపత్తిః సూత్రకారేణోక్తా.

సిద్ధాన్త్యేకదేశీ ప్రత్యవతిష్ఠతే॥ కిం తర్హీతి॥ సన్నికర్షేణ జ్ఞానోత్పత్తి విద్యమానత్వం కాలసంనికర్షాసిద్ధ్యై యోగ్యత్వం స్వభావసన్నికర్షః. స్వత్వ

త్కారసమర్థపురుషవిశేషవిషయబోధజననాని. నాప్యాన్తరమ్. ఆన్తర
సుఖదుఃఖాదివ్యతిరిక్తబహిర్విషయేష్విన్ద్రియబాహ్యేన్ద్రియానపేక్షప్ర
వృత్త్యనుపపత్తేః. నాపియోగజన్యమ్. భావనాప్రకర్షపర్యన్తజన్మనస్త
స్య విశదావభాసత్వేఽపి పూర్వానుభూతవిషయస్మృతిమాత్రత్వా
న్న ప్రామాణ్యమితి కుతః ప్రత్యక్షతా. తదతిరిక్తవిషయత్వే కారణా
భావాత్. తథాసతి తస్య భ్రమరూపతా. నాప్యనుమానం విశేషతో
దృష్టం సామాన్యతో దృష్టం వా. అతీన్ద్రియే వస్తుని సమ్బన్ధావధారణ
విరహాన్న విశేషతో దృష్టమ్. సమస్తవస్తుసాక్షాత్కార తన్ని
ర్మాణసమర్థపురుషవిశేషనియతం సామాన్యతో దృష్టమపి న లిఙ్గము
పలభ్యతే. నను చ జగతః కార్యత్వం తదుపాదానోపకరణసమ్ప్ర
దాన ప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకత్వవ్యాప్తమ్. అచేతనారబ్ధ
త్వం జగతశ్చైకచేతనాధీనత్వేన వ్యాప్తమ్. సర్వం హి ఘటాదికా
ర్యం తదుపాదానోపకరణసమ్ప్రదానప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకం
దృష్టమ్. అచేతనారబ్ధమరోగం స్వశరీరమేకచేతనాధీనం
చ. సావయవత్వేన జగతః కార్యత్వమ్. ఉచ్యతే. కిమిదమేకచేత
నాధీనత్వమ్. న తావత్తదాయత్తోత్పత్తిస్థితికత్వమ్. దృష్టాన్తో హి
సాధ్యవికలస్స్యాత్. న హ్యరోగం స్వశరీరమేకచేతనాయత్తోత్ప
త్తిస్థితి. తచ్ఛరీరస్య భోక్తౄణాం భార్యాదిసర్వచేతనానామదృ
ష్టజన్యత్వాత్తదుత్పత్తిస్థిత్యోః. కించ శరీరావయవినస్సావయవ

నచక్షురాదికం ప్రతి శబ్దాదిష్వనాసక్తి॥ నాస్త్యా॥ అనుభూతానధికవిషయ
త్వ దూషణమాహ॥ భావనేతి॥ అధికవిషయత్వం దూషయతి॥ తదతిరిక్తేతి॥ కా
రణమిన్ద్రియసంబన్ధః. తస్య వ్యాప్తేర్దుష్కరత్వమాహ॥ తథేతి॥ నాపీతి॥ స్పష్టము॥
సిద్ధాన్త్యేకదేశినం మీమాంసకం పూర్వపక్ష్యేకదేశీ వాదయతి॥ ననుచేతి॥ సం
ప్రదానం భోక్తా. ప్రయోజనం ఏతద్భోగః. ఏకకర్తృకత్వే తాత్పర్యమాహ॥
అచేతనేతి॥ తత్ర యత్ర కృషా న్తమాహ॥ సర్వం హీతి॥ ప్రథమహేత్వసిద్ధిం పరిహ
రతి॥ సావయవేతి॥ పూర్వపక్ష్యేకదేశిమతం సిద్ధాన్త్యేకదేశీ దూషయతి॥ ఉ
చ్యత ఇత్యాదినా॥ కిమిదమితి. తదాయత్తత్వముత్పత్తిస్థిత్యోః ప్రవృత్త్యా వా, ఉ
త్పత్తిస్థిత్యోస్తదధీనత్వేఽపి తయోః దృష్టాన్తస్సాధ్యవికల ఇతి సిద్ధాన్త్యా
చార్యస్సిద్ధాన్త్యేవ దూషణముక్తమ్. స్థితిం పృథగ్దూషయతి॥ కించేతి॥ ప్రా

సమవేతతారూపాస్థితి రవయవసంశ్లేషవిశ్లేషవ్యతిరేకేణ నచేతనమపేక్షతే. ప్రాణనలక్షణాతు స్థితిః పక్షత్వాభిమతేక్షితిజలధిమహీధరాదౌ నసమ్భవతీతి పక్షసపక్షానుగతామేకరూపాం స్థితిం నోపలభామహే. తదాయత్తప్రవృత్తిత్వం తదధీనత్వమితిచేత్, అనేకచేతనసాధ్యేషు గురుతరరథశిలామహీరుహాదిషు వ్యభిచారః చేతనమాత్రాధీనత్వే సిద్ధసాధ్యతా. కించ, ఉభయవాదిసిద్ధానాం జీవానామేవ లాఘవేన కర్తృత్వాభ్యుపగమో యుక్తః. నచ జీవానాముపాదానాద్యనభిజ్ఞతయా కర్తృత్వాసమ్భవః సర్వేషామేవ చేతనానాం పృథివ్యాద్యుపాదానయాగాద్యుపకరణ సాక్షాత్కారసామర్థ్యాత్. యత్తేదానీం పృథివ్యాదయో యాగాదయశ్చ ప్రత్యక్షమీక్ష్యన్తే. ఉపకరణభూతయాగాదిశక్తిరూపాపూర్వాదిశబ్దవాచ్యాదృష్టసాక్షాత్కారాభావేపి చేతనానాం నకర్తృత్వానుపపత్తిః. తత్సాక్షాత్కారానపేక్షణాత్కార్యారమ్భస్య. శక్తిమతాం సాక్షాత్కారః హి కార్యారమ్భోపయోగీ. శక్తేస్తు జ్ఞానమాత్రమేవోపయుజ్యతే. న సాక్షాత్కారః. నహి కులాలాదయః కార్యోపకరణభూతదణ్డచక్రాదివత్తచ్ఛక్తిమపి సాక్షాత్కృత్య ఘటమణికాదికార్యమారభన్తే. ఇహాతు చేతనానామాగమావగత యాగాదిశక్తివిశేషాణాం కార్యారమ్భోనానుపపన్నః. కించ యచ్ఛక్యక్రియం శక్యోపాదానాదివిజ్ఞానం చ, తదేవ తదభిజ్ఞకర్తృకం దృష్టమ్. మహీమహీధరమహార్ణవాదిత్వశక్యక్రియమశక్యోపాదానాదివిజ్ఞానం చేతి న చేతనకర్తృకమ్. అతో ఘటమణికాదిసజాతీయశక్యక్రియశక్యోపాదానాదివిజ్ఞానవస్తుగతమేవ కార్యత్వం బుద్ధిమత్కర్తృపూర్వకత్వసా

జనం పక్షవ్యావృత్తి ప్రాణనత్వమ్॥ తదాయత్తేతి॥ వ్యభిచారః. అచేతనారబ్ధత్వహేతోరిత్యర్థః. కార్యత్వహేతోస్సిద్ధసాధ్యమాహ॥ చేతనేతి॥ కించేతి॥ స్ఫుటమ్. కార్యత్వహేతోస్సోపాధికత్వమాహ॥ కించేతి॥ మహీత్యాగ నాసాధనావ్యాపకత్వం, అతఏవ త్యాగనాసాధ్య సమవ్యాప్తిశ్చోక్తా. వైయాకరణాభిమతకర్తృత్వ వ్యావృత్త్యర్థం బుద్ధిమత్కర్తృకశబ్దః. సకర్తృకత్వ సాధకస్యసోపాధికత్వ కథనాత్స్వవయవత్వస్యాపి తత్ఫలితమ్. కృతిసాధ్యత్వరూపకార్య

భవనే ప్రభవతి. కిఞ్చ ఘటాది కార్యమనీశ్వరేణాల్పజ్ఞానశక్తినా సశరీరేణ పరిగ్రహవతాఽనాప్తకామేనైవ నిర్మితం దృష్టమితి తథావిధమేవ చేతనం కర్తారం సాధయన్నయం కార్యత్వహేతుస్సిసాధయిషితపురుష సార్వజ్ఞ్య సర్వైశ్వర్యాది విపరీత సాధనాద్విరుద్ధస్స్యాత్. నచైతావతా సర్వానుమానోచ్ఛేదప్రసఙ్గః. లిఙ్గిని ప్రమాణాన్తర గోచరే లిఙ్గబలోపస్థాపితా విపరీతవిశేషాస్తత్ప్రమాణ ప్రతిహతతయా నివర్తన్తే. ఇహతు సకలేతర ప్రమాణావిషయే లిఙ్గిని నిఖిలనిర్మాణచతురేఽన్వయవ్యతిరేకావగతావినాభావనియమా ధర్మాస్సర్వ ఏవావిశేషేణ ప్రసజ్యన్తే. నివర్తకప్రమాణాభావాత్ తథైవావతిష్ఠన్తే. అత ఆగమాదృతే కథమీశ్వరస్సిద్ధ్యతి.

అత్రాహుః- సావయవత్వాదేవ జగతః కార్యత్వం నప్రత్యాఖ్యాతుం శక్యతే. భవన్తి చ ప్రయోగాః- వివాదాధ్యాసితం భూభూధరాది, కార్యం, సావయవత్వాత్, ఘటాదివత్. తథా- వివాదాధ్యాసితమవని జలధిమహీధరాది, కార్యం, మహత్త్వే సతి క్రియావత్త్వాత్, ఘటవత్. తనుభువనాది, కార్యం, మహత్త్వే సతి మూర్తత్వాత్, ఘటవదితి. సావయవేషు ద్రవ్యేష్విదమేవ క్రియతే నేతరదితి కార్యత్వస్య నియామకం సావయవత్వాతిరేకిరూపాన్తరం

త్వ శక్యక్రియత్వాదికం ప్రయోజకమితి. కార్యత్వహేతోర్విరుద్ధత్వమాహ. కించేతి॥ స్పష్టమ్.

అతస్సిద్ధసాధ్యత్వ సోపాధికత్వ విరుద్ధత్వైస్సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతం సాఙ్ఖ్యపూర్వపక్షిణా దూషయన్నిత్యాహ॥ అత్రాహురితి॥ స్వరూపాసిద్ధిశఙ్కాం వ్యుదస్యతి॥ సావయవత్వాదితి॥ కథమశక్యత్వమిత్యత్రాహ॥ భవన్తి॥ మహత్త్వేసతి క్రియావత్త్వ మూర్తత్వాభ్యాం చాణునభోవ్యావృత్తిః. నతరాం సిద్ధసాధ్యతా. కార్యత్వం హి కృతిసాధ్యత్వ మభిప్రేతమ్. నచతతస్సకర్తృకత్వ సాధ్యావిశిష్టతా. ఉపాదానాద్యభిజ్ఞసమర్థకర్తృకత్వస్య సాధ్యత్వాత్. ఉపాధింవ్యుదస్యతి॥ సావయవేష్వితి॥ సావయవత్వ మితరహేతుద్వయోపలక్ష

నోపలభామహే. కార్యత్వప్రతినియతం శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానాదిజ్ఞానత్వం చోపలభ్యత ఇతి చేత్, న, కార్యత్వేనానుమితేపి వస్తుని యో జ్ఞానశక్తీ కార్యానుమేయే ఇత్యన్యత్రాపి సావయవత్వాదినా కార్యత్వం జ్ఞాతమితి తేన చ ప్రతిపన్నే ఏవ తేన కర్తృశక్తివిశేషః. తథాహి- ఘటమణికాదిషు కృతేషు కార్యదర్శనానుమితకర్తృగతతన్నిర్మాణశక్తిజ్ఞానః పురుషో దృష్టపూర్వం విచిత్రసన్నివేశం నరేన్ద్రభవనమాలోక్యావయవసన్నివేశవిశేషేణ తస్య కార్యత్వం నిశ్చిత్య తదానీమేవ కర్తుస్తజ్జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యమనుమినోతి. అతస్తనుభువనాదేః కార్యత్వే సిద్ధే సర్వసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణాదినిపుణః కశ్చిత్పురుషవిశేషః సిద్ధ్యత్యేవ. కించ- సర్వచేతనానాం ధర్మాధర్మావపి సుఖదుఃఖోపభోగే చేతనానధిష్ఠితయోస్తయోరచేతనయోః ఫలహేతుత్వానుపపత్తేః సర్వజ్ఞస్సర్వఫలప్రదానచతురః కశ్చిదధ్యక్షః. వర్ధకినానధిష్ఠితస్య వాస్యాదేరచేతనస్య దేశకాలాద్యనేకపరికరసన్నిధానేపి యూపాదినిర్మాణసాధనత్వాదర్శనాత్. బీజాఙ్కురాదేః పక్షాన్తర్భావేన తైర్వ్యభిచారాపాదనం శ్రోత్రియవేద్యశ్రాద్ధానామనభిజ్ఞతావిజృమ్భితమ్. తత ఏవ సుఖాదిభిర్వ్యభిచారవచనమపి తథైవ. న చ లాఘవేనోభయవాదిసమ్ప్రతిపన్నక్షేత్రజ్ఞానామేవైషామధిష్ఠాతృత్వకల్పనం యుక్తమ్. తేషాం సూక్ష్మవ్యవహితాదిప్రకృష్టద

ణమ్. శఙ్కతే॥ కార్యత్వేతి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ సపక్ష ఇవ పక్షేప్యుపాయో జ్ఞానశక్తి ఇత్యర్థః. తద్వివృణోతి॥ తథాహీతి॥ అకర్తుః శక్యక్రియత్వాదిక ముపాధిః, ఉత కర్తుః, ప్రథమే సాధ్యసమవ్యాప్తిః, ద్వితీయే సాధనావ్యాపకత్వమిత్యర్థః. సిద్ధసాధనతాం వ్యుదస్యన్ననుమానాన్తరం చాహ॥ కించేతి॥ ధర్మాధర్మౌ సాక్షాత్కారిచేతనాధిష్ఠితావేవ కార్యకరౌ, అచేతనత్వాత్, వాస్యాదివదిత్యనుమానశరీరమ్. అస్య వ్యభిచారం పరిహరతి॥ బీజేతి॥ ఫలకాలే కార ణే సుఖాదౌ కర్త్రాకారే మనసి చ వ్యభిచారం పరిహరతి॥ తత ఏవేతి॥ లాఘవమాశఙ్క్యాహ॥ న చేతి॥ న లాఘవాదశక్తస్య కార్యకరత్వసిద్ధిర్యుక్తా, ఏకేన్ద్రియః శ్వేన్ద్రియాది ప్రసఙ్గాదితి భావః. శక్తిమత్వాత్సాక్షాత్కారవానేవ ఇత్యపి నిగమ మ్. సూక్ష్మవ్యవహితాద్యదర్శనాదితి. నహి శక్తిమన్తః పరమాణవో జీవసా

ర్థనాశక్తి నిశ్చయాత్. దర్శనానుగుణ్యేన హి సర్వత్ర కల్పనా. నచ క్షేత్రజ్ఞవదీశ్వరస్యాశక్తినిశ్చయోఽస్తి. అతః ప్రమాణాన్తరతోఽనధిగతసిద్ధే రుపపత్తిః. సమర్థకర్తృపూర్వకత్వనియతకార్యత్వహేతునా సిధ్య న్స్వాభావికసర్వార్థసాక్షాత్కార తన్నియమనశక్తి సమ్పన్న ఏవ సిధ్యతి. యస్త్వైశ్వర్యాద్యాపాదనేన ధర్మివిశేషవిపరీత సాధనత్వముద్భావితం, తదనుమానవృత్తానభిజ్ఞత్వనిబన్ధనమ్. సపక్షే సహదృష్టానాం సర్వేషాం కార్యస్య హేతుభూతానాఞ్చ ధర్మాణాం లిఙ్గిని ప్రాప్తిః.

ఏతదుక్తం భవతి. కేనచిత్ కిఞ్చిత్ క్రియమాణం స్వోత్పత్తయే కర్తృస్వనిర్మాణసామర్థ్యం స్వోపాదానోపకరణ జ్ఞానఞ్చాపేక్షతే. నత్వన్యసామర్థ్యమన్యజ్ఞానఞ్చ. హేతుత్వాభావాత్. స్వనిర్మాణసామర్థ్యస్వోపాదానోపకరణ జ్ఞానాభ్యామేవ స్వోత్పత్తా వుపపన్నాయాం సమ్బన్ధితయా దర్శనమాత్రేణాకిఞ్చిత్కరస్యార్థాన్తరజ్ఞానాదే ర్హేతుత్వకల్పనాయోగాదితి. కిఞ్చ, క్రియమాణవస్తువ్యతిరిక్తార్థజ్ఞానాదికం కిం సర్వవిషయం క్రియోపయోగి, ఉత కతిపయవిషయమ్. న తావత్సర్వవిషయమ్. నహి కులాలాదేః క్రియమాణవ్యతిరిక్తం కిమపి జానాతి. నాపి కతిపయవిషయమ్. సర్వేషు కర్తృషు తత్తద్దృష్టాపాశక్త్యనియమేన సర్వేషామజ్ఞానాదీనాం వ్యభిచారాత్. అతః కార్యత్వస్య సాధకానామనీశ్వరత్వానాం లిఙ్గిన్యప్రాప్తిరితి న విపరీతసాధనత్వమ్. కులాలాదీనాం దణ్డచక్రాద్యధిష్ఠానం శరీరద్వారేణైవ దృష్టమితి జగదుపాదానోపకరణాధిష్ఠా

ఞాతార్యాః. ఈశ్వరే తథానుపపత్తిరిత్యాహ॥ నచేతి॥ అవాన్తరాగమానా దీశ్వరసిద్ధిం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ పక్షధర్మతాబలం జీవాన్యత్వమాహ॥ సమర్థేతి॥ కర్మకృతత్వే జ్ఞానాదిపరిచ్ఛిన్నత్వం స్యాదితి తద్వ్యవసాయ స్వాభావికశబ్దః. అథ కార్యత్వహేతోర్విరుద్ధత్వం వ్యుదస్యతి॥ యస్త్వితి॥ నా

సపక్షదృష్టత్వాద్ధేతుత్వం న కల్ప్యమిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ నత్వే వఖాన్తరహేతుత్వం, తదభావాన్నేత్యర్థః. తదేవ వికల్ప్య దూషయతి॥ కించేతి॥ శరీరం కార్యోపయోగీతి శఙ్కతే॥ కులాలాదీనామితి॥ అథ ఇత్యాది॥ మనసః

నమీశ్వరస్యాశరీరస్యా నుపపన్నమితి చేత్, న. సంకల్పమాత్రేణై వపరశరీరగతభూతవేతాళగరళా ద్యపగమవినాశ దర్శనాత్. కథమ శరీరస్యపరప్రవర్తనరూ పస్సంకల్ప ఇతిచేత్. నశరీరాపేక్షస్సంక ల్పః శరీరస్యసంకల్ప హేతుత్వా భావాత్. మనఏవహిసంకల్పహే తుః. తదభ్యుపగతమీ శ్వరేపి. కార్యత్వేనైవ జ్ఞానశక్తిమన్మనసోపి ప్రాప్తత్వాత్. మానసస్సంకల్పస్సశరీరస్యైవ,సశరీరస్యైవ సమ నస్కత్వాదితిచేత్. న. మనసోనిత్యత్వేన దేహాపగమే మనసస్స ద్భావేనానైకాన్త్యాత్. అతోఽనేకావయవసంనివేశవిశేషతనుభువ నాదికార్యనిర్మాణే పుణ్యపాపపరవశః పరిమితశక్తిజ్ఞానః క్షేత్ర జ్ఞస్వప్రభవతీతీనిఖిలభువననిర్మాణచతురోఽచిన్త్యాపరిమితజ్ఞానశ క్త్యైశ్వర్యోఽశరీరస్సంకల్పమాత్ర సాధన పరినిష్పన్నానన్తవి స్తారవిచిత్రరచనప్రపఞ్చః పురుషవిశేష ఈశ్వరోఽ నుమానేనైవ సిధ్యతి.

అతః ప్రమాణాన్తరావ సేయత్వాద్బ్రహ్మణః నైతద్వాక్యం బ్రహ్మప్రతిపాదయతి. కిఞ్చ అత్యన్తభిన్నయో రేవమృద్ద్రవ్య కులా లయోర్నిమిత్తోపాదా నత్వదర్శనేన ఆకాశాదేర్నిరవయవద్రవ్య స్యకార్యత్వానుపపత్త్యాచ నైకమేవబ్రహ్మకృత్స్నస్యజగతోనిమి త్తముపాదానఞ్చప్రతిపా దయితుంశక్నోతి.

ఏవం ప్రాప్తేబ్రూమః. యథోక్తలక్షణం బ్రహ్మజన్మాదివా క్యంబోధయత్యేవ. కుతః. శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాద్బ్రహ్మణః.

కార్యకరత్వ దేహాపేక్షావ్యాప్తిః. ప్రతిబన్ధ్యపరిహారాయ ప్రోక్తోఽశరీర ఇత్యాది పదద్వయేనసంసృష్టి సదృశేనవక్తవ్యం మనసి, మహతస్సైన్ధవస్యరూపా పలబ్ధి శ్చక్షుషి, సావయవస్యైవకార్యారమ్భకత్వం పరమాణౌ యథార్థస్యం, తథానేక వ్యాప్తిభఙ్గపరిహారాయైకవ్యాప్తిభఙ్గోన్యాయ్యః. లోకసాధనమనస్త్వప్రయు క్తం దేహాపేక్షాయాః కార్యకృత్త్వమితిభావః॥

శాస్త్రస్య నిమిత్తోపాదానైక్య గగనాదిసృష్టిప్రకృతివిషయాధిక్య మా శఙ్క్యతత్ర బాధితవిషయత్వమాహ॥ కించేత్యాదినా॥

రాద్ధాన్తమారభతి॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ విశేషవిరోధాద్యపయుక్తం విత

యదుక్తం సావయవత్వాదినా కార్యం సర్వం జగత్, కార్యఞ్చ తదుచితకర్తృవిశేషపూర్వకం దృష్టమితి నిఖిలజగన్నిర్మాణ తదుపాదానోపకరణవేదనచతురః కశ్చిదనుమేయ ఇతి- తదయుక్తమ్- మహీమహార్ణవాదీనాం కార్యత్వేప్యేకదైవైకేననిర్మితా ఇత్యత్రప్రమాణాభావాత్- నచైకస్యఘటస్యేవ సర్వేషామేకం కార్యత్వమ్- యేనైకదైవైకః కర్తా స్యాత్- పృథక్పృథగేషుకార్యేషు కాలభేదకర్తృభేదదర్శనేన కర్తృకాలైక్యనియమాదర్శనాత్- నచక్షేత్రజ్ఞానామివ జగన్నిర్మాణాశక్త్యా కార్యత్వబలేనతదతిరిక్తకల్పనాయా మనేకకల్పనానుపపత్త్యైకః కర్తా భవితు మర్హతీతి- క్షేత్రజ్ఞానామేవ తత్పుణ్యవిశేషాణాం శక్తివైచిత్ర్యదర్శనేన తేషామేవాతిశయితాదృష్టసంభావనయా చ తత్తద్విలక్షణకార్యహేతుత్వసంభవాత్ తదతిరిక్తాత్మాన్తరదృష్టపురుషకల్పనానుపపత్తేః- నచయుగపత్ సర్వోత్పత్తిస్సర్వోచ్ఛిత్తిశ్చ ప్రమాణపదవీ మధిరోహతః-అదర్శనాత్-క్రమశ ఏవోత్పత్తివినాశదర్శనాచ్చ- కార్యత్వేన సర్వోత్పత్తివినాశయోః కల్ప్యమానయోర్దర్శనానుగుణ్యేనకల్పనాయాం విరోధాభావాచ్చ. అతో బుద్ధిమదేకకర్తృకత్వే సాధ్యే కార్యత్వ స్యానైకాన్త్యం, పక్షస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వం,సాధ్యవికలతా చ దృష్టాన్తస్య-సర్వనిర్మాణచతురస్యైకస్యాప్రసిద్ధేః-బుద్ధిమత్కర్తృకత్వమాత్రే సా

---

౧. తదతిరిక్తస్యేతి-

సపక్షేకర్తృపర్యాయ మాహ॥ పృథగితి॥ పృథక్పృథకేషు బహుషు- త్రైకాల్య వ్యాప్త్యైకదేశకత్వమిదమ్- నియమాభావోనామాభావ ఇత్యధ్యాహారః. పక్షధర్మత్వ లాఘవతర్కాభ్యాం కేవలైక్యసాధకత్వ స్యాభావమిత్యాశయః॥ నచేతి॥ ఇత్యాశయః॥ క్షేత్రేతి॥ ఉపచితోత్కర్ష సపక్షవిజయమ్- పక్షధర్మతయాప్యాప్తి రయః-విలక్షణ[illegible]లాఘవమిత్యర్థః- యుగపత్[illegible] తేషాంవైక కర్తృత్వం నచేతసంభవేదిత్యాశయః॥ నచేతి॥ ఇదానీం హిక్రమ ణదర్శనసంసరదావిమిత్యాశయః॥ కార్యత్వేనేతి॥ విరోధాభావాత్- వ్యాప్తివిరోధాభావాత్- [illegible]॥ అత ఇతి॥ ఏకకర్తృకత్వం సర్వజ్ఞసర్వశక్తి కర్తృకత్వం కర్తృమాత్రం వాసాధ్యమితివికల్పం కృత్వా ప్రథమేఽనైకాన్త్యముక్తమ్- ద్వితీయం దూషయతి॥ పక్షస్యేతి॥ సర్వనిర్మాణచతురస్యైకస్యాప్రసిద్ధేరిత్యాదౌ [illegible]

ధ్యసిద్ధసాధనతా- సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తియుక్తస్యైకస్యచిదేకస్యసా ధకమిదం కార్యత్వం కిం యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతమ్, ఉత క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతమ్. యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వే కార్యత్వస్యాసిద్ధతా. క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వేऽనేకకర్తృకత్వసాధనాద్విరుద్ధతా. అత్రాప్యేకకర్తృకత్వసాధనే ప్రత్యక్షానుమానవిరోధః శాస్త్రవిరోధశ్చ- కుమ్భకారో జాయతే రథకారో జాయత ఇత్యాదిశ్రవణాత్ - అపిచ, సర్వేషాం కార్యాణాం శరీరాదీనాం సత్త్వాదిగుణకార్యరూపసుఖాద్యన్వయదర్శనేన సత్త్వాదిమూలత్వమవశ్యాశ్రయణీయమ్. కార్యవైచిత్ర్యహేతుభూతాః కారణగతా విశేషాః సత్త్వాదయః తేషాం కార్యాణాం సత్త్వాదిమూలత్వాపాదనం తద్యుక్తపురుషాన్తః కరణవికారద్వారేణ- పురుషస్య చ తద్యోగః కర్మమూల ఇతి కార్యవిశేషారమ్భాయైవ జ్ఞానశక్తిమతః కర్తుః కర్మసంబన్ధః కార్యహేతుత్వే నైవావశ్యాశ్రయణీయః. జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యస్య చ కర్మమూలత్వాత్. ఇచ్ఛాయాః కార్యారమ్భహేతుత్వేऽపి విషయవిశేషవిశేషితాయాస్తస్యాః సత్త్వాదిమూలత్వేన కర్మసమ్బన్ధోऽవర్జనీయః అతః క్షేత్రజ్ఞ

మిత్యవగమ్యతే- తృతీయందూషయతి॥ యుగపదితి॥ వేదాన్తినాపిద్వారకర్తృత్వస్యాభ్యుపగమాత్సిద్ధసాధ్యతోక్తిర్యుక్తా- ముఖాన్తరేణ దూషయతి॥ సార్వజ్ఞ్యేతి॥ యుగపదుత్పత్తిలక్షణం క్రమేణోత్పత్తిలక్షణం వేత్యర్థః- అత్రాపీ- గోపురాదిష్వపి విచిత్రకార్యత్వాదనేకకర్తృకమిత్యనుమానవిరోధః- కుమ్భకార ఇత్యాదినాశ్రుత్యుపాదానమ్- కుమ్భరథయోరేకకర్తృకత్వే తత్తచ్ఛ్రుతిసిద్ధగుణకత్వేనావ్యాపృతః విశేషవిరోధమాహ॥ అపిచేతి॥ సుఖాద్యన్వయః సుఖాదిహేతుత్వావస్థాన్వయః- సత్త్వాదిమూలత్వమ్- సత్త్వాదిగుణకద్రవ్యోపాదానకత్వమ్- కిం సత్త్వాదయ ఇత్యత్రాహ॥ కార్యేతి॥ కారణశబ్దో నిమిత్తోపాదానపరః- తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తేషామితి॥ తద్గుణకోపాదానం తద్గుణకకర్త్రధిష్ఠితమితి నిర్గుణస్య ప్రధానస్యేత్యాది శాస్త్రసిద్ధమితిభావః- తతోऽపి కిమిత్యత్రాహ॥ పురుషస్యేతి॥ సపత్నీసహాదృష్టానాం కార్యారమ్భానుపయోగినామప్రాప్తిరిత్యతత్పరిహారాయ॥ జ్ఞానశక్తిమత ఇతి॥ ముఖాన్తరేణ కర్మసంబన్ధమాహ॥ జ్ఞానశక్తీతి॥ సజ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యం హేతుః- అపిత్విచ్ఛైవేత్యత్రాహ॥ ఇచ్ఛాయా ఇతి॥ విషయవిశేషస్సత్త్వాదిః. ఉక్తదూషణానామన్యథాసిద్ధిమాహ॥ అత ఇతి॥

పక్షాన్తరః- న తద్విలక్షణః కశ్చిదనుమానాత్సిధ్యతి.

భవన్తి చ ప్రయోగాః. తనుభువనాది క్షేత్రజ్ఞకర్తృకమ్. కార్యత్వాద్ఘటవత్. ఈశ్వరః కర్తా న భవతి. ప్రయోజనశూన్యత్వాత్. ముక్తాత్మవత్. ఈశ్వరః కర్తా న భవతి. అశరీరత్వాత్తద్వదేవ. నచ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వశరీరాధిష్ఠానే వ్యభిచారః. తత్రాప్యనాదేస్సూక్ష్మశరీరస్య సద్భావాత్. విమతివిషయః కాలో న లోకశూన్యః. కాలత్వాద్వర్తమానకాలవదితి.

అపిచ కిమీశ్వరస్సశరీరోఽశరీరో వా కార్యం కరోతి. న తావదశరీరః. అశరీరస్య కర్తృత్వానుపలబ్ధేః. మానసాన్యపి కార్యాణి సశరీరస్యైవ భవన్తి. మనసో నిత్యత్వేఽప్యశరీరేషు ముక్తేషు తత్కార్యాదర్శనాత్. నాపి సశరీరః. వికల్పాసహత్వాత్. తచ్ఛరీరం కిం నిత్యమ్. ఉతానిత్యమ్. న తావన్నిత్యమ్. సావయవస్య తస్య నిత్యత్వే జగతోఽపి తథాత్వావిరోధాదీశ్వరాసిద్ధేః. నాప్యనిత్యమ్. తదవ్యతిరిక్తస్య తస్య శరీరహేతోః తదానీమభావాత్. స్వయమేవ హేతురితి చేత్, న. అశరీరస్య తదయోగాత్. అన్యేన శరీరేణ సశరీర ఇతి చేత్, న. అనవస్థానాత్. స కిం సవ్యాపారో నిర్వ్యాపారో వా. అశరీరత్వాదేవ న సవ్యాపారః. నాపి నిర్వ్యాపారః కార్యం కరోతి. ముక్తాత్మవత్. కార్యం జగదిచ్ఛామాత్రవ్యాపారకర్తృకమిత్య

ప్రతిరిత్యాదినాహ॥ భవన్తి చేతి॥ కార్యత్వే క్షేత్రజ్ఞకర్తృకత్వం కర్తృత్వే సాపేక్షత్వం సశరీరత్వమ్ అశరీరత్వే చాకర్తృకత్వంచ ప్రసజ్యేత తథా౽ః- ప్రథమమనుమానం వా. చరమస్య వ్యభిచారమాశఙ్క్యాహ॥ నచేతి॥ అనాదేః ప్రవాహానాదేః. అధిష్ఠానం ప్రథమసంబన్ధశ్చేత్పూర్వపూర్వవిశిష్టస్యైవేతి న దోషః, ప్రేరణం చేన్నైవాన పేక్షత్వం దేహత్వప్రయుక్తం స్వపరనిర్వాహనయోగ్యతాభావః. మనశ్శరీరం చ స్వపరవిషయజ్ఞానోత్పత్త్యా యథా హేతుః, తద్వదితి॥ విమతీతి॥ కాలత్వేప లోకత్వ మన్యథాన కాలత్వం స్యాదిత్యర్థః.

ముఖాన్తరేణ దూషయతి॥ అపి చేతి॥ అశరీరస్య మనసా కర్తృత్వం స్యాదిత్యత్రాహ। మానసానీతి। స్పష్టమ్. తచ్ఛరీరహేతోశ్శరీరాన్తరస్యేత్యర్థః॥ అనవస్థానాదితి॥ ప్రాణాదివత్సాధిష్ఠం చేత్తచ్ఛ్వసత్యేతాస్యాదితిభావః. స్పష్టమ్. సకిమితి॥ అకార్యద్వారేవ విద్యమానస్య ముక్తాత్మనః- ఇచ్ఛాభిక్షేప హేతుత్వం దూషితమ్. ఇచ్ఛామాత్ర హేతుత్వం దూష్యతే॥ కార్యమితి॥ మాత్రచా

చ్యమానేపి తస్యాత్ర సిద్ధవిశేషణత్వం, దృష్టాన్తస్య చ సాధ్య హీనతా.

అతో దర్శనానుగుణ్యేనేశ్వరానుమానం దర్శనానుగుణ్యప రాహతమితి శాస్త్రైకప్రమాణకః పరబ్రహ్మభూతస్సర్వేశ్వ రః పురుషోత్తమః. శాస్త్రం తు సకలేతరప్రమాణపరిదృష్టసమ స్తవస్తువిసజాతీయం సార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాద్యమిశ్రానవధి కాతిశయాపరిమితోదారగుణసాగరం నిఖిలహేయప్రత్యనీక స్వరూపం ప్రతిపాదయతీతి న ప్రమాణాన్తరావసితవస్తు సాధ ర్మ్యప్రయుక్తదోషగన్ధప్రసఙ్గః.

యత్తు నిమిత్తోపాదానయోరైక్యం, మాకాశాదేర్నిరవయవ ద్రవ్యస్య కార్యత్వం, చానుపలబ్ధమశక్యప్రతిపాదనమిత్యుక్తం, త దప్యవిరుద్ధమితి ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ న వియ దశ్రుతేరిత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే.

అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన శాస్త్రైకవిషయత్వా త్ యతో వా ఇమాని భూతాని ఇతి వాక్యముక్తలక్షణం బ్రహ్మప్ర [illegible]మ్.

యద్యపి ప్రమాణాన్తరాగోచరం బ్రహ్మ, తథాఽపి బ్రహ్మ

సత్యాది తన్మాత్రం [illegible] దాః.

అనుమానమూలముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥ అనుత్పన్నస్య కేవలానుమేయ నిర్ణయాయుచితముపదర్శయ [illegible] ఉక్తదోషాన్తరాణి [illegible] త్రాహ॥ శాస్త్రైకే తి॥ శాస్త్రైకసిద్ధధర్మిణి ప్రసక్తిస్పృష్టిర్న ప్రాహ కథాః, సకలేతరప్రమాణా [illegible] ధావః॥

మానాన్తరబాధితార్థానాం శాస్త్రైకప్రతిపాదనత్వాద్ [illegible] హారతి॥ యత్త్వితి [illegible]॥

అధికరణార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥ అతః-సాధకబాధకా భావా [illegible]॥

అవాన్తరసంగతిమాహ॥ యద్యపీతి॥ శాస్త్ర [illegible] మ్. [illegible]

త్తినివృత్తిపరత్వాభావేన సిద్ధరూపం బ్రహ్మ న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతీత్యాశఙ్క్యాహ-

తత్తు సమన్వయాత్ - ॥౪॥

ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థస్తుశబ్దః- తత్, శాస్త్రప్రమాణకత్వం, బ్రహ్మణస్సంభవత్యేవ. కుతః-సమన్వయాత్ - పరమపురుషార్థతయాఽన్వయస్సమన్వయః. పరమపురుషార్థభూతస్యైవబ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయాత్. ఏవమేవ సమన్వితో హ్యుపనిషదః పదసముదాయః-యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం, తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజోఽసృజత, బ్రహ్మ వా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీత్, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః, ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ, ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యేవమాదిః.

౧. నచ వ్యుత్పత్తిసిద్ధపరినిష్పన్నవస్తుప్రతిపాదనసమర్థానాం

అప్రతిపన్నస్య పురుషార్థత్వాపురుషార్థస్వరూపయోగాత్ ప్రతిపత్త్యనుకూలా [illegible] వితీయం ప్రాప్తమ్. అతస్తస్యార్థవాదత్వం తృతీయం ప్రాప్తమ్. అజ్ఞాతే వ్యప్రయోజనే ముఖ్యార్థానుపయోగాచ్చతుర్థం ప్రాప్తమితి సంగతిః. సుఖం దుఃఖనివృత్తిశ్చ ప్రయోజనమ్. తదుపాయప్రవృత్తినివృత్తిబోధనద్వారా శాబ్దస్య సప్రయోజనత్వం శబ్దస్య చ తాద్రూప్యాభావేన ముఖ్యార్థానుపయోగాత్ ముఖ్యాన్తరగ్రాహి శాస్త్రం న సిద్ధం వస్తు ప్రమితిం జనయతీత్యాశఙ్క్యేత ఇత్యర్థః॥

తత్తు సమన్వయాత్- తాత్పర్యయోజనాయానన్తరం వదితుం శక్యం పదం పృథగ్వ్యాచష్టే॥ ప్రసక్తేతి॥ తదితి వ్యాఖ్యేయం పదమ్- సంభవత్యేవేతి తుశబ్దార్థోక్తిః- హేతుపదమాకాఙ్క్షాయామవతారయతి॥ కుత ఇతి॥ ఉపరిష్టాద్వ్యాఖ్యాస్యమానత్వాత్ ఇహ సంగ్రహేణ వ్యాచష్టే॥ పురుషేతి॥ [illegible] పరమితి॥ శాస్త్రేతి [illegible] తథాన్వయం [illegible] ఏవమితి॥ ఇవపదార్థః- యత ఇత్యాదిలక్షణవాక్యస్య ప్రాపకాన్యాహ॥ సదేవేతి॥ [illegible] త్- భాగవతనయాచ్చ కార్యార్థమ్- [illegible] సత్యమితి॥ పురుషార్థత్వాయాహ॥ ఆనన్ద ఇతి॥

౨. ఏవంపురుషార్థతోపయోగినోఽర్థాః ప్రతిపన్నాః, నచ [illegible]

పదసముదాయానా మఖిలజగదుత్పత్తిస్థితివినాశహేతుభూతా. శేషదోషప్రత్యనీకాపరిమితోదారగుణసాగ రానవధికాతిశయానన్ద స్వరూపే బ్రహ్మణి సమన్వితానాం ప్రవృత్తినివృత్తిరూప ప్రయోజనవిరహాదన్యపరత్వమ్-స్వవిషయావబోధ పర్యవసాయిత్వాత్సర్వప్రమాణానామ్- నచ ప్రయోజనానుగుణా ప్రమాణప్రవృత్తిః-ప్రయోజనం హి ప్రమాణానుగుణమ్-నచ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయరహితః ప్రయోజనశూన్యత్వమ్- పురుషార్థాన్వయ ప్రతీతేః- తథా, స్వరూపపరేష్వపి పుత్రస్తే జాతో,నాయం సర్పః, ఇత్యాదిషు హర్ష భయనివృత్తిరూప ప్రయోజనవత్త్వం దృష్టమ్-

3- అత్రాహ- న వేదాన్తవాక్యాని బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి. ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణశ్శాస్త్రస్యానర్థక్యాత్. యద్యపి ప్రత్య

తాత్పర్యభూమిరిత్యత్రాహ। నచేతి॥ అఖిలేత్యాది నానాకారణబోధకార్థ ఉక్తః। వ్యుత్పత్తిసిద్ధశబ్దానాం వ్యుత్పత్త్యభావాత్ పురుషార్థత్వప్రతిపాదకత్వాభావాద్వా ప్రవృత్తి నివృత్తిరూపత్వాభావాదితి చేత్తన్నేత్యర్థః- అన్యపరత్వం తాత్పర్యాభావః-అప్రామాణ్యమిత్యర్థః- కథమిత్యపేక్షాయాం కిం ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయః ప్రామాణ్యవ్యాపక ఇతి తన్నివృత్త్యా తన్నివృత్తిః, ఉత ప్రవృత్త్యాద్యన్వయః ప్రామాణ్యవ్యాపకపురుషార్థత్వవ్యాపక ఇతి తన్నివృత్త్యా పురుషార్థనివృత్త్యా ప్రామాణ్యనివృత్తిరితి వికల్పం మనస్యాధాయ ప్రథమో నిరస్యతే- తత్ర హేతుమాహ। స్వవిషయేతి॥ నహి ప్రవృత్తినివృత్త్యోర్జ్ఞానపర్యవసానమిత్యర్థః। ద్వితీయేతు ప్రవృత్తినివృత్త్యోః పురుషార్థవ్యాపకత్వముపేత్య పురుషార్థస్య మానవ్యాపకత్వం నిరాకరోతి। నచేతి॥ చరమో వ్యాపకద్వయనిషేధం సముచ్చయేన- యథా ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయో న మానత్వవ్యాపకః, తథా పురుషార్థత్వం చేతి- ప్రత్యక్షాదిష్వతథా భావదర్శనాత్ పురుషార్థపర్యవసాయిత్వం మానత్వవ్యాపకమిత్యాశఙ్కాయాం తదుపేత్య ప్రయోజనస్య న ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వమిత్యాహ। నచేతి॥ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణ ఇతి॥ వాక్యస్యేత్యర్థః- చరమో వ్యాప్యనిషేధద్వయం సముచ్చయేన హేతుమాహ॥ పురుషేతి॥ ఇదం పక్షవిశేషణమ్- బ్రహ్మణస్తథాత్వం ప్రతీతిరిత్యర్థః- యథా మానత్వం న ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యం తథా పురుషార్థత్వం చేతి చార్థః- లౌకికసిద్ధపరవాక్యేష్వపి పురుషార్థాన్వయం దర్శయతి। తథేతి॥ ఇదంచ పక్షవిశేషణమ్-ఏవముత్తరత్రాపి నేయం పన్థాః విశేషార్థ ఉక్తః।

3. అథ తాత్పర్యం వక్తుం పూర్వపక్షం వివక్షన్ ప్రస్తౌతి। అత్రాహేతి॥ అత్ర ఆనర్థక్యాదిత్యాది। ప్రతిజ్ఞాతార్థ ముపపాదయతి॥ ప్రవృత్తీతి॥ ప్రామాణ్యస్య నానాం స్వవిషయ బోధపర్యవసానం మానవిశేషేష్వవస్థాపయతి॥ యద్యపీతి॥

త్వాదీని వస్తుయాథాత్మ్యావబోధే పర్యవస్యన్తి; తథాపి శాస్త్రం ప్రయోజన పర్యవసాయ్యేవ. నహి లోకవేదయోః ప్రయోజనరహితస్య కస్యచిదపి వాక్యస్య ప్రయోగ ఉపలబ్ధచరః. నచ కించిత్ ప్రయోజనమనుద్దిశ్య వాక్యప్రయోగః, శ్రవణం వా, సంభవతి. తచ్చ ప్రయోజనం ప్రవృత్తినివృత్తిసాధ్యేష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారాత్మకముపలబ్ధమ్. అర్థార్థీ రాజకులం గచ్ఛేత్, మన్దాగ్నిర్నామ్బు పిబేత్, స్వర్గకామో యజేత, న కలఞ్జం భక్షయే, దిత్యేవమాదిషు. యత్రాపి సిద్ధవస్తుపరేష్వపి పుత్రస్తే జాతః, నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాదిషు, హర్ష భయనివృత్తి రూప పురుషార్థాన్వయో దృష్ట ఇత్యుక్తం; తత్రకిం పుత్రజన్మాద్యర్థాత్ పురుషార్థావాప్తిః, ఉత తద్జ్ఞానాదితి వివేచనీయమ్. సతోఽప్యజ్ఞాతస్యార్థస్యాపురుషార్థత్వేన తద్జ్ఞానా దితి చేత్. తర్హ్యసతోఽప్యర్థస్య జ్ఞానాదేవ పురుషార్థసిద్ధ్యన్తీత్యర్థపరత్వాభావేన ప్రయోజనపర్యవసాయినోఽపి శాస్త్రస్య నార్థసద్భావే ప్రామాణ్యమ్. తస్మాత్సర్వత్ర ప్రవృత్తినివృత్తి పరత్వేన జ్ఞానపరత్వేనవా ప్రయోజన పర్యవసానమితి కస్యాపి వాక్యస్య పరినిష్పన్నే వస్తుని తాత్పర్యాసంభవాన్న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి.

౨. అత్ర కశ్చిదాహ. వేదాన్తవాక్యాన్యపి కార్యపరతయైవ బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవన్తి. కథమ్. నిష్ప్రపఞ్చమద్వితీయం జ్ఞానైకరసం బ్రహ్మవాద్యవిద్యయా సప్రపఞ్చతయా ప్రతీయమానం నిష్ప్రపఞ్చం కుర్యాదితి, బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణ

నపరమనుపలబ్ధేః, అనుపపత్తేశ్చేత్యాహ॥ నహీతి॥ యత్ర సాధ్యార్థాభావస్తత్ర సిద్ధేఽపి పురుషార్థపర్యవసాయిత్వం సంభవేదిత్యాహ॥ తచ్చేతి॥ సిద్ధపరస్యాపి తత్పర్యవసానం దృష్టమిత్యాశఙ్క్య తదాదర్శయితుమనువదతి॥ యత్రాపీతి॥ స్పష్టమ్. తస్మాదిత్యుపసంహారః.

౨. అథ జగజ్జన్మాదిసూత్రస్య తదేకనిష్ప్రపఞ్చీకరణ నియోగవాదం ప్రస్తౌతి॥ అత్ర కశ్చిదితి॥ కథమ్. కార్యార్థపరస్య సిద్ధమానత్వం కథమిత్యర్థః. విధినా బ్రహ్మణః కోఽన్వయ ఇత్యత ఆహ॥ బ్రహ్మణ ఇతి॥ విషయతయాన్వయ ఇత్యర్థః॥ ప్రపఞ్చప్రవిలయమితి॥ సిద్ధస్య సాధ్యత్వమాకారభేదాదితి భావః.

విధివిషయత్వమితి- కోऽసౌ ద్రష్టృదృశ్యరూప ప్రపఞ్చ ప్రవిలయ ద్వారేణ ప్రత్యగ్జ్ఞానైకరస బ్రహ్మోపాసనావిధిః- నదృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః, నమతేర్మన్తారం మన్వీథా ఇత్యాదిః- ద్రష్టృదృశ్యరూపభేదశూన్యం దృశిమాత్రం బ్రహ్మ కుర్యా దిత్యర్థః- స్వతస్సిద్ధస్యాపి బ్రహ్మణో నిష్ప్రపఞ్చతా రూపేణ కార్యత్వ మవిరుద్ధమితి-

౫. తదయుక్తమ్- నియోగవాక్యార్థ వాదినాంహి నియోగో, నియోజ్యవిశేషణం, విషయః, కరణ, మితికర్తవ్యతా, ప్రయోక్తా చ వక్తవ్యాః- తత్రహి నియోజ్య విశేషణ మనుపాదేయమ్. తచ్చ నిమిత్తం ఫలమితి ద్విధా. అత్ర కిం నియోజ్యవిశేషణమ్- తచ్చ కిం నిమిత్తం ఫలం వేతి వివేచనీయమ్- బ్రహ్మస్వరూప యాథాత్మ్యమథ వక్ష్యే న్నియోజ్యవిశేషణం, తర్హి న తన్నిమిత్తమ్- జీవనాదివ త్తస్యాసిద్ధత్వాత్- నిమిత్తత్వేచ తస్య నిత్యత్వే నాపవర్గోత్తరకాలమపి జీవననిమిత్తాగ్నిహోత్రాదివత్ నిత్యతద్వత్ యానుష్ఠాన ప్రసఙ్గః- నాపిఫలమ్- నైయోగిక ఫలత్వేన స్వర్గాదివ దనిత్యత్వ ప్రసఙ్గాత్- తస్మాత్ర నియోగవిషయః బ్రహ్మేతిచేత్. న- తస్య నిత్యత్వేనాభవ్యరూపత్వాత్, అభావార్థత్వాచ్చ. నిష్ప్రపఞ్చం

కోసావిత్యాకాఙ్క్షాయాం ప్రథమోపాత్తస్య వాక్యస్యార్థమాహ॥ ద్రష్టృ ఇతి॥ ప్రత్యస్తమితదృశ్యభేద నిష్ప్రపఞ్చ ఇతి॥ ప్రపఞ్చప్రవిలయేత్యుక్తం వివృణోతి॥ స్వతఇతి॥

౫. అధికరణ పూర్వపక్షమిమం భగవత్పాదా దూషయతి॥ తదయుక్తమితి॥ కార్యత్వేప్యుపాసనాయా నియోగాదిః- తదుత్పత్తికారణం వక్తుం నశక్యమితిభావః- తత్రతేషు- అనుపాదేయమ్- ఉపాదేయం విధేయమ్- తస్మాదన్యత్-స్వతస్సిద్ధమిత్యర్థః॥ అపవర్గోత్తరకాలభావినో నిమిత్తత్వాత్ కారణకాల కర్తవ్యం విషయమనుష్ఠాన యోగ్యత్వమప్యస్త్యేతం స్యాదితి తదానీమపి తదనుష్ఠాన ప్రసఙ్గ ఇతిభావః- అభవ్యరూపత్వాత్ అసాధ్యరూపత్వాత్- అభావార్థత్వాత్- భావార్థాః కర్మశబ్దాః- క్రియారూపత్వాద్భావార్థత్వమ్- సాధ్యత్వం ఫలేప్యస్తీతి తద్వ్యవచ్ఛేదకం భావార్థత్వమ్- నిష్ప్రపఞ్చత్వాకారేణ సాధ్యత్వమాశఙ్క్యదూషయతి॥ నిష్ప్రపఞ్చమిత్యాదినా॥ అనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్

బ్రహ్మ సాధ్యమితిచేత్. సాధ్యత్వేపి ఫలత్వమేవ. అథావా ర్థత్వాన్న విధివిషయత్వమ్. సాధ్యత్వంచ కస్య. కిం బ్రహ్మణః, ఉత ప్రపఞ్చనివృత్తేః. న తావద్బ్రహ్మణః సిద్ధత్వాత్, అనిత్యత్వ ప్రసక్తేశ్చ. అథ ప్రపఞ్చనివృత్తేః, నతర్హి బ్రహ్మణః సాధ్యత్వమ్. ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ విధివిషయ ఇతి చేత్, న తస్యాః ఫలత్వేన విధివిషయత్వాయోగాత్. ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ హి మోక్షః. స చ ఫలమ్. అస్యాశ్చ నియోగవిషయత్వే నియోగాత్ ప్రపఞ్చ నివృత్తిః, ప్రపఞ్చనివృత్త్యా నియోగ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వమ్. అపిచ, కిం నివర్తనీయః ప్రపఞ్చో మిథ్యారూపః, సత్యో వా. మిథ్యారూపత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వాదేవ నియోగేన న కించిత్ ప్రయోజనమ్. నియోగస్తు నివర్తకజ్ఞానముత్పాదయతి ద్వారేణ ప్రపఞ్చస్య నివర్తక ఇతి చేత్. తత్తు వాక్యాదేవ జాతమితి నియోగేన న ప్రయోజనమ్. వాక్యార్థజ్ఞానాదేవ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాభూతస్య ప్రపఞ్చస్య బాధితత్వాత్ సపరికరస్య నియోగస్యాసిద్ధేశ్చ. ప్రపఞ్చస్య నివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చనివర్తకో నియోగః, కిం బ్రహ్మస్వరూపమేవ, ఉత తద్వ్యతిరిక్తః. యది బ్రహ్మస్వరూపమేవ, నివర్తకస్య నిత్యతయా నివర్త్యప్రపఞ్చ సద్భావ ఏవ న సంభవతి. నిత్యత్వేన నియోగస్య విషయానుష్ఠానసాధ్యత్వం చ న ఘటతే. అథ బ్రహ్మస్వరూప వ్యతిరిక్తః, తస్య కృత్స్నప్రపఞ్చ నివృత్తిరూప విషయానుష్ఠానసాధ్యత్వేన ప్రయోక్తృవచనః ఇత్యాశ్రయాభావాదసిద్ధిః. ప్రపఞ్చనివృత్తిరూప విషయానుష్ఠానేనైవ బ్రహ్మస్వరూప వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య నివృత్త

తి॥ సాధ్యత్వేనేత్యర్థః॥ నతర్హీతి॥ సాధ్యత్వాభావాన్న విషయత్వమిత్యర్థః॥ అస్యా ఇతి॥ అస్యేతి నిర్దేశః ఫలవివక్షయా. ఫలత్వవిషయత్వరూపాకారద్వయాధ్యవసాయ ప్రపఞ్చనివృత్తిః ఫలత్వాన్నియోగసాధ్యా, విషయత్వాన్న సాధనమ్. అతో న్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః॥ అపిచేత్యాదినా నియోగదూషణమ్. స్వవాక్యస్థనిష్ఠా తత్ప్రతిపాదకవేదాన్తవాక్యాత్. దూషణాన్తరమాహ॥ వాక్యాదితి॥ పూర్వపక్షే ద్వితీయం తిరో దూషయతి॥ ప్రపఞ్చస్యేతి॥ నివర్త్యత్వే సత్యత్వేన నియోగనివర్త్యత్వ ఇత్యర్థః॥ తస్యేత్యాదినా ప్రయుక్త్వ దూష కిం తత్సంభవతి॥ ప్రపఞ్చేత్యాది॥ ఫలాభావాత్తు ముక్తేన నియోగో దూషితః.

త్వాత్ న నియోగనిష్పాద్యం మోక్షాఖ్యం ఫలమ్. కించ, ప్రపఞ్చనివృత్తేర్నియోగకరణస్య ఇతికర్తవ్యతాఽభావాత్, అనుపకృతస్యచ కరణత్వాయోగాత్, నకరణత్వమ్. కథమితికర్తవ్యతాఽభావ ఇతిచేత్. ఇత్థమ్. ఆస్యేతికర్తవ్యతా, భావరూపా, అభావరూపా వా. భావరూపా చ కరణశరీరనివృత్తి తదనుగ్రహకార్యభేదభిన్నా. ఉభయవిధా చ న సంభవతి. న హి ముద్గరాభిఘాతాదివత్ కృత్స్నస్య ప్రపఞ్చస్య నివర్తకః కోపి దృశ్యత ఇతి దృష్టాన్తో న సంభవతి. నాపి నిష్పన్నస్య కరణస్య కార్యోత్పత్త్యనుగ్రహః సంభవతి. అనుగ్రాహకాంశసద్భావేన కృత్స్న ప్రపఞ్చనివృత్తిరూప కరణ స్వరూపాసిద్ధేః. బ్రహ్మణో ఒద్వితీయత్వ జ్ఞానం ప్రపఞ్చనివృత్తిరూప కరణశరీరం నిష్పాదయతీతిచేత్, తేనైవ ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపో మోక్షస్సిద్ధ ఇతి కరణాది నిష్పాద్య మవశిష్యత ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్. అభావరూపత్వే చాఽభావాదేవ న కరణశరీరం నిష్పాదయతి, నాప్యనుగ్రాహకః. అతో నిష్ప్రపఞ్చ బ్రహ్మవిషయో విధిర్న సంభవతి.

౬. అన్యే ప్యాహుః. యద్యపి వేదాన్తవాక్యానాం న పరినిష్పన్న బ్రహ్మస్వరూపపరతయా ప్రామాణ్యం, తథాపి బ్రహ్మస్వరూపం సిధ్యత్యేవ. కుతః. ధ్యానవిధి సామర్థ్యాత్. ఏవమేవహి సమామనన్తి. ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః, నిదిధ్యాసితవ్యః. య ఆత్మా అపహతపాప్మా సోన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః, ఆత్మే

గతేతికర్తవ్యతాం దూషయతి॥ కించేత్యాదినా॥ అపహతప్రోక్షణవద్దృష్టార్థాదృష్టార్థేతిచ వికల్పో ప్యత్ర ద్రష్టవ్యః. దృష్టార్థభావరూపకరణ శరీరనిష్పాదకాం దూషయతి॥ నహీతి॥ అదృష్టార్థత్వే నివర్త్యసత్యత్వ ప్రసక్తిరితి భావః॥ నాపీతి॥ స్పష్టమ్. కరణాదీత్యాదిశబ్దేనానుగ్రాహకః. అకార్యకరత్వాన్న కరణమిత్యర్థః. అభావాత్ అప్రామాణికత్వాత్. ఏవకారార్థస్త్వభావరూపేతి కర్తవ్యతాయా అప్యమానత్వం పూర్వం గతమితిగమ్యతే. యథాదిష్టనియోగనిష్పాదకః న ప్రపఞ్చనివృత్తిరితి సిద్ధమిత్యనుక్తేః. ఉపసంహరతి॥ అత ఇతి॥ విధిర్నియోగః.

౭. అథ ధ్యాననియోగవాదం ప్రస్తౌతి॥ అన్యే ప్యాహురితి॥ కో విధిః కింవా సామర్థ్యమిత్యత్రాహ॥ ఏవమితి॥ ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినా నిదిధ్యాసన దర్శనశబ్దా.

త్యేవోపాసీత, ఆత్మానమేవ లోకముపాసీతేతి. అత్ర ధ్యానవిధౌ నియోగస్య విషయభూతం ధ్యానం ధ్యేయైకనిరూపణీయమితి ధ్యేయమాక్షిపతి. స చ ధ్యేయస్సవాక్యనిర్దిష్ట ఆత్మా. స కింరూప ఇత్యపేక్షాయాం తత్స్వరూపవిశేషసమర్పణద్వారేణ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ, సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ, దిత్యేవమాదీనాం వాక్యానాం ధ్యానవిధిశేషతయా ప్రామాణ్యమితి విధివిషయీభూతధ్యానకరీతానుప్రవిష్టబ్రహ్మస్వరూపేపి తాత్పర్యమస్త్యేవ. అతః పరమేవాద్వితీయం, తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో, నేహ నానాస్తి కించ నేత్యాదిభిః బ్రహ్మస్వరూపమేకమేవ సత్యం, తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం మిథ్యేత్యవగమ్యతే. ప్రత్యక్షాదిభిర్భేదావలమ్బినా చ కర్మశాస్త్రేణ భేదః ప్రతీయతే. భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధేన త్వనాద్యవిద్యామూలత్వేనాపి భేదప్రతీత్యుపపత్తేరభేద ఏవ పరమార్థ ఇతి నిశ్చీయతే. తత్ర బ్రహ్మధ్యాననియోగేన తత్సాక్షాత్కారఫలేన నిరస్తసమస్తావిద్యాకృతవివిధభేదాద్వితీయజ్ఞానైకరసబ్రహ్మభావరూపమోక్షః ప్రాప్యతే. న చ వాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణ బ్రహ్మభావసిద్ధిః. అనుపలబ్ధేః, వివిధభేదదర్శనానువృత్తేశ్చ. తథా చ సతి శ్రవణాదివిధానమనర్థకం స్యాత్.

౭. అథోచ్యేత. రజ్జురేషా న సర్ప ఇత్యుపదేశేన సర్పభయనివృత్తిదర్శనాత్ రజ్జుసర్పవత్ బన్ధస్య చ మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞాన

ఆత్మేత్యాత్మానమేవేత్యాభ్యాం స్వశబ్దాభ్యాం పరమాత్మతాదాత్మ్యప్రతిపాదనవాక్యద్వయోపాదానమ్. సామర్థ్యమాహ॥ అత్రేతి॥ ధ్యేయమాక్షిప్య తత్స్వరూపం బ్రహ్మేత్యాహ॥ స ధ్యేయ ఇతి॥ సన్నిధిరిత్యర్థః. కారణవాక్యాదీనామపి విధ్యపేక్షితమానత్వమాహ॥ స కిమితి॥ భేదగ్రాహిమానవిరోధమాశఙ్క్యాహ॥ అత ఇతి॥ విషయకారణాని వక్తవ్యమిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ ఉపాసకః ప్రముక్తః, శమాదిరితికర్తవ్యతేతి స్ఫుటమ్. ద్వితీయస్యాం పరిహరతి తత్సాక్షాత్కారేతి. వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయత్వం ప్రత్యక్షవిరోధాభ్యాం దూషయతి॥ న చేత్యాదినా॥

౮. అథ శాస్త్రరమాశఙ్క్యాహ॥ అథోచ్యేతేతి॥ రజ్జురిత్యాది॥ స్ఫుటమ్. విపరీత

సాక్ష్యమపాతస్య వాక్యజన్యజ్ఞానేనైవ నివృత్తిర్యస్మాన్న నియోగే- నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వం స్యాత్-స్వర్గాదివత్- మోక్షస్య నిత్యత్వంహి సర్వవాది సంప్రతిపన్నమ్- కించ- ధర్మాధర్మయోః ఫలహేతుత్వం స్వఫలానుభవానుగుణ శరీరోత్పాదనద్వారేణేతి బ్రహ్మాది స్థావరాన్త చతుర్విధ శరీరసంబన్ధరూప సంసారఫలత్వ మవర్జనీయమ్- తస్మాన్నధర్మసాధ్యో మోక్షః- తథాచశ్రుతిః నహ వైసశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయో రపహతి రస్త్యశరీరం వావ సన్తం నప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. అశరీరత్వరూపే మోక్షే ధర్మాధర్మసాధ్య ప్రియాప్రియ విరహ శ్రవణాత్ నధర్మసాధ్యమశరీరత్వమితి విజ్ఞాయతే- నచ నియోగవిశేషసాధ్య ఫలవిశేషవత్ ధ్యాననియోగసాధ్యమశరీరత్వమ్. అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వేనాసాధ్యత్వాత్-యథాహుశ్శ్రుతయః- అశరీరంశరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితమ్మహాన్తంవిభుమాత్మానంమత్వా ధీరోనశోచతి, అప్రాణోహ్యమనాశ్శుభ్రః అసఙ్గో హ్యయంపురుష ఇత్యాద్యాః- అతోశరీరత్వరూపో మోక్షో నిత్య ఇతినధర్మసాధ్యః. తథాచశ్రుతిః- అన్యత్రధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్। అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి- అపిచ, ఉత్పత్తి ప్రాప్తి వికృతి సంస్కృతిరూపేణ చతుర్విధంహి సాధ్యత్వం మోక్షస్య నసంభవతి. నతావ దుత్పాద్యః- మోక్షస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వేన నిత్యత్వాత్-నాపిప్రాప్యః- ఆత్మస్వరూపత్వేనబ్రహ్మణోనిత్యప్రాప్తత్వాత్- నాపి వికార్యః- దధ్యాదివ దనిత్యత్వ ప్రసఙ్గాదేవ. నాపి సంస్కార్యః- సంస్కారోహి దోషాపనయనేనవా గుణాధానేన వాసాధయతి- న తావ ద్దోషాపనయనేన- నిత్యశుద్ధత్వాద్బ్రహ్మణః నాప్యతిశ

ఫలదత్వ మాహ॥ కించేతి॥ యథా నియోగసాధ్యత్వాభావః ఫలతి, తథావిధశ్రుతి మాహ॥ తథాచేతి॥ సచేతి॥ నియోగవిశేష సాధ్య ఫలవిశేషవత్స్వర్గాదివ త్సాధ్య మాపద్యత ఇత్యర్థః॥ ధర్మాధర్మ ఫలానన్వయ శ్రవణా దశరీరత్వస్య స్వరూపత్వాచ్చ ధర్మాధర్మ సాధ్యత్వాభావ ఉక్తః॥ తత్ప్రమాణ శ్రుతిం దర్శయతి॥ తథాచేతి॥ కృతాకృతం ప్రారబ్ధాపరిసమాప్తమ్- వర్తమానమిత్యర్థః॥ ముఖాన్తరేణ దూషయతి॥ అపిచేత్యాదినా॥ నిత్యశుద్ధత్వాదిత్యాదినా॥ నిత్యపూతత్వాదిత్యర్థః

యాధానేన. అనాధేయాతిశయస్వరూపత్వాత్. నిత్యనిర్వికారత్వే
న స్వాశ్రయాయాః పరాశ్రయాయాశ్చక్రియాయా అవిషయతయా న
నిర్ఘర్షణే నాదర్శాదివదపి సంస్కార్యత్వమ్. నచ దేహస్థయా స్నానా
దిక్రియయా ఆత్మా సంస్క్రియతే. కింత్వవిద్యాగృహీత స్తత్స
ఙ్ఘాతోఽహంకర్తా. తత్ఫలానుభవోఽపి తస్యైవ. న చాహంక
ర్తైవాత్మా. తత్సాక్షిత్వాత్. తథాచ మన్త్రవర్ణః తయోరన్యః
పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి. ఆత్మేన్ద్రియ
మనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః, ఏకో దేవస్సర్వభూ
తేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా। కర్మాధ్యక్షస్సర్వ
భూతాధివాసః సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ, స పర్యగాచ్ఛుక్ర
మకాయమవ్రణమస్నావిరగ్ శుద్ధమపాపవిద్ధమితి చ, అవిద్యా

స్యాగ్శోభాహానిశ్చ నిఘర్షణమ్. స్వపరాశ్రయక్రియాస్వాశ్రయక్రియావిష
యత్వం తత్ఫలభాక్త్వ ద్యుక్తమ్. క్రియావిషయత్వాభావేపి సంస్కార్యత్వం
దృష్ట మిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ అవిద్యాగృహీతః కల్పితః. తత్సంగతః దేహ
సంగతః. ఆత్మైవ. తత్ఫలభాక్త్వాత్సంస్క్రియత ఇత్యత్రాహ॥ తత్ఫలేతి॥ అ
హమర్థ ఏవాత్మే త్యత్రాహ॥ నచేతి॥ యో యస్య సాక్షీ నహి స స ఇత్య
ర్థః. తయోః అహంకారజ్ఞాన్యాత్మనోః॥ ఆత్మేన్ద్రియేతి॥ ఆత్మా శరీరమ్.
దేహాదియుక్తమనశ్నన్నహమర్థో దేహాదిరహితోఽనశ్నన్నాత్మేత్యర్థః. శుక్రప

విషయవాక్యదీపికా

తత్ర సమన్వయః — స పర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమస్నావి
రగ్ శుద్ధమపాపవిద్ధమ్। కవిర్మనీషీ పరిభూస్స్వయంభూర్యాథాతథ్యతో
ఽర్థాన్ వ్యదధాచ్ఛాశ్వతీభ్యస్సమాభ్యః॥ — స పరి సర్వతో వ్యాప్తవాన్.
శుక్రమిత్యాది లిఙ్గవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః. శుక్రః తేజిష్ఠః. కాయాధివాశ వ్రణ
రహితః. అతఏవ స్నాయుశూన్యః. శుద్ధః అవిద్యారాగాదిదోషశూన్యః.
అపాపవిద్ధశ్చ. కవిః క్రాన్తదర్శీ. మనీషీ. మనీషా ప్రశస్తాలోచనరూప
జ్ఞానమ్. పరిభూస్సర్వదేశవ్యాపనశీలః. స్వయంభూః ఉత్పాదకశూన్యః. ఏ
వంభూతః పరమాత్మా, యాథాతథ్యతః యథాతథమ్. యథాపూర్వమ్, స
త్యత్వేనేతివాఽర్థః. శాశ్వతీభ్యస్సమాభ్యః చిరకాలస్థాయితయా స్వస్వ
పదార్థవిసదృశాన్ పదార్థాన్, వ్యదధాత్. అకార్షీదిత్యర్థః. ఇదంచ
వాక్య మీశావాస్యగతమ్.

గృహీతా దేహాదిభిరా త్మస్వరూపమనాధేయాతిశయం నిత్యశుద్ధం నిర్వికారం నిష్పద్యతే. తస్మాదాత్మస్వరూపత్వేన నసాధ్యో మోక్షః. యద్యేవం, కిం వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియత ఇతి చేత్ - మోక్షప్రతిబన్ధనివృత్తిమాత్రమితి బ్రూమః. తథా చ శ్రుతయః. త్వం హి నః పితా యోఽస్మాక మవిద్యాయాః పరం పారం తారయసీతి, శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్య స్తరతి శోక మాత్మవిదితి, సోఽహం భగవ శ్శోచామి తమ్మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయతు, తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార ఇత్యాద్యాః. తస్మాన్నిత్యస్యైవ మోక్షస్య ప్రతిబన్ధనివృత్తి ర్వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియతే. నివృత్తిస్తు సాధ్యాపి ప్రధ్వంసాభావరూపా న వినశ్యతి. బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి, తమేవం విదిత్వాతి మృత్యు మేతీత్యాది వచనం మోక్షస్య వేదనానన్తరభావితాం ప్రతిపాదయ న్మధ్యేఽవ్యవధానం ప్రతిరుణద్ధి. న చ విధిక్రియాకర్మత్వేన వా ధ్యానక్రియాకర్మత్వేన వా కార్యానుప్రవేశః. ఉభయకర్మత్వ ప్రతిషేధాత్ - అన్యదేవ తద్విదితా దథో అవిదితా దపి, యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాదితి, తదేవ బ్రహ్మ

తిపన్నాకారమనువదన్ ధర్మాసాధ్యత్వం నిగమయతి॥ అవిద్యేతి॥ యదిత్యాది॥ స్ఫుటమ్॥ నివృత్తిస్త్వితి॥ నిరూపకస్య నివృత్తేస్సాధ్యత్వే నివర్త్యానత్యన్తమితిభావః। బ్రహ్మేతి॥ శ్రుతిస్వారస్యం విలమ్బ్య సహ ఇత్యర్థః. న, తత్ప్రతిరోధ విధిశేషతయాపి బ్రహ్మణస్సిద్ధి రిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ విధికర్మ నివృత్తిపక్షేప్యుక్తరణ జ్ఞానవిశేష్యవిద్ర్యాద్యతి. విదితాత్ జ్ఞేయాత్. అవిదితాత్ జ్ఞాతుః. అథవా ద్వయమపి శ్రుతిద్వయమ్. యేనేదమితి శ్రుతి ర్యదాత్మ సాక్షాత్కార ప్రకాశకతయా స్వప్రకాశే దీపాదివత్ ప్రకాశియానపేక్షత్వం దర్శయ

అన్యదేవ త ద్విదితా దథో అవిదితాదధి। ఇతి శుశ్రుమ పూర్వేషాం యే న స్తద్వ్యాచచక్షిరే. యే అస్మాకం పూర్వే గురవః ఉపాదిశన్, తద్బ్రహ్మ సర్వాత్మనా విదితాదపి విలక్షణమ్, సర్వాత్మనాఽవిదితాదపి విలక్షణమితి తేషాం వాచం వయం శ్రుతవన్త ఇత్యర్థః.

యద్వాచాఽనభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతే। తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిద ముపాసతే. వాగాదిభి ర్యత్ప్రకాశ్యం స్వయం వాగిన్ద్రి

త్వం విద్ధి నేదం యదిద ముపాసత ఇతిచ- నచైతావతా శాస్త్ర స్య నిర్విషయత్వమ్- అవిద్యాకల్పిత భేదనివృత్తి పరత్వా చ్ఛాస్త్ర స్య. న హీదన్తయా బ్రహ్మ విషయీకరోతి శాస్త్రమ్- అపితు అ విషయం ప్రత్యగాత్మస్వరూపం ప్రతిపాదయ దవిద్యాకల్పిత జ్ఞాన జ్ఞాతృజ్ఞేయవిభాగం నివర్తయతి- తథాచ శాస్త్రమ్- నదృష్టేర్ద్ర ష్టారం పశ్యే రిత్యేవ మాది- నచ జ్ఞానాదేవబన్ధనివృత్తిరితి శ్రవణా ద్యానర్థక్యమ్- స్వభావప్రవృత్తస్య సకలేతరవికల్పవిముఖీకరణద్వా రేణ వాక్యార్థావగతిహేతుత్వా త్తేషామ్- నచ జ్ఞానమాత్రాత్ బన్ధనివృత్తి ర్నదృష్టేతి వాచ్యమ్- బన్ధస్య మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞానోత్తరకాలం స్థిత్యనుపపత్తేః- అతఏవ నశరీరపాతా దూర్ధ్వ మేవ బన్ధనివృత్తిరితి వక్తుం యుక్తమ్. నహి మిథ్యారూప సర్పభ యనివృత్తిః రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానాతిరేకేణ సర్పవినాశ మపేక్షతే- యదిశరీరసంబన్ధః పారమార్థికః, తదాహి తద్వినాశాపేక్షా. సతు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వా న్నపారమార్థికః- యస్యతుబన్ధో ననివృత్తః, తస్య జ్ఞానమేవ నజాతమి త్యవగమ్యతే- జ్ఞానకార్యాదర్శనా త్- తస్మాత్ శరీరస్థితిర్భవతువా మావా- వాక్యార్థజ్ఞాన సమన న్తరం ముక్త ఏవాసౌ. అతో న ధ్యాననియోగసాధ్యో మోక్ష ఇతి నధ్యానవిధిశేషతయా బ్రహ్మణః సిద్ధిః- అపితు సత్యం జ్ఞాన మన న్తం బ్రహ్మ, తత్త్వమసి, అయ మాత్మా బ్రహ్మేతి, తత్పరేణైవ

---

౧. నహి శాస్త్ర నిర్విషయత్వ మిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ బ్రహ్మవిదితాద్యా దన్యత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ॥ నహీతి॥ స్ఫుటం శాస్త్రవిరోధం పరిహర తి॥ నచేతి॥ స్వభావ ప్రవృత్తేరితి॥ అనాది ప్రవృత్తేరిత్యర్థః- ప్రత్యక్షవిరోధం ప రిహరతి॥ నచేతి॥ తర్హి కథంబన్ధానువృత్తిరిత్యత్రాహ॥ యస్యత్వితి॥ తస్మాది తి॥ శరీరస్థితి ప్రధాన ఇత్యర్థః- దగ్ధపటః పటవ దాభాసేనపిహి నివృత్త ఏవ, బన్ధశ్చతద్వదితిభావః- అత ఇత్యుపసంహారః- తత్పరేణ సిద్ధరూపాత్వేతి

యః ప్రకాశకంచాయ, తదేవ బ్రహ్మేతి జానీహి- యదిద మిదంతా గో చరతయా పాస్యమంకవ త్తువిదితతరయోపాసతేజనాః, తద్బ్రహ్మ నభవ తి- ప్రాకృతజనోపాస్య జగద్విలక్షణం బ్రహ్మేత్యర్థః- ఇదంచవాక్యం తలవ కారోపనిషద్గతమ్-

పదసముదాయేన సిధ్యతీతి

౯ తదయుక్తమ్. వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాత్ బన్ధనివృత్త్యనుపపత్తేః. యద్యపి మిథ్యారూపో బన్ధో జ్ఞానబాధ్యః, తథాపి బన్ధస్యాపరోక్షత్వాత్ నపరోక్షరూపేణ వాక్యార్థజ్ఞానేన స బాధ్యతే. రజ్జ్వాం యదా పరోక్ష సర్పప్రతీతౌ వర్తమానాయాంనాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాప్తోపదేశజనితపరోక్ష సర్పవిపరీత జ్ఞానమాత్రేణ భయానివృత్తి దర్శనాత్. ఆప్తోపదేశస్యతు భయానివృత్తిహేతుత్వం వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్షనిమిత్త ప్రవృత్తిహేతుత్వేన. తథాహి. రజ్జుసర్పదర్శనభయాత్ పరావృత్తః పురుషో నాయం సర్పో రజ్జు రేషేత్యాప్తోపదేశేన తద్వస్తుయాథాత్మ్యదర్శనే ప్రవృత్తస్తదేవ ప్రత్యక్షేణ దృష్ట్వా భయాన్నివర్తతే. నచ శబ్ద ఏవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జనయతీతి వక్తుం యుక్తమ్. తస్యానిన్ద్రియత్వాత్. జ్ఞానసామగ్రీష్విన్ద్రియాణామేవ హ్యపరోక్ష సాధనాత్. న చాప్యనభిసంహితఫలకర్మానుష్ఠానసమ్మృదితకషాయస్య శ్రవణమననిదిధ్యాసనవిముఖీకృతబాహ్యవిషయస్య పురుషస్య వాక్యమేవాపరోక్ష జ్ఞానం జనయతి. నివృత్తప్రతిబన్ధే తస్మిన్నపి పురుషే జ్ఞానసామగ్రీవిశేషాణామిన్ద్రియాదీనాం స్వవిషయ నియమాతిక్రమాదర్శనేన తదయోగాత్. నచ ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా. ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్. వాక్యార్థజ్ఞానే జాతే తద్విషయధ్యానం, ధ్యానే ని

యాశ్రవ్యాపరేణ.

౯ అథ ధ్యాననియోగవాదీ దూషయతి॥ తదయుక్తమితి॥ మిథ్యాహి బన్ధస్య ఇత్యత్రాహ॥ యద్యపీతి॥ సర్పవిపరీతజ్ఞానం రజ్జుజ్ఞానమ్. తర్హ్యాప్తవచనస్య ఫలమిత్యత్రాహ॥ ఆప్తేతి॥ అపరోక్షధీద్వారైవ నివృత్తిరస్తు, సా చ శబ్దజన్యేత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ వివక్షిత పురుషవిశేషస్య సాక్షీత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ స్వవిషయశబ్దేన స్వజన్యజ్ఞానముచ్యతే. శబ్దః పరోక్షజ్ఞానమేవ జనయతి, తన్నాతిక్రామతీత్యర్థః. దశమస్త్వమితి వచనం శ్రుత్వా దశమోఽహమితి నిర్ధారణోఽహమితి వత్పరోక్షధీః స్యాత్. సుఖ్యహమితివదాపరోక్షేఽపి ఘటోఽయమితి వాక్యవదపరోక్షధీ సామగ్రీ జనకత్వేనాపరోక్షస్య హేతుత్వమితి భావః. ధ్యానస్య వాక్యార్థధీ హేతుతాం దూషయతి॥ నచేతి॥ విషయభేదేన పరిహారమాశఙ్క్యాహ॥ నచేతి॥ ధ్యానస్య వాక్యా

ర్వృత్తేర్వాక్యార్థజ్ఞానమితి. నచ ధ్యానవాక్యార్థజ్ఞానయోర్భిన్న విషయత్వమ్. తథాసతి ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా నస్యాత్- న హ్యన్యధ్యాన మన్యస్మిఖ్య ముత్పాదయతి. జ్ఞాతార్థ స్మృతిసంతతిరూపస్య ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞాన పూర్వకత్వ మవర్జనీయమ్ ధ్యేయబ్రహ్మవిషయ జ్ఞానస్య హేత్వన్తరాసంభవాత్- నచ ధ్యానమూలం జ్ఞానం వాక్యాన్తరజన్యం, నివర్తకజ్ఞానం తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్య మితియుక్తమ్- ధ్యానమూల మిదం వాక్యాన్తరజన్యం జ్ఞానం తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానే నైకవిషయం, భిన్నవిషయంవా- ఏకవిషయత్వే తదేవేతరేతరాశ్రయత్వమ్-భిన్నవిషయత్వే ధ్యానేన తదాన్యఖ్యాపాద నాసంభవః- కించ- ధ్యానస్య ధ్యేయధ్యాతృద్యనేకప్రపంచాపేక్షత్వాన్నిష్ప్రపంచబ్రహ్మైకత్వ విషయ వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్త్యా దృష్టద్వారేణ నోపయోగ ఇతి వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రా దవిద్యానివృత్తిం వదతః శ్రవణమననిదిధ్యాసనవిధీనా మానర్థక్యమేవ. యతోవాక్యాదపరోక్షజ్ఞానాసంభవా ద్వాక్యార్థజ్ఞానే నావిద్యానివర్తకే, తతఏవ జీవన్ముక్తిరపి దూరోత్సారితా- కాచేయం జీవన్ముక్తిః సశరీరస్యైవ మోక్ష ఇతిచేత్- మాతామే వన్ధ్యేతివ దసఙ్గతార్థం వచః యతస్సశరీరత్వం బన్ధః, అశరీరత్వమేవ మోక్షఇతి త్వయైవ శ్రుతిభి రుపపాదితమ్- అథస శరీరత్వప్రతిభాసే వర్తమానే యస్యాయం ప్రతిభాసో మిథ్యేతి ప్రత్యయః, తస్య సశరీరత్వనివృత్తిరితి- న- మిథ్యేతి ప్రత్యయేన సశరీరత్వం నివృత్తంచేత్, కథం సశరీరస్యముక్తిః. జీవతోపి ముక్తస్యాశరీరత్వ మిథ్యాప్రతిభాస నివృత్తి రేవేతి కోయం జీవన్ముక్తిరితి

ర్తత్వ ... మిత్యన్తానాం|| జ్ఞాతార్థేతి|| ధ్యాన వాక్యార్థజ్ఞానయో స్సమగ్రీభూతా దవిద్యానాశ్రయ పరిహార మాశంక్యాహ|| ధ్యేయేతి|| వాక్యభేదస సామగ్రీభూత మాశంక్యాహ|| నచేతి|| స్పష్టమ్|| దృష్టద్వారేణేతి|| అదృష్టద్వారాత న్నివర్తక సత్యత్వ మితిభావః- స్పష్టమ్- కాచేయమ్- మన్నితీహా- వ్యాహతి పరిహారాయ పక్షాన్తరం శఙ్కతే|| అథేతి|| కిం సశరీరత్వ ప్రతిభాస నివృత్తి ర్జీవన్ముక్తిః, ఉత తస్మిన్ సత్యత్వ ప్రతిభాస నివృత్తిరితి వికల్పం మనస్య ప్రథమం దూషయతి|| మిథ్యేతి|| ద్వితీయం శఙ్కతే|| అథేతి|| దూషయతి

విశేషః- అథ సశరీరత్వ ప్రతిభాసో బాధితోపి యస్య ద్విచన్ద్ర జ్ఞానవ దనువర్తతే, స జీవన్ముక్త ఇతిచేత్- న. బ్రహ్మవ్యతిరిక్త సకలవస్తు విషయత్వా ద్బాధకజ్ఞానస్య- కారణభూతావిద్యాకర్మ రూపదోష స్సశరీరత్వ ప్రతిభాసేన సహ తేనైవ బాధిత ఇతి బాధ కానువృత్తి ర్నశక్యతే వక్తుమ్. ద్విచన్ద్రాదౌ తు తత్ప్రతిభాస హేతుభూత దోషస్య బాధకజ్ఞానభూత చన్ద్రైకత్వజ్ఞానావిషయత్వే నాబాధితత్వాత్ ద్విచన్ద్రప్రతిభాసానువృత్తి ర్యుక్తా- కించ, తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే ఇతి సద్వి ద్యానిష్ఠస్య శరీరపాతమాత్ర మపేక్షతే మోక్ష ఇతి వదన్తీయం శ్రుతిః జీవన్ముక్తిం వారయతి- సైషా జీవన్ముక్తి రాపస్తమ్బేనాపి నిరస్తా- వేదా నిమం లోకమముం చ పరిత్యజ్యాత్మాన మన్విచ్ఛేత్ బుద్ధే క్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రై ర్విప్రతిషిద్ధమ్। బుద్ధే చేత్ క్షేమ ప్రాపణ మిహైవ న దుఃఖ ముపలభేత, ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాత మి తి. అనేన జ్ఞానమాత్రా న్మోక్షశ్చ నిరస్తః. అత స్సకలభేదనివృత్తి రూపా ముక్తి ర్జీవతో న సంభవతి- తస్మా ద్ధ్యాననియోగేన బ్రహ్మ పరోక్షజ్ఞానఫలేనైవ బన్ధనివృత్తిః- న చ నియోగసాధ్యత్వే మోక్ష స్యానిత్యత్వ ప్రసక్తిః- ప్రతిబన్ధనివృత్తి మాత్రస్యైవ సాధ్యత్వాత్- కించ న నియోగేన సాక్షాత్ బన్ధనివృత్తిః క్రియతే- కింతు నిష్ప్రప ఞ్చజ్ఞానైకరస బ్రహ్మాపరోక్ష్యజ్ఞానేన- నియోగస్తు తదాపరో క్ష్యజ్ఞానం జనయతి. కథం నియోగస్య జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వ మితి చేత్ కథంవా భవతోఽనభిసంహితఫలానాం కర్మణాం వేదనో

౧॥ పం॥ ద్విచన్ద్రాదౌ బాధితానువృత్తి ర్దృశ్యత ఇత్యత్రాహ॥ ద్విచన్ద్ర
౨॥ బాధకధియో బాధకస్య మిథ్యాత్వగ్రహణ విరుద్ధధర్మ విషయతయా సా క్, తదభావా త్తైవమ్య మిత్యర్థః. శ్రుతి స్మృతి విరోధమాహ॥ కించేత్యాది నా॥ విప్రతిషిద్ధం విశేషేణ ప్రతిషిద్ధమ్- బహూనాం బలవత్త్వాత్. పరం వ్యా ఖ్యాతమ్- పరలోకఫల మిత్యర్థః. ఉదాహృత వచన ఫలిత మాహ॥ అనేనేతి॥ జీవన్ముక్తి వ్యాఘాత ముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥ వృత్తమర్థం నిగమయతి॥ తస్మాది తి॥ పరోక్షా ద్బోధస్య పరిహారః వ్యవసాయహేతుత్వ ఇత్యాహ॥ నచేతి॥ నిత్యత్వాత్ బన్ధస్య సత్యత్వం స్యా దిత్యాశఙ్క్యాహ॥ కించేతి॥ జ్ఞానసద్భావ త స్స్వర్గ పరిహారః- స్వమతే శ్రుతిస్వారస్యం దర్శయితుం కథ మిత్యాది

త్పత్తి హేతుత్వమ్ మనోనైర్మల్య ద్వారేణేతి చేత్- మమాపి తథైవ. మమతు నిర్మలేమనసి శాస్త్రేణ జ్ఞాన ముత్పాద్యతే, తవ తు నియోగేన మనసి నిర్మలే జ్ఞానసామగ్రీ వర్తతేతిచేత్, ధ్యాననియోగనిర్మలం మనఏవ సాధనమితి బ్రూమః. కే నావగమ్యత ఇతిచేత్. భవతోవా కర్మభి ర్మనోనిర్మలం భవతి, నిర్మలే మనసి శ్రవణమనననిదిధ్యాసనై ర్నిత్యేతర విషయ విముఖస్యైవ శాస్త్రం నివర్తకజ్ఞాన ముత్పాదయతీతి కేనావగమ్యతే. వివిదిషన్తి యజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేన శ్రోతవ్యోమన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః, బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిభి శ్శాస్త్రై రితిచేత్- మమాపి శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః, బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్, న చక్షుషా గృహ్యతేనాపివాచా, మనసాతు విశుద్ధేన, దృశ్యతామనిషా మన సాభిక్లృప్త ఇత్యాదిభిశ్శాస్త్రైర్ధ్యాననియోగేన మనోనిర్మలం భవతి, నిర్మలంచ మనో బ్రహ్మపరోక్షజ్ఞానం జనయతీ త్యవగమ్యతఇతి నిరవద్యమ్- నేదం యదిద ముపాసత ఇత్యుపాస్యత్వం ప్రతిషిద్ధ మితిచేత్- నైవమ్. నాత్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం ప్రతిషిధ్యతే- అపితుబ్రహ్మణో జగద్రూపత్వం ప్రతిపాద్యతే- యదిదం జగ దుపాసతే ప్రాణినః, నేదం బ్రహ్మ, తదేవ బ్రహ్మత్వం విద్ధి, యద్వాచా నభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతఇతి వాక్యార్థః- అన్యథా తదేవ బ్రహ్మ త్వంవిద్ధీతి విరుధ్యతే, ధ్యానవిధివైయర్థ్యంచ స్యాత్- అతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలేన ధ్యాననియోగేనై వాపరమార్థభూతస్య కృత్స్నస్య ద్రష్టృదృశ్యాదిప్రపఞ్చరూప బన్ధస్య నివృత్తిః.

నా ప్రతిబన్ధ ముఖేన పరిహ్రియతే- స్పష్టమ్- బ్రహ్మవిదిత్యాదౌ వాక్యజన్యత్వం న స్వారసికమ్- నచక్షుషేత్యాదౌ విశుద్ధమనోజన్యత్వం స్వరసమ్॥ నేదమిత్యాది॥ యదిద మిత్యత్ర ఇదమంశ తాత్పర్య మిత్యర్థః- ఇదంతా మత్ర ఇత్యాది ష్వేదం శబ్దో జగద్వ్యాపిత్వేన ప్రసిద్ధ ఇతి భావః- అనభ్యుదిత మత ఇత్యుక్తమ్- అత్ర న అన్యథేత్యాది వాక్య మపి జగద్రూపత్వ పరమితి సిద్ధమ్॥ అన్యథేతి॥ స్వవాక్యేనోక్త ఉక్తః- వాక్యాన్తర విరోధ మాహ॥ ధ్యానవిధేతి॥ నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

౯. యదపికైశ్చిదుక్తమ్- భేదాభేదయోర్విరోధోనవిద్యతఇతి-
తదయుక్తమ్- నహి శీతోష్ణ తమః ప్రకాశాదివ ద్భేదాభేదా వేక
స్మిన్వస్తుని సంగచ్ఛేతే- అథోచ్యేత- సర్వంహి వస్తుజాతం ప్ర
తీతివ్యవస్థాప్యమ్- సర్వంచ భిన్నాభిన్నం ప్రతీయతే- కారణా
త్మనా జాత్యాత్మనా చాభిన్నమ్- కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనాచ
భిన్నమ్- ఛాయాతపాదిషు విరోధస్సహానవస్థానలక్షణో భిన్నాశ్రా
యత్వరూపశ్చ- కార్యకారణయో ర్జాతివ్యక్త్యోశ్చ తదుభయమపినో
పలభ్యతే- ప్రత్యుత ఏకమేవ వస్తు ద్విరూపం ప్రతీయతే- యథా
మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌః ముణ్డో గౌరితి- నచైకరూపం కించి
దపి వస్తు లోకే దృష్టచరమ్- నచతృణాదేర్జ్వలనాదివదభేదో
భేదోపమర్దీ దృశ్యతఇతి నవస్తువిరోధః- మృత్సువర్ణ గ వాద్యా
ద్యాత్మ నావస్థితస్యైవ ఘట ముకుటఖణ్డ ముణ్డా ద్యాత్మనా చా
వస్థానాత్- న చాభిన్నస్య భిన్నస్యచ వస్తునోఽభేదో భేదశ్చప
రప వాకారణ తీశ్వరాణ్ణా ప్రతీతత్వా దైకరూప్యంచేత్ ప్రతీత
త్వాదేవ భిన్నాభిన్నత్వమితి ద్వైరూప్యమ ప్యభ్యుపగమ్యతామ్- న
హివిప్పారతాతః పురుషోఘటశరావఖణ్డముణ్డాదిషు వస్తుషూప
లభ్యమానేషు ఇయంమృ దయంఘటః ఇదం గోత్వ మియం వ్య
క్తిరితి వివేక్తుం శక్నోతి. అపితు మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌరిత్యే
వ ప్రత్యేతి- అనువృత్తి బుద్ధి బోధ్యం కారణం జాతిశ్చ, వ్యావృ
త్తి బుద్ధి బోధ్యం కార్యం వ్యక్తిశ్చేతి వివినక్తిచేత్, నైవమ్- వి

---

౯ ధ్యానవిరోధకాది భాస్కరమతం దూషయితు ముపక్రమతే॥ యదపీత్యా
దినా॥ ప్రథమం ఖండయితుం దూషయతి॥ తదయుక్తమిత్యాదినా॥ శీతోష్ణాదావి
వ విరోధః ప్రతిపత్త్యధీన ఇతిభావః- తతః॥ మిత్యత్రాహ॥ సర్వంచేతి॥ ద్వివిధవి
రోధస్యాపి ద్వైరూప్య మవిరోధోపలభ్యం చాహ॥ ఛాయేత్యాదినా॥ అద్విరూ
పానుపలబ్ధ మాహ॥ నచేతి॥ తృతీయ విరోధాభావ మాహ॥ నచేతి॥ వస్తుగతో
భేదః జాతిగత స్వాభావికతి ద్వైగస్య ద్వావస్థితత్వ మిత్యత్రాహ॥ నచాభిన్న
స్యేతి॥ ప్రతీతత్వమే వోపపాదయతి॥ నహీతి॥ మృదయం ఘటఇ త్యాదావ పత్య
క్ష యానయోః సామానాధికరణ్యం లోకే॥ అనువృత్తి వ్యావృత్తిభ్యాం వి
శేషం శక్నోతి॥ అనువృత్తిరితి॥ పరిహరతి॥ నైవమితి॥ అనుసంధిం విశ్వాసాత్

క్త్రాకా తానుపలబ్ధేః. నహి సుసూక్ష్మమపి సరిత్సమాప్తౌ రిత మనువర్తమాన మిదంచ వ్యావర్తమానమితి పురోవస్థితే వస్తున్యాకారభేద ఉపలభ్యతే. యథా సంప్రతిపన్నైక్యే కార్యే విశేషేచైకత్వబుద్ధి రుపజాయతే, తత్రైవ సకారణే సామాన్యే చైకత్వబుద్ధి రవిశిష్టోపజాయతే. ఏవమేవ దేశతః కాలతశ్చాకారతశ్చాత్యన్తవిలక్షణేష్వపి వస్తుషు తదేవేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞా జాయతే. అతో ద్వ్యాత్మకమేవ వస్తు ప్రతీయత ఇతి కార్యకారణయో ర్జాతివ్యక్త్యో శ్చాత్యన్తభేదోపపాదనం ప్రతీతిపరాహతమ్.— అథోచ్యేత. మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌరితివ ద్దేవోహం మనుష్యోహమితి సామానాధికరణ్యా న్నైక్యప్రతీతే రాత్మశరీరయో రపి భిన్నాభిన్నత్వం స్యాత్. అత ఇదం భేదాభేదోపపాదనం నిజసదననిహిత హుతవహజ్వాలాయత ఇతి— తదిదమనాకలితభేదాభేదసాధన సామానాధికరణ్యతదర్థయాథాత్మ్యానబోధవిలసితమ్. తథాహి. అబాధితఏవ ప్రత్యయః సర్వత్రార్థం వ్యవస్థాపయతి. దేహాద్యాత్మాభిమానస్తు ఆత్మయాథాత్మ్యగోచరై స్సర్వైః ప్రమాణై ర్బాధ్యమానో రజ్జుసర్పాదిబుద్ధివ న్నాత్మశరీరయో రభేదం సాధయతి. ఖణ్డో గౌ ర్ముణ్డో గౌరితి సామానాధికరణ్యస్యన కేనచి త్క్వచి ద్బాధో దృశ్యతే. తస్మా న్నాతిప్రసఙ్గః. అతఏవ జీవోపి బ్రహ్మణో నాత్యన్తభిన్నః. అపితు బ్రహ్మాంశత్వేన భిన్నాభిన్నః. తత్రాభేదఏవ స్వాభావికః. భేద స్త్వౌపాధికః. కథ మవగమ్యత ఇతిచేత్. తత్త్వమసి, నాన్యోతోస్తి ద్రష్టా, అయమా

నహీతి॥ ఆకారభేదాంశభేదః. తథాచ కథ ముపలభ్య ఇత్యత్రాహ॥ యథేతి॥ ఏకత్వబుద్ధి రిత్యనే నైకత్వానువిద్ధప్రత్యయ ఉక్తః. సమాధీనియమః, ప్రథమనిష్ఠే అభేదధీః, విద్యావిశిష్టాకారా రాయుపలభ్యేతే. ఏవం జాతివ్యక్త్యో ర్భేదాభేదౌ భవతః. అథ భిన్నానాం కావ కథా॥ ఏవమేవేతి॥ అత్యన్తభేదః అభేదాసహభేదః॥ అతేతి॥ దేవతా ద్యాకార తాత్పర్య దేహే నైక్య ప్రత్యక్షమితి చోద్యమ్. పరిహారః స్ఫుటః. ఏవం లోకార్థేషు భేదాభేద ముక్త్వా వైదికేష్వపి త మాహ॥ అతఏవేతి॥ అంశత్వేన అంశో నానేతి. సూత్రం స్మారితమ్॥ కథమితి॥ భేదాభేద అభేదస్య స్వతస్త్వేచ కిం మాన మిత్యర్థః. స్వాభావికత్వే ప్రాధాన్య దభేదపర వాక్యాన్యాహ॥ తత్త్వమితి॥

త్స్య బ్రహ్మేత్యాదిభిః శ్రుతిభిః, బ్రహ్మైవేమే ద్యావాపృథివీ ఇతి ప్ర
కృత్య బ్రహ్మ దాశా బ్రహ్మ దాసా బ్రహ్మైమే కితవా ఉత। స్త్రీ
పుంసౌ బ్రహ్మణో జాతౌ స్త్రియో బ్రహ్మోత వా పుమానిత్యా
థర్వణికానాం సంహితోపనిషది బ్రహ్మసూక్తే అభేద శ్రవణా
చ్చ, నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో
విదధాతి కామాన్, జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ, క్రియాగుణై
రాత్మగుణైశ్చ తేషాం సంయోగహేతు రపరోఽపి దృష్టః, ప్రధాన
క్షేత్రజ్ఞపతి ర్గుణేశః, సంసారమోక్షస్థితిబన్ధహేతుః, స కా
రణం కరణాధిపాధిపః, తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్య
న్యో అభిచాకశీతి, య ఆత్మని తిష్ఠన్, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వ
క్తో న బాహ్యం కించన వేద, ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢః, ఉత్స
ర్జన్ యాతి, తమేవం విదిత్వాతి మృత్యుమేతీత్యాదిభి
ర్భేదశ్రవణాచ్చ జీవపరయో ర్భేదాభేదా వవశ్యాశ్రయణీయౌ-
తత్ర బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిభి ర్ముక్తదశాయాం జీవ
స్య బ్రహ్మస్వరూపాపత్తి వ్యపదేశాత్, యత్ర త్వస్య సర్వమా
త్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదితి తదానీం భేదే నేశ్వరదర్శన
నిషేధాచ్చాభేదస్స్వాభావిక ఇత్యవగమ్యతే- నను సోఽశ్నుతే
సర్వాన్ కామాన్ సహ। బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి సహశ్రుత్యా త
దానీమపి భేదః ప్రతీయతే- వత్కృతివ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణా
దసన్నిహితత్వాచ్చ, భోగమాత్రసామ్య లిఙ్గాచ్చేతి- నైత జీవమ్-
నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాదిశ్రుతిశతై రాత్మభేద ప్రతిషేధాత్, సో
ఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి, సర్వాన్ కా
మాన్ సహ బ్రహ్మాశ్నుతే, సర్వగుణాన్వితం బ్రహ్మాశ్నుత ఇత్యర్థం
భవతి- అన్యథా బ్రహ్మణా సహేత్యప్రాధాన్యం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యే
త- జగద్వ్యాపారవర్జ మిత్యత్ర ముక్తస్య భేదే వ్యవస్థాపనే సత్యే

జాతత్వాతి సూత్ర విషయ సూత్ర॥ బ్రహ్మైవేదం॥ నానాత్వవదేశం దర్శ
యతి- నత్వద్విత్యాదినా॥ భేద వ్యపదేశశ్చ కథ మిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥
స్వరూపాపత్తి ర్భేదనిషేధా స్పృష్టః॥ నను చేతి॥ సహ చోద్యం భో
గమాత్ర సాహిత్యపరతయా భోగసాహిత్య పరతయా పరిహరతి॥ నైతదితి॥

శ్వర్యన్యూనతా ప్రసజ్యేత. అన్యథా సంప ద్యావిర్భావ స్స్వేన శబ్దాత్ ఇత్యాదిభి ర్విరోధాత్. తస్మా దభేదఏవ స్వాభావికః, భేదస్తు జీవానాం పరస్మాత్ బ్రహ్మణః, పరస్పరం చబుద్ధీన్ద్రియ దేహాద్యుపాధికృతః. యద్యపి బ్రహ్మనిరవయవం సర్వగతంచ, తథా ప్యాకాశఇవ ఘటాదినా బుద్ధ్యాద్యుపాధినా బ్రహ్మణ్యపి భేద స్సంభవత్యేవ. నచ భిన్నే బ్రహ్మణి బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంయోగా ద్భిన్నాని భవన్తీతి ఇతరేతరాశ్రయత్వమ్. ఉపాధేస్సంయోగస్యచ కర్మకృతత్వాత్, తత్ప్రవాహస్య చానాదిత్వాత్. ఏతదుక్తం భవతి. పూర్వకర్మసంబన్ధా జ్జీవాత్ స్వసంబద్ధ ఏ వోపాధిరుత్పద్యతే. తద్యుక్తా త్కర్మ. ఏవం బీజా ఙ్కురన్యాయేన కర్మోపాధిసంబన్ధ స్యానాదిత్వా న్న దోషఇతి. అతో జీవానాం పరస్పరం బ్రహ్మణా చాభేదఏవ స్వాభావికః. భేదస్త్వౌపాధికః. ఉపాధీనాం పునః పరస్పరం బ్రహ్మణా చాభేదవత్ భేదోఽపి స్వాభావికః. ఉపాధీనా ముపాధ్యన్తరాభావాత్. తదభ్యుపగమే ఽనవస్థానాచ్చ. అతో జీవకర్మానురూపం బ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నస్వభావా ఏ వోపాధయ ఉత్పద్యన్త ఇతి.

౧౦ అత్రోచ్యతే. అద్వితీయ సచ్చిదానన్ద బ్రహ్మ ధ్యానవిషయ విధిపరం వేదాన్త వాక్యజాతమితి వేదాన్తవాక్యై రభేద ప్రతీయతే. భేదావలమ్బిభిః కర్మశాస్త్రైః ప్రత్యక్షాదిభిశ్చ భేద ప్రతీయతే. భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధాత్ అనాద్యవిద్యామూలతయాపి భేద ప్రతీత్యుపపత్తే రభేదఏవ పరమార్థ ఇత్యుక్తమ్. తత్రాయ ముక్తమ్. భేదాభేదయో రుభయోరపి ప్రతీతసిద్ధత్వా న్న విరోధ ఇతి. తదయుక్తమ్.

సత్యమ్. ఇత్థం బ్రహ్మణి ఉపాధి సంబన్ధా జ్జీవేశ్వరవిభాగాభావ మాశఙ్క్య [illegible] హా యత్యుక్తి నవేతి స్ఫుటమ్. ఉపాధి తత్సంయోగ కర్మణాం ప్రవాహ స్యానాదిత్వా [illegible] ఏతదుక్తమితి ఫలితార్థ మాహ అత ఇతి. ఉపసం హరతి అతో జీవకర్మేతి।

౧౦ భేదాభేదయో [illegible] మాహ అత్రోచ్యత ఇతి. పూర్వం భేదాభేదప్రస్తావ సంగతి [illegible] అద్వితీయేతి. తత్సంబన్ధ [illegible] భేదాభేద [illegible]

కస్మాచ్చిత్ కస్యచి ద్విలక్షణత్వం హి తస్మాత్తస్య భేదః తద్విపరీతత్వం చాభేదః. తయోస్తు భావాభావరూపయో రేకత్ర సంభవ మనుపపన్నః కో విరోధః. కారణాత్మనా జాత్యాత్మనా చాభేదః, కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భేదః, ఇత్యాకారభేదాదవిరోధ ఇతి చేత్. న. వికల్పాసహత్వాత్. ఆకారభేదాదవిరోధం వదతః కిమేకస్మిన్నాకారే భేదః, ఆకారాన్తరే చాభేద ఇత్యభిప్రాయః, ఉతాకారద్వయయోర్వస్తుగతా వుభావపీతి. పూర్వస్మిన్ కల్పే వ్యక్తిగతో భేదః, జాతిగత శ్చాభేద ఇతి వైయధికరణ్యా దాపన్నైకతా. జాతి ర్వ్యక్తి రితి ద్వైక మేవ వస్త్వితి చేత్. తర్హ్యాకారభేదాదవిరోధః పరిత్యక్తః స్యాత్. ఏకస్మింశ్చ విలక్షణత్వ తద్విపర్యయా విరుద్ధావిత్యుక్తమ్. ద్వితీయే తు కల్పేఽన్యోన్యవిలక్షణ మాకారద్వయ మప్రతిపన్నం చ తదాశ్రయభూతం వస్త్వితి తృతీయాభ్యుపగమః ప్రతియోగినా మన్యోన్యవైలక్షణ్య మేవోపపాదితం స్యాత్. న పున రభేదః. ఆకారద్వయ నిరూప్యమాణా విరోధం తదాశ్రయభూతే వస్తుని భిన్నాభిన్నత్వ మితి చేత్. స్వయం ద్విలక్షణం స్వాశ్రయ మాకారద్వయం స్వస్మిన్విరుద్ధధర్మద్వయ సమావేశ నిర్వాహకం కథం భవేత్. అవిలక్షణం తు కథంతరామ్. ఆకారద్వయ తద్వతోశ్చ వ్యతిరేకత్వాభ్యుపగమే నిర్వాహకాన్తరాపేక్షాయా మనవస్థా స్యాత్. న చ సంప్రతిపన్నైక్య వ్యక్తిప్రతీతివ త్సామాన్యేఽపి వస్తున్యేకరూపా ప్రతీతిరుపజాయతే. యత ఇద మిత్థమితి సర్వత్ర ప్రకారప్రకారితయైవ సర్వ ప్రతీతిః. తత్ర ప్రకారాంశో జాతిః. ప్రకార్యంశో

కస్మాచ్చిదితి॥ ఆకారభేదా దవిరోధ ముపపాదయతి॥ కారణేతి॥ వికల్ప్య దూషయతి॥ నేతి॥ ప్రథమే జాతివ్యక్త్యోః కిం భేదః, ఉతాభేదః, ఉత భేదాభేద ఇతి వికల్ప మభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి॥ వ్యక్తీతి॥ ద్వితీయ మాశంక్య దూషయతి॥ జాతీతి॥ తృతీయం దూషయతి॥ ఏకస్మిన్నితి॥ ద్వితీయేత్వితి॥ అత్రచ వికల్పత్రయ మభిప్రేతమ్. తృతీయవస్తునః ప్రతిపన్నత్వ దూషణం వైలక్షణ్య మేవేతి. అన్యథా త్రిత్వాభావా దితి భావః॥ ఆకారద్వయేతి॥ న హ్యాగ్నేయ్యోర్వ్యక్త్యేకతోత్పన్నత్వావిరోధ నిర్వాహక ఇత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి॥ అవిలక్షణమితి॥ తృతీయం దూషయతి॥ ఆకారేతి॥ న హి తృష్ణా నుపపన్నం నామ త్వత్రాహ॥ న చేతి॥ స్పష్టమ్. అనేన ప్రథమపక్షే అభేదధీశ్చ ని

వ్యక్తిరితి నైకాకారా ప్రతీతిః. అతఏవ జీవస్యాపి బ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నత్వం న సంభవతి. తస్మాదభేద ప్రతిపాదనస్యానన్యథాసిద్ధ శాస్త్రమూలత్వాదనాద్యవిద్యామూలఏవ భేదప్రత్యయః. నన్వేవం బ్రహ్మణఏవాజ్ఞత్వాత్, తన్మూలాశ్చ జన్మజరామరణాదయో దోషాః, ప్రాదుష్యుః. తతశ్చ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్, ఏషఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదీని శాస్త్రాణి బాధ్యేరన్. నైవమ్-అజ్ఞానాది దోషాణామపరమార్థత్వాత్. భవత స్తూపాధి బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తం వస్త్వన్తర మనభ్యుపగచ్ఛతో బ్రహ్మణ్యేవోపాధిసంసర్గస్తత్ కృతాశ్చ జీవత్వాజ్ఞత్వాదయో దోషాః, పరమార్థతఏవ భవేయుః. నహిబ్రహ్మణి నిరవయవే అచ్ఛేద్యే సంబధ్యమానా ఉపాధయ స్తచ్ఛిత్త్వా భిత్త్వా వా సంబధ్యన్తే. అపితు బ్రహ్మస్వరూపే సంయుజ్య తస్మిన్నేవ స్వకార్యాణి కుర్వన్తి. యది మన్యేత, ఉపాధ్యుపహితం బ్రహ్మజీవః, స చాణుపరిమాణః, అణుత్వం చావచ్ఛేదకస్య మనసోఽణుత్వాత్, స చావచ్ఛేదోఽనాదిః, ఏవ ముపాధ్యుపహితేంశే సంబధ్యమానా దోషాఅనుపహితే పరేబ్రహ్మణి నసంబధ్యన్త ఇతి. అయం ప్రష్టవ్యః. కి ముపాధినా ఛిన్నో బ్రహ్మఖణ్డోఽణురూపో జీవః, ఉతాఽచ్ఛిన్నఏ వాణురూపోపాధిసంయుక్తో బ్రహ్మప్రదేశవిశేషః, ఉ తోపాధిసంయుక్తం బ్రహ్మస్వరూపమ్, అ థోపాధిసంయుక్తం చేతనాన్తరమ్, అ థోపాధిరేవేతి. అచ్ఛేద్యత్వాద్బ్రహ్మణః ప్రథమః కల్పో నకల్పతే. ఆదిమత్త్వం చ జీవస్య స్యాత్. ఏకస్యసతో ద్వైధీకరణంహి చ్ఛేదనమ్. ద్వితీయేతు కల్పే బ్రహ్మణఏవప్రదేశవిశేషేఉపాధిసంబన్ధా దౌపాధికా స్సర్వే దోషా స్తస్యైవ స్యుః. ఉపాధౌ గచ్ఛత్యుపాధినా స్వసంయుక్త బ్రహ్మప్రదేశాకర్షణాయోగా దనుక్షణ ముపాధిసంయుక్త బ్రహ్మప్రదేశ భేదాత్ క్షణేక్షణే బన్ధమో

గస్తు- తాత్వన్తర నిరాసః ప్రాగుక్తనుసంధేయః. ఉక్త ముపజీవ్యాహ॥ అతఏవేతి॥ స్పష్టమ్. నిరవయవత్వా దచ్ఛేద్యమ్-ఛిత్త్వా ఖణ్డయిత్వా-భిత్త్వా ప్రదేశభేదన- యదీత్యాది స్పష్టమ్. జీవకర్తృణా రుపాధి జీవభావయో ర్వ్యా సాన్యాన్యాశ్రయ పరిహారా యానాదిశబ్దః. ॥అయ మిత్యాది॥ చతుర్థపక్షదూష

ఛౌ వ స్యాతామ్. అకర్షణే చాచ్ఛిన్నత్వాత్ కృత్స్నస్య బ్రహ్మణ ఆకర్షణం స్యాత్. నిరంతరస్య వ్యాపిన ఆకర్షణం నసమ్భవతీతి చేత్. తర్హి ఉపాధిరేవ గచ్ఛతీతి పూర్వోక్త ఏవ దోష స్స్యాత్. అచ్ఛిన్న బ్రహ్మప్రదేశేషు సర్వోపాధి సంసర్గే సర్వేషాంచ జీవానాం బ్రహ్మణ ప్రదేశత్వనైరక్యేన ప్రతిసన్ధానం స్యాత్. ప్రదేశభేదాదప్రతిసన్ధానే సైకస్యాపి స్వోపాధౌ గచ్ఛతి ప్రతిసన్ధానం న స్యాత్. తృతీయేతు కల్పే బ్రహ్మస్వరూపస్యైవోపాధిసమ్బన్ధేనజీవత్వాపాతాత్ తదతిరిక్తానుపహిత బ్రహ్మసిద్ధి స్స్యాత్; సర్వేషు చ దేహేష్వేకఏవ జీవస్స్యాత్. తురీయేతు కల్పే బ్రహ్మణోన్యఏవ జీవ ఇతిజీవభేద స్యోపాధికత్వం పరిత్యక్తం స్యాత్. చరమే చార్వాకపక్ష ఏవ పరిగృహీత స్స్యాత్. తస్మా దభేదశాస్త్రబలేన కృత్స్నస్య భేదస్యావిద్యామూలత్వమే వాభ్యుపగన్తవ్యమ్. అతః ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనపరతయైవ శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యేపి ధ్యానవిధిశేషతయా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మస్వరూపే ప్రామాణ్య ముపపన్నమితి.

౧౧ తదప్యయుక్తమ్. ధ్యానవిధిశేషత్వేపి వేదాన్తవాక్యానామర్థసత్యత్వే ప్రామాణ్యాయోగాత్. ఏతదుక్తం భవతి. బ్రహ్మస్వరూపగోచరాణి వాక్యాని కిం ధ్యానవిధ్యేకవాక్యతా మాపన్నాని బ్రహ్మస్వరూపే ప్రామాణ్యం ప్రతిపద్యన్తే, ఉత స్వతన్త్రాణ్యేవ. ఏకవాక్యత్వే ధ్యానవిధిపరత్వేన బ్రహ్మస్వరూపే తాత్పర్యం నసమ్భవతి. భిన్నవాక్యత్వే ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిరహాదనవబోధకత్వమేవ. నచ వాచ్యం, ధ్యానంనామ స్మృతిసన్తతిరూపం,

తస్య తత్యథావాచ్ఛేత్తా. స్పష్టమ్. ॥తృతీయేత్వితి॥ జీవేశ్వరభేదో జీవానాం మిథో భేదశ్చ నస్యాతా మిత్యర్థః. స్పష్టం. భేదాభేదదూషణ ముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ స్వమతం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥
౧౧ ధ్యానవిధిశేషత్వం మీమాంసకాధికరణపూర్వపక్షం దూషయతి॥ తదప్యయుక్త మిత్యాదినా॥ నపరం నిష్ప్రపఞ్చీకరణవాద ఏవేత్యపిశబ్దార్థః. విధిశేషత్వే కథం ప్రామాణ్యాయోగః. స్వాతన్త్ర్యేణవా ప్రామాణ్యం న స్యాదిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ నచేత్యాది॥ ఏకవాక్యతాం మహావాక్యైకత్వం. ధ్యా

తచ్చ సత్యత్వైకనిరూపణీయమితి ధ్యానవిధేః సత్యత్వాదివిశేషాకా
ఙ్క్షాయామ్, ఇదం సర్వం యదయమాత్మా, బ్రహ్మ సర్వానుభూః
సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదీని స్వరూపతద్విశేషాదీని స
మర్పయన్తి, తేనైకవాక్యతామాపన్నాన్యర్థసద్భావే ప్రమాణమితి
ధ్యానవిధేస్సత్యత్వవిశేషాపేక్షత్వేపి నామ బ్రహ్మేత్యాది దృష్టి
విధివదనత్యేనాప్యర్థవిశేషేణ ధ్యాననిర్వృత్త్యుపపత్తేః ధ్యేయసత్యత్వా
నపేక్షణాత్-

౧౨. అతో వేదాన్తవాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిధుర
త్వాత్, ధ్యానవిధిశేషత్వేపి ధ్యేయవిశేషస్వరూపసమర్పణమాత్రపర్యవ
నాత్, స్వాతన్త్ర్యేపి బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవత్ జ్ఞానమాత్రే
ణైవ పురుషార్థపర్యన్తతాసిద్ధేః, న పరనిష్పన్నవస్తుసత్యతాగోచ
రత్వాభావాత్ బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రమాణకత్వం న సమ్భవతీ
తి ప్రాప్తమ్-

౧౩. తత్ర ప్రతిపద్యతే (తత్తు సమన్వయాదితి-) సమన్వయః స
మ్యగన్వయః- పురుషార్థతయాఽన్వయ ఇత్యర్థః- పరమపురుషార్థ
భూతస్యానవధికాతిశయానన్దస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽభిధేయత
యాన్వయాత్- తత్ శాస్త్రప్రమాణకత్వం సిధ్యత్యేవేత్యర్థః-

౧౪- నిరస్తనిఖిలదోషనిరతిశయానన్దస్వరూపతయా పర

సవిశేషస్య విషయతాసిద్ధిరిత్యాదరస్తు, నఫలతరోపేతి, న ప్రథమసూత్రవిరో
ధః- అన్యత్ స్ఫుటమ్-

౧౨ సాధ్యసంగ్రహం పూర్వపక్షముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

౧౩ తత్రేతి॥ ప్రతిపద్యతే ప్రాప్నోతి- సమన్వయశబ్దం విస్తరేణ వ్యాచ
ష్టే॥ సమన్వయ ఇతి॥ అన్వయః సమ్యక్త్వ మన్వయి సమ్యక్త్వత్- వాక్యార్థం
రాజయతి॥ పరమేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్-

౧౪ నాయం సర్ప ఇత్యాదివత్ ప్రయోజన పర్యవసానం వదతో మతే
వాదినో మతే ధ్యానవిధ్యానర్థక్యం మీమాంసకపక్షే బ్రహ్మణో నాసిద్ధిశ్చ
త్యక్తదోషసమృద్ధిప్రకారేణ ప్రామాణ్యముపపాద్యతే- తతః ప్రవృత్తిని
వృత్తిపరస్య విరహేణ పురుషార్థస్యాభావాదప్రామాణ్యమితి శఙ్కాయాం
స్వత స్సర్వేషాం సర్వదా సర్వత్ర సర్వప్రకారభోగ్యత్వేన దుఃఖాసంభిన్న
త్వేన చ బ్రహ్మణః పురుషార్థత్వాత్ ఐక్యం ప్రవృత్తినివృత్త్యోర్దుఃఖాత్మకత్వేన
పురుషార్థత్వవైకల్యం చాభిప్రేత్యాహ॥ నిరస్తేతి॥ రాజకులవాసీ రాజకులప్ర

మహాత్మ్యం బ్రహ్మబోధయ న్త్యేవాన్య వాక్యగణః ప్రవృత్తినివృత్తి పరతావిరహాన్న ప్రయోజన పర్యవసాయీతి బ్రువాణో రాజకులవాసినః పురుషస్య కౌన్తేయకులానుప్రవేశన ప్రయోజనశూన్యతాం బ్రూతే.

౧౫. ఏత దుక్తం భవతి- అనాదికర్మరూపావిద్యావేష్టనతిరోహిత పరావరతత్త్వ యాథాత్మ్య స్వస్వరూపావబోధానాం దేవాసుర గన్ధర్వ సిద్ధ విద్యాధర కిన్నర కింపురుష యక్ష రాక్షస పిశాచ మనుజ పశు శకుని సరీసృప వృక్ష గుల్మలతా దూర్వాదీనాం స్త్రీపుంనపుంసకభేద భిన్నానాం క్షేత్రజ్ఞానాం వ్యవస్థిత ధారక పోషక భోగ్యవిశేషాణాం ముక్తానాం సర్వస్య చావిశేషేణానుభవన మ్యపేస్వభావరూప గుణవిభవచేష్టితై రనవధికాతిశయానన్దజననం పరం బ్రహ్మాస్తీతి బోధయదేవ వాక్యం ప్రయోజన పర్యవసాయి. ప్రవృత్తినివృత్తినిష్ఠం తు యావత్పురుషార్థాన్వయబోధం న ప్రయోజనపర్యవసాయి.

౧౬ ఏవంభూతం బ్రహ్మ కథం ప్రాప్యత ఇత్యపేక్షాయాం బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్, ఆత్మానమేవ లోక ముపాసీతేతి వేదనాది శబ్దై రుపాసనం బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతయా విధీయతే. యథా స్వవేశ్మని నిధి రస్తీతి వాక్యేన నిధిసద్భావం జ్ఞాత్వా తృప్తస్సన్

సూత స్తదన్తరఙ్గతాం గాఙ్గేయాదీ శ్యాన స్త్వపేటివినా ప్రాప్నుయాత్.

౧౫ బ్రహ్మణః ప్రథమపురుషార్థత్వాధిక్యం కథం, కథమానన్దరూపత్వం, కథం ప్రవృత్తినివృత్త్యోః ప్రయోజన రాహిత్యం, స్వరూపపరవాక్యస్యైవ పురుషార్థ పర్యవసానం కుత్ర దృష్టం, తదా కథం ధ్యానాదివిధి సాఫల్య మిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ అనాదీతి॥ ప్రతిబన్ధకత్వస్య పురుషార్థత్వాజ్ఞానం, న తు తత్స్వరూపాదితిభావః. జీవానాం గణనం వ్యవస్థిత భోగ్యత్వజ్ఞాపనార్థమ్. స్వరూపేతి సర్వప్రకారైస్సౌక్యమ్. తత్స్వవిషయజ్ఞానస్య నిరతిశయానుకూలతాపాదకత్వం బ్రహ్మణోఽనుకూలత్వ మిత్యానన్దత్వ మిత్యర్థః॥ ప్రవృత్తీతి॥ సుఖలవసాధనత్వాదనిత్యత్వా ద్దుఃఖమిశ్రత్వాచ్చ పురుషార్థత్వ వైకల్య మిత్యర్థః.

౧౬ ధ్యానవిధ్యానర్థక్యం పరిహరతి॥ ఏవంభూతేతి॥ స్వరూపపరాణాం సుఖరూప పరోక్షధీహేతుతయా ప్రయోజనవత్వేఽపి, అపరోక్ష్యహేతుతయా ధ్యానాదిసాఫల్య మిత్యర్థః. నిధిశబ్దాయా ఇతి॥ యథేతి॥ నిధి రాజకుమార దృష్టాన్తద్వయం విదధ ద్వ్యధాత్ రూపయుగళ భోగ్యత్వం బ్రహ్మణః ప్రాప్తిజ్ఞాపనాయ

పశ్చాత్తదుపాదానేన ప్రయతతే. యథాచ కశ్చిద్రాజకుమారో బాలక్రీడాసక్తో నరేన్ద్రభవనాన్నిష్క్రాన్తో మార్గాద్భ్రష్టో నష్ట ఇతి రాజ్ఞా విజ్ఞాతస్స్వయం చాజ్ఞాతపితృకః కేనచిద్ద్విజవర్యేణ వర్ధితోఽధిగతవేదశాస్త్రష్షోడశవర్షస్సర్వకల్యాణగుణాకరస్తిష్ఠన్, పితా తే సర్వలోకాధిపతిః గామ్భీర్యౌదార్య వాత్సల్య సౌశీల్య శౌర్యవీర్య పరాక్రమాదిగుణసమ్పన్నస్త్వామేవ నష్టం పుత్రం దిదృక్షుః పురవరే తిష్ఠతీతి కేనచిదభియుక్తతమేన ప్రయుక్తం వాక్యం శృణోతి చేత్, తదానీమేవాహం తావత్ జీవతః పుత్రో మత్పితాచ సర్వసమ్పత్సమృద్ధ ఇతి నిరతిశయ హర్షసమన్వితో భవతి. రాజాచ స్వపుత్రం జీవన్తమరోగమతిమనోహరదర్శనం విదితసకలవేద్యం శ్రుత్వాఽవాప్తసమస్తపురుషార్థో భవతి, పశ్చాత్తదుపాదానేన ప్రయతతే, పశ్చాత్తావుభౌ సఙ్గచ్ఛేతే చేతి.

౧౨ యత్పునః పరినిష్పన్నవస్తుగోచరస్య వాక్యస్య తజ్జ్ఞానమాత్రేణాపి పురుషార్థపర్యవసానాత్ బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవదర్థసద్భావేఽప్రామాణ్యమితి. తదసత్. అర్థసద్భావాభావే

ధృష్టప్రపన్నేతి వాక్యస్య తమర్థాన్వయో దర్శితః. తద్యథా హిరణ్యనిధిమ్, అవిజ్ఞాతాః కుమారకాః, భగవతోహం పుత్రః పితృవ్యః, మాతా పితా భ్రాతా, లక్ష ఏక ఇత్యాది బాడరాజ ఇత్యాదిప్రామాణ్య సర్వవిధ భోగ్యత్వ జ్ఞాపనాయ ఋషిణాతి రాజత్వం చేతనేషు వృతశ్రేష్ఠం చోక్తం కుశలవ సమాధినా విషయ పారివశ్యం, భగవత్సరాళ బహిష్కృత్వం, తత్త్వజ్ఞానా ద్యుపాయానన్వయః, అసన్నికర్ష్య ద్వ్యక్త హానిః, ఈశ్వరోహ మిత్యాద్యుక్త స్వాతన్త్ర్యాభిమానాశ్చ వివక్షితా బాలక్రీడేత్యాది పదైః. కేనచి దిత్యాదా ద్యాచార్యకారః, షోడశవర్ష ఇతి భోక్తృత్వం భోగ్యత్వంచ, సర్వేత్యాదినా నిర్వాణమయ రూపాయు మాత్రేత్యాది గుణజాతం, పితా ఇత్యాదినా భగవచ్ఛాస్త్ర మూచితాః. గామ్భీర్యాదయః స్ఫుటాః. దిదృక్షుః సముపాత్తసుకులాభ ఇతి భావః. రాజా చేతి రాజస్థానే వ్యపాసకః. భగవతి సర్వవిధభోగ్యత్వ సద్భావాత్. అథాన్తరదు ష్యవిరుద్ధమ్. ప్రాగభా స్వమీచీనః శ్రుత్వా ద్యుక్తైః. దృష్ట్వాక్త ద్వయాభి ధ్యానవి క్వచిద్యశ్చాంచ సూచితం ప్రయతతి సంగచ్ఛేతే చేతి॥
౧౨ యదిత్యాది స్ఫుటమ్. మాయాయుతి॥ తదసతి॥ పయః పిబ శిశో వర్ధయస్వ

నిశ్చితే జ్ఞాతో ప్యర్థః పురుషార్థాయ నభవతి- బాలాతురాదీనా మప్యర్థసద్భావభ్రాన్త్యా హర్షాద్యుత్పత్తేః. తేషామేవ తస్మిన్నేవ జ్ఞానే విద్యమానే యద్యర్థాభావనిశ్చయో జాయేత, తత స్తదానీమేవ హర్షాదయో నివర్తేరన్. ఔపనిషదేష్వపి వాక్యేషు బ్రహ్మాస్తిత్వే తాత్పర్యాభావనిశ్చయే బ్రహ్మజ్ఞానే సత్యపి పురుషార్థ పర్యవసానం నస్యాత్.

౧౮ అతః, యతోవా ఇమానిభూతాని జాయన్త ఇత్యాదివాక్యం నిఖిలజగదేకకారణం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనన్త కల్యాణగుణాకరమనవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మాస్తీతి బోధయతీతిసిద్ధమ్.

తఇతి విప్రతిపన్నమూల ప్రవర్తకవాక్యవ ద్విధివాక్యమపి ప్రామాణ్యహీనం స్యాత్. అపౌరుషేయత్వాత్ నాతిచరిత్రాపి తుల్యమితి భావః.

౧౯ ప్రకరణార్థం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ కారణ వాక్యార్థమాహ॥ జగదితి॥ లక్షణవాక్యస్య శోధకార్థతాం ద్యోతయితుం విశేషణమాహ॥ నిరస్తేతి॥ కదాచిదనవాప్తత్వం గన్ధశబ్దోక్తమ్. ప్రత్యనీక మిత్యర్థః॥

విషయవాక్యదీపికా

శ్వేతకేతుర్హారుణేయ ఆస (౬॥౧॥౧), ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్తానుపరోధాత్ (౧॥౪॥౨౩), తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః (౨॥౧॥౧౪), సంజ్ఞామూర్తిక్లుప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ (౨॥౪॥౨౦), అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః (౪॥౧॥౧౫), వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ (౪॥౨॥౧), ఇత్యాదివిషయ వాక్యార్థానవగత్యర్థం సర్వవ్యాఖ్యాయతే.

౧ —శ్వేతకేతు హారుణేయ ఆస— హ ప్రసిద్ధ్యర్థః. అరుణపుత్ర స్యోద్దాలకస్య పుత్రః శ్వేతకేతునామా బభూవేత్యర్థః.

౨ —తంహ పితోవాచ, శ్వేతకేతో వస బ్రహ్మచర్యం, న వై సోమ్యాస్మత్కులీనో ననూచ్య బ్రహ్మబన్ధురివ భవతీతి— ఉద్దాలకః పితా ద్వాదశవర్షముపనీత మనధీతినం పుత్రం శ్వేతకేతుం ప్రతి హే సౌమ్య సోమార్హ శ్వేతకేతో త్వదీయ గురౌ వస్తుమనాయాసం బ్రహ్మచర్యం కురు. అస్మత్కులప్రసూతః కోప్యనధీత్య బ్రాహ్మణబన్ధురివ నభవతి త్యుపాధ్యాయత్యర్థః. యః స్వయం మబ్రాహ్మణపదసన్ బ్రాహ్మణాన్ బన్ధుత్వేన వ్యపదిశతి స బ్రహ్మబన్ధురిత్యుచ్యతే.

త్వం తాః।తాః॥ ధర్మాద్బ్రహ్మధావాత్ సాధారణమ్. శాసిత్యత్వాంతు

౨ —సహ ద్వాదశవర్ష ఉపేత్య, చతుర్వింశతివర్షః సర్వాన్ వేదా నధీత్యమహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధ ఏయాయ—స శ్వేతకేతు ర్ద్వాదశ వర్షస్సన్ గురు ముపేత్య గురుకులే ద్వాదశవర్షా ణ్యుషిత్వా సాఙ్గాన్వేదా నధీత్య ప్రాథమతి రాత్మానం సాఙ్గవేదాధ్యాయినం మన్యమానః పరిపూర్ణాణిష వ తృణీకృతజగత్త్రయః చతుర్వింశతివర్షః ప్రత్యాగతః.

౩ —తంహ పితోవాచ, శ్వేతకేతో యన్ను సోమ్యేదం మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధోసి— మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధోసీ తిదం యత్ తత్ స్యాస్త్యేతిల్ స్వకత్వ త్యర్థః.

౪ —ఉత తమాదేశ మప్రాక్ష్యః, యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవ,త్యమతం మత, మవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి—అత్ర వ్యాసార్యాః— ఉపప్రష్టాశ్చ ఉత త మాదేశ మప్రాక్ష్యఇత్య స్తాదేశశబ్దేన ప్రశాసి రాభిధీయతే. అత్ర శ్లోకా వాచా ర్యపాదై రుక్తా- ధాన్యోఽగ్యకేతి దాహ దిశతి యత తమాదేశ మప్రాక్ష్య ఇ త్యత్రాపి పూర్వ స్తూపదేశం ప్రకటయతి సతాం న ప్రశాస్తిం ఘుణన్స్తు। నా శగ్య గ్యస్తి కమణాన్యగతి ఘటనా శత్రుత్యా శాస్త్ర సకమ, స్యా జ్ఞాస్య త్మామోపదేశ తపద ముతత మాదేశవా చోపదేశ్యమ్॥౧॥ అత్ర బ్రూమః ప్ర శాస్తిం వదతి ... తనా వాస్యథోనూపదేశం, శాస్త్ర సోఽతిప్రసిద్ధ్య నహి ప ర ఇహ చాపేక్షితాఽర్థప్రసక్తి। యుక్తౌ సాధారణోఽస్య ఘుణగణి కరణే ష్వత్ర వైపక్షికత్వం, శాబ్దత్వం శారకాణాం నను కర..తయా కగ్త్రి స్యా ద్వసహా॥౨॥ఇతి.

ఆదేశశబ్దే నోపదేశ్య ముచ్యతే. ప్రశ్నోక్తర్థ ఉపదేశః. ప్రత్యయా ర్థః కర్మత్వమ్. అకర్తరిచ కారకే సంజ్ఞాయామితి కర్త్రాన్యతిరిక్తకార కే ఘఞోవిహితత్వాత్. ఉపదేశ బ్రహ్మణః కథం తత్వసపన్నే, ప్రశాసనే తు బ్రహ్మ నకర్మ. అపితు కర్తృ. కర్త్రా వ్యతిరిక్తకారకేహి ఘఞ్ ప్రత్యయ స్య విధానమ్. నచ ఇగుపధలక్షణ కప్రత్యయ ఉపపద్యతే. స్థితిదేతి ఇతి ప్ర తిషేధా దాదేశశబ్దమూపాసిద్ధేః. నాపి పచాద్యచ్ప్రత్యయ ఉపపద్యతే. అత థాతో రిగుపధత్వేన ఇగుపధాత్కిత్ ఇ త్యపవాదసూత్రేణ కప్రత్యయప్రాప్తే రుత్సర్గత్వాత్. అతో ఘఞ్ ప్రత్యయాన్తస్య వాచ్య మాదేశశబ్దః. సర ప్రత్య యః కర్తృత్వాత్ కర్మత్వాభావాత్ కర్మార్థకత్వస్యైవ యుక్తత్వా దుపదేశ్యమే వాదేశ శబ్ద వాచ్యమితి.

అత్రేదం చ్యం. ప్రశ్నోక్తర్థ శ్యానస్య ప్రశిష్య ప్రాధుర్యాత్. అన్యథా స్వరస్య సంధ్యవాత్. అత్ పూర్వస్య దిశతి నిరుక్తప్రయోజనవచనే, ఉ పపూర్వస్యాస్తు నిరుక్తప్రయోజనవచనస్యతిషా వ్యాసకారః. నిరుక్తరి ప్రయో జనం యస్య తస్యాప్యర్థస్య వాచక ఇత్యర్థః. ఏవ మన్యత్రాపి. కించ ఉపదేశ్య

బ్రహ్మణో ఽసాధారణమ్. అన్తః ప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానామ్, ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గీత్యాదిభి ర్నిరుపాధిక ప్రశాసనస్య బ్రహ్మాసాధారణత్వ శ్రవణాత్. నిరుపాధి కోపదేశ్యత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యసాధారణ్య మితిచేన్న. ఇష్టప్రాప్త్యనిష్టనివారణ తత్సాధనేషు సాధారణ్యాత్. యద్య ప్యవిత సుఖదుఃఖనివృత్త్యాది సాక్షా దుపదేశ్యం స్యాత్, తథాపి సంసారనివృత్తి బ్రహ్మ తదుపాసనానా ముపదేశ్యత్వం సాధారణమ్. ప్రష్టవ్యత్వ త్యోపదేశ్యత్వ మర్థసిద్ధమ్. అత ఉపదేశ్యత్వకథనే వైయర్థ్యం చ. నను యేనాశ్రుతమిత్యాది నైకవాక్యత్వాత్ స్వజ్ఞానే నాన్యజ్ఞానహేతుతావిశేషిత ముపదేశ్యత్వమసాధారణ మితిచేత్, తథాపి తాదృశ ముపదేశ్యత్వం ప్రతిజ్ఞావాక్యేన ప్రష్టవ్యత్వే త్యస్యార్థసిద్ధమి త్యనపేక్షితోపదేశ్యత్వ కథనాద ప్యపేక్షితం ప్రశాసితృత్వమేవ వాచ్యమితి యుక్తమ్. యేనాశ్రుతమి త్యుపాదానత్వసిద్ధిః ప్రశాసితృత్వేహి నిమిత్తత్వం సిద్ధ్యేత్. నిమిత్తాన్తరసతి హ్యేకవిజ్ఞానా త్సర్వవిజ్ఞానం నోపపద్యేత. అతః ప్రతిపాదయిషితవస్తు న్యపేక్షితాసాధారణాకారవిశిష్టతయైవ ప్రతిపాదన ముచితమ్. ఘఞ్ప్రత్యయస్య కరణే త్వత్పన్నత్వాత్. వినష్టాః కారకాణాం ప్రవృత్తిరితి కాలాక్త్రా యేన కర్తృవకారకాన్తరనైరపేక్ష్యేణ సాధకతమత్వవివక్షయా తథా ప్రయోగ ఉపపద్యతే. అశరీరిసూత్రస్య ప్రయోజనం కరణత్వవివక్షయా వినా కర్తర్యసాధుత్వేన ప్రయోగనివృత్తిః. ఉపశాసపక్షే ప్రకృత్యర్థాన్వయస్యం ప్రత్యయాన్వయస్య మర్థాభిధానాచ్చ. ప్రశాసనపక్షే ప్రత్యయార్థాన్వయిత్వేపి ప్రధానభూత ప్రకృత్యర్థాన్వయస్య మర్థాభిధ్యం చేతి వైషమ్యమ్. అతః ప్రశాసనమేవాదేశశబ్దా ర్థ ఇదయమితి స్వీకర్తుం యుక్తమితి—

యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ త్యత్ర కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి, ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విదితం భవతీతి ముణ్డక బృహదారణ్యక వాక్యానుసారేణ యేన శ్రుతేన మతేన విజ్ఞాతే నాశ్రుత మమత మవిజ్ఞాతం శ్రుతం మతం విజ్ఞాతం భవతీతి యేనాశ్రుతమితివాక్య పర్యవసితార్థః. బ్రహ్మస్వరూప సత్తామాత్ర స్యాశ్రుత శ్రుతత్వాది హేతుత్వాభావా దితి ద్రష్టవ్యమ్. అవస్థావిశిష్టతయా అశ్రుతం స్వరూపేణ శ్రుతం భవతీత్యర్థః. అత్ర విజ్ఞాతశబ్దో నిదిధ్యాసన పరః. శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాదితి ద్రష్టవ్యమ్. అత్ర యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యనేన కిముపాదానమితి పృష్టం భవతి. ప్రశాసితృత్వార్థకే నాదేశశబ్దేన చాత్మస్వరూపం పృష్టం భవతి. తథాచ ఆత్మభూత ముపాదానం కిమితి ప్రశ్నస్యఫలితార్థః. అతఏవ శ్రీవిష్ణుపురాణే యన్మయంచ జగద్బ్రహ్మ న్యతశ్చైత చ్చరాచరమితి శ్లోకే యన్మయమిత్యాత్మస్వరూపం యతశ్చైతచ్చరాచరమి త్యుపాదానంచ పృష్టమ్. అతఏవ సన్మూలా స్సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజా ఇతివాక్యే సదాయతనా ఇతి ఇత

అత్యన్తత్వం, సన్మూలాః సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి సత ఉపాదానత్వంచ ప్రతిపాద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. అతఏవాఽఽథా శోహంబా రాకీః, అథాత ఆత్మాదేశా ఇతి, ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశః, ఉభయ మాదిష్టం భవతి అధ్యాత్మం చాధిదైవతంచ ఇత్యాద్యావివాదేశశబ్దస్య ఉపదేశార్థకత్వమేవాస్తు న ప్రశాసనార్థకత్వమితిశఙ్కా పరాస్తా. అతో జగదుపాదానభూతం జగదాత్మానం తం వృష్టవా నసీత్యర్థః. అత్రభ్రాతవా నసీత్యనుక్త్వా పృష్టవా నసీత్యుక్తవత స్తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా। ఉపదేక్ష్యన్తి తే జ్ఞానం జ్ఞానిన స్తత్త్వదర్శిన ఇ త్యుక్తరీత్యా ప్రణిపాతాది ప్రసన్నాచార్యోపదేశ గమ్యఏవ సోఽర్థః, న ప్రకారాన్తరేణ జ్ఞాతుం శక్య ఇత్యభిప్రాయః.

౬. అన్యజ్ఞానే నాన్యజ్ఞానాసంభవా దేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాసంభవం మన్వాన శ్శ్వేతకేతు శ్చోదయతి—కథంను భగవన్స ఆదేశో భవతీతి—హే భగవః ఈదృశ ఆదేశః కథం భవతీత్యర్థః.

౭. ఉపాదానోపాదేయయో స్తద్భవతీ త్యభిప్రాయేణోత్తర మాహ—యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్—యథా ఉపాదానభూతే మృత్పిణ్డే జ్ఞాతే తదుపాదేయ ఘటశరావాదికం జ్ఞాతం భవతి తద్వది త్యర్థః.

౮. నైయాయికరీత్యా అసదేవ ఘటాది మృత్పిణ్డేన ఉత్పద్యత ఇతి త్వుపాదానోపాదేయయో ర్భేదాన్న మృత్పిణ్డే జ్ఞాతే సర్వమృణ్మయానాం జ్ఞాతత్వం సంభవతీతి మన్వానం ప్రత్యాహ—వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్—ఆరభ్యతే ఆలభ్యతే స్పృశ్యత ఇత్యారమ్భణమ్. కర్మణి ల్యుట్. తతశ్చ మృద్ద్రవ్యేణ ఘటశరావాదిలక్షణో వికారో ఘటశరావాదినామధేయంచ స్పృశ్యత ఇత్యర్థః. ఆరమ్భణశబ్దస్య పుంనపుంసకలిఙ్గవికారనామధేయవిశేషణత్వేఽపి నపుంసకైకశేషేణ ఆరమ్భణమితి నపుంసకైకవచనాన్తతా. మృద్ద్రవ్యేణ వికారనామధేయే కస్మై ప్రయోజనాయ స్పృశ్యేతే ఇత్యత్రాహ॥ వాచేతి॥ ప్రయోజనస్య హేతుత్వవివక్షయా తృతీయా. వాక్పూర్వకో వ్యవహారః. తతశ్చ వాక్పూర్వకపానాదివ్యవహారార్థం మృత్పిణ్డేన నామరూపే స్పృశ్యేతే. మృత్పిణ్డ ఏవ నామరూపభాగ్భవతీత్యర్థః. అత్రయద్యపి మృత్పిణ్డ మృణ్మయాభేద దర్శనం వాచారమ్భణం వికార ఇత్యేతావన్మాత్రేణాపి సిధ్యతి, న నామధేయస్యాపి స్పృశ్యత్వం వక్తవ్యమ్, తథాపి తం జ్ఞాతదా దుపాదానోపాదేయయో ర్భేదశఙ్కా స్యాత్. తద్వ్యుదాసాయ నామాపి మృద్ద్రవ్యేణ స్పృశ్యత ఇత్యుక్త మితి ద్రష్టవ్యమ్. కార్యకారణయో రేకద్రవ్యత్వే ప్రమాణ మాహ॥ మృత్తికేత్యేవసత్యమ్॥ మృణ్మయం ఘటాదికం మృత్తికేత్యేవ ప్రమాణప్రతిపన్నం నతద్భిన్నత్వేనేత్యర్థః.

౯ —యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం లోహ మిత్యేవ సత్యమ్—లోహ

ఈక్షత్యధికరణమ్-

ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్॥౫॥

యతో వా ఇమాని భూతానీత్యాది జగత్కారణవాది వాక్యప్రతిపాద్యం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సమస్తహేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తమ్- ఇదానీం జగత్కారణవాది వాక్యానా మానుమానిక ప్రధానాది ప్రతిపాదనానర్హతోచ్యతే- ఈక్ష

ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్- సంగతి మాహ॥ యత ఇతి॥ ప్రథమ ద్వితీయయోః రుద్దేశలక్షణోక్తి ముఖేన శాస్త్రారంభోక్తిః పరిహృతా- బ్రహ్మణి పరిస్వరూపాయ తృతీయ చతుర్థయో రుపాధిత్వాసిద్ధ్యర్థం ప్రమాణాన్తరాజ్ఞాతత్వ పురుషార్థత్వే దర్శితే- ఏవం వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యోపాయ పరిత్యక్తా పరికరస్థాపనం కృతమ్, అథ తత్పరిహారః,ఇతి టీకా సంగతిః- పురుషార్థతయా సమన్వయేనుపపన్నః, అపురుషార్థ ప్రధానాది ప్రతిపాదకానీతి సమన్వయాక్షేపే ఉత్థాన దవాన్తరసంగతి రిత్యర్థః- కారణత్వానువాద లక్షణవాక్యలక్షిత తద్విధిద్వితీయ సూత్ర ప్రతిపాద్యార్థం తత్ప్రకరణాని నిరూప్యన్త ఇతి త్యక్తిపాద్యోయం యతో వాయి త్యుపాత్తమ్- అనిశ్చిత ప్రకరణవాక్య మభిప్రేతమ్॥ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్త మితి॥ పరిత్యక్తా హేతోః ప్రామాణ్యస్య సమర్థితత్వాదితి భావః- ఇత్యాదినా అధ్యాయోక్తా తదర్థః-

---

మతి సుప్రకాశికా విశేషః-

౧౦ —యథా సోమ్యైకేన నఖనికృన్తనేన సర్వం కార్ష్ణాయసం విజ్ఞాతం స్యా ద్వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం కార్ష్ణాయసమిత్యేవ సత్యమ్ — నఖనికృన్తనశబ్దేన కృష్ణాయసపిణ్డో లక్ష్యతే- శిష్టం పూర్వవత్-

౧౧ —ఏవం సోమ్య స ఆదేశో భవతీతి—మయోక్త ఆదేశో మృత్పిణ్డాదితుల్య ఇత్యర్థః.

౧౨ ఏవ ముక్తః పుత్ర ఆహ—న వై నూనం భగవన్త స్త ఏత దవేదిషుః, యద్ధ్యేతదవేదిష్యన్ కథం మే నావక్ష్యన్నితి,భగవాం స్త్వేవ మే తద్బ్రవీత్వితి—భగవన్తః పూజావన్తః మమ గురవః ఏతత్స్వరూపం నజ్ఞాతవన్తః- యద్యేత ద్వస్తుతో జ్ఞానీయుః-తర్హి గుణవతే మహ్య ముపగతాయ-కథం నోక్తవన్తః-తేనాహం మన్యే నవిదితవన్త ఇతి-ఏవ మవాచ్యమపి గురో స్స్వాజ్ఞం పున ర్గురుకులం ప్రతి ప్రేషణభయా ద్యుక్త్వా భగవాం స్త దుపదిశ త్వితి పితరం ప్రార్థయామాసే త్యర్థః-

౧౩. —తథా సోమ్యేతి హోవాచ—పితా ఉక్త ఇవ వచాంసి త్యుక్త్వా నిత్యర్థః-

౧౪. ప్రతిజ్ఞాతస్య ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య సమర్థనా య జగతో బ్రహ్మైకకారణతాం ప్రతిపాదయితుం ప్రవృత్త ఉద్దాలకో,యథా లోక అ

తే ర్నాశబ్దమిత్యాదినా.

ఇద మామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే. సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేకమే వాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యాది. తత్ర సన్దేహః. కిం సచ్ఛబ్ద వాచ్యం జగత్కారణం పరోక్త మానుమానికం ప్రధానమ్, ఉతోక్తలక్షణం బ్రహ్మేతి.

విషయ సూచన॥ ఇదమితి॥ సంశయ సూచన॥ తత్రేతి॥ ఆనుమానికశబ్దేన పూర్వపక్షబీజ సూచనమ్.

పరాభిప్రాయ ప్రసారితానాం ఘటశరావోదఞ్చనాదీనాం మృదేకోపాదానతాం ప్రతిపాదయిషుః పూర్వావస్థాయామేతద్ఘటశరావాదికం మృత్పిణ్డ ఏవాసీదితి ప్రతిపాదయతి, తథా ప్రతిపాదయతి — సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీదేకమే వాద్వితీయమ్ — ఇదం విభక్తనామరూపం బహుత్వావస్థం జగత్ అగ్రే సృష్టేః ప్రాక్ ఏకమేవ అవిభక్తనామరూపతయా ఏకత్వావస్థాపన్నం సదద్వితీయం అధిష్ఠాత్రన్తరశూన్యం చ సదేవాసీదిత్యర్థః. అత్ర సచ్ఛబ్దో మానసంబన్ధయోగ్యత్వలక్షణం సత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య పరమాత్మని వర్తతే. అయం సచ్ఛబ్దో విశేష్యభూత పరమాత్మవాచకోఽపి కారణవిషయత్వసామర్థ్యాత్ కారణత్వోపయిక గుణవిశిష్ట ప్రకృతి పురుష కాలశరీరకం పరమాత్మాన ముపస్థాపయతి. దేవానా మాజ్యపానా మిత్యాదౌ విశేష్యవాచ్యాజ్యశబ్దస్య వికృతిషు పృషదాజ్యాదిత్వస్య చామిక్షాన్యాయ సిద్ధత్వాత్. అత్ర సదేవేత్యేవ కారణ నైయాయికాభిమత ముత్పత్తేః ప్రాక్కార్యాసత్త్వం వ్యావర్త్యతే. సదేవేత్యేవకారస్య నైయాయికాభిమతోత్పత్తి ప్రాక్కాలీన కార్యాసత్త్వవ్యావర్తకత్వం, తద్బాధక అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్ ఇతి అసత్కార్యవాదిదర్శన ప్రతిక్షేపక రోత్తరవాక్యసందర్భా దవసీయతే. ఏకమేవేత్యవధారణ బహుస్యామితి ప్రత్యుక్తకార్య బహుత్వావస్థా వ్యావర్త్యతే. తదైక్షత తత్తేజోఽసృజతేత్యుత్తరవాక్య సందర్భేణ సచ్ఛబ్దితస్యైవ నిమిత్తత్వ కథనాత్ అద్వితీయమిత్యనేన నిమిత్తాన్తరం నిషిధ్యతే. తతశ్చైక మద్వితీయమితి పదాభ్యామభిన్ననిమిత్తోపాదానత్వం సిద్ధం భవతి. తదుక్తం శ్రుతప్రకాశికాయాం — ఇదం బహుత్వావస్థం విభక్తనామరూపం ప్రత్యక్షతయా దృశ్యమానం జగత్ సృష్టేః ప్రాక్ నిమిత్తాన్తరశూన్యమవిభక్తనామరూపతయా ఏకం సచ్ఛబ్దితం బ్రహ్మైవాసీదిత్యర్థః. యద్యపి దానీమపి జగత్ బ్రహ్మైవ, తథాపి విభక్తనామరూప స్వరూపాపత్తేః సృష్టేః ప్రాగభావాత్ అగ్రశబ్దస్య నానుపపత్తిః. న చ సర్వజ్ఞస్య సూక్ష్మ ప్రకృతి కాల జీవ శరీరక బ్రహ్మైకరూపత్వే సచ్ఛబ్దస్య కారణవాచిత్వే జగతి సృష్టేః ప్రాక్ కారణస్య బ్రహ్మత్వాభావేఽపి సత్తాసంబన్ధాభావాభావాదేవ న కార్యత్వ్యావర్తకత్వం కథమితి వాచ్యమ్. సృష్టేః ప్రాక్ సచ్ఛబ్దిత బ్రహ్మైకదేశ బోధకత్వ నైయాయికాభిమతాసత్త్వవ్యావర్తనస్యావశ్యకత్వ సిద్ధే

త్వాత్- ఏకమేవైకమే వాద్వితీయమిత్యేత త్ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వే ప్రమాణమి
త్యుక్తే వక్తవ్యత్వాత్- తస్య బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త మిథ్యాత్వ పరత్వేనైవ
సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదితికాలప్రాపకేణ పూర్వాపరగ్రహణేన తద్రైతు త,నామ
రూపేత్యాదినా వాకిలితేఽతేన నామరూపాత్మకప్రపఞ్చ ప్రాపకేణాత్రైవ చ వి
రోధప్రసఙ్గాత్- కిం చ ఇదం శబ్దోదితం సర్వం జగత్, సృష్టేః ప్రాగేకమే
వాద్వితీయం సదేవాసీదితి పద్ధార్థ్యాఖ్యాతత్వేన సృష్టి ప్రాక్కాలే అద్వితీయాసద
న ద్వితీయాసత్త్వ బాధనేపి సృష్ట్యుత్తరకాలం తస్య అసత్త్వ ప్రతిపాదనేన
జగతో మిథ్యాత్వాసిద్ధేః- ఘటశరావాదికం సర్వం సృష్టేః ప్రాగవ్యక్తైర్మృ త
ద్రూపేణాపి వాసీదిత్యుక్త్యా ఘటశరావాదీనాం మిథ్యాత్వప్రతిపాదనాదర్శ
నాత్- ప్రాగసత్త్వప్రతిపాదనేఽప్యనిత్యత్వమాత్రం సిద్ధ్యేన్నతు మిథ్యాత్వమ్-
నచ నేహ నానాస్తీతి వాక్యత్సృష్ట్యుత్తర కాలమప్యసత్త్వ వేదనాన్మిథ్యా
త్వ సిద్ధిరితివాచ్యమ్- తస్యాన్తరోపి పరస్యత్యధికరణే తస్య వాక్యస్య బ్రహ్మగ
తనానాత్వనిషేధపరతయా వ్యాఖ్యాతత్వాత్- నన్వనిత్యత్వమేవ మి
థ్యాత్వమ్, అనిత్యస్య ధర్మిణః అనిత్యత్వ మసత్యత్వమితి వాచస్పతిప్రోక్తేః,
విద్యారణ్యయతినాపి తథైవోక్తత్వాత్, అనాదిపరమార్థానాం ప్రాన్తే తథ్య
వగమ్యతే।యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసం జ్ఞాముపైతి వై। పరిణామాదిసంభూ
తాం తద్వస్తు నృపతచ్చ కిమితి పరాశరస్మరణాత్, అనిత్యత్వమేవ మిథ్యాత్వమి
తిచేత్, తదృశస్యప్రామాణికస్య ప్రత్యక్షవిరుద్ధస్య ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వ స్యా
స్మాభిర నఙ్గీకృతత్వాదిత్యాస్తాం తావత్-

౧౫. సదేవాసీదితి సృష్టిప్రాక్కాలే బ్రహ్మాభేద ప్రతిపాదనముఖేన సత్కా
ర్యవాదముక్త్వా తద్విరోధ్యసత్కార్యవాద నైయాయికాభిమతం వాచార
మ్భణమిత్యాదినా ప్రతిక్షిప్తమపి కణ్ఠతః ప్రతిక్షేప్తుం తన్మత ముపన్యస్యతి— త
ద్ధైక ఆహు రసద వేదమగ్ర ఆసీ దేకమేవాద్వితీయమ్— ఇతి- ఇదం జగదగ్రే
సృష్టేః ప్రాగసదేవాసీ దిత్యర్థః- నామరూపవిభాగాభావలక్షణస్య తుచ్ఛసత్త్వ
స్య సద్భావేపి సత్త్వతత్త్వాదాహ॥ ఏకమేవాద్వితీయమితి॥ ప్రాగభావవ్య
తిరేకేణ అవస్థాయా వా అవస్థాశ్రయస్య వా కస్యాపి సత్త్వం నాస్తీత్యర్థః-
యద్వా అసదేవేదమగ్ర ఇత్యేతత్ సత్పద నాసమస్తం భేదనసామ్యేద
మగ్ర ఆసీ దేకమేవాద్వితీయమితి వాక్యార్థస్య ప్రతిక్షేపకమ్-

౧౬— తస్మాదసతః సజ్జాయత— సదితి భావప్రధాన నిర్దేశః- సత్త్వ
మిత్యర్థః- యస్మాద్ధేతో రుత్పత్తేః ప్రాగవస్థాశ్రయస్యాప్యభావః, తస్మాద్ధే
తో రసతః సత్త్వరూపా ఉత్పత్తి ర్జాయత, అథవ అభ్యయః పర్యవసన్నః-
సజ్జాయతఇత్యత్రాపి భావప్రధానః-

౧౭ తన్మతం ప్రతిక్షిపతి— కుతస్తుఖలుసోమ్యైవం స్యాదితి హోవాచ క
థ మసతః సజ్జాయేతేతి— కేన ప్రమాణేన అసత ఉత్పత్తిః ప్రతీయతే- తద
విదమితి ప్రత్యభిజ్ఞా విరోధేన ప్రమాణ స్యాసమ్భవాత్- అతః కథ మసతో

ద్రవ్యస్య సత్త్వం భవేత్. అతః అసతః సత్త్వముత్పత్తిర్న భవతి. అపితు సత ఏవ ద్రవ్యస్య ప్రథమక్షణావచ్ఛిన్నావస్థాన్తరసంబన్ధ ఏవ ఉత్పత్తిరిత్యర్థః.

౧౮ పరపక్షం ప్రతిక్షిప్య స్వమత ముపసంహరతి— సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో సృజత— తదేతత్సచ్ఛబ్దవాచ్యం పరంబ్రహ్మ విచిత్రానన్తచిదచిన్మిశ్రవ్యష్టిజగద్రూపేణాహం బహుస్స్యామ్, తదర్థం తేజోబన్నాది సమష్టిరూపేణ ప్రకర్షేణ జాయేయేతి సంకల్ప్య తేజస్సృష్టవాన్.

౧౯— తత్తేజ ఐక్షత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి తదపోసృజత— అత్రాచేతనస్య తేజస ఈక్షితృత్వాసంభవాత్, తేజశ్శబ్దః తచ్ఛరీరక పరమాత్మపరః ద్రష్టవ్యః. భాష్యకృతా (౧॥౧॥౬) గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదితిసూత్రే తేజః ప్రభృతిషు ఈక్షితారః పరమాత్మన ఏవ వాచకాః. తత్తేజ ఐక్షత తా ఆప ఐక్షన్తేతి ముఖ్యఏవేక్షణవ్యపదేశ ఇతి భాషితమ్. తథా(౨॥౩॥౧౪) తదభిధ్యానాదేవతు తల్లిఙ్గాత్స ఇతి సూత్రే తత్తేజ ఐక్షత తా ఆప ఐక్షన్తేతి శ్రూయమాణ మీక్షణాది తచ్ఛరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపద్యత ఇతి భాషితమ్. (౨॥౪॥౨౦) సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణే తత్తేజ ఐక్షతేతి తేజశ్శరీరకం పరబ్రహ్మాభిధీయత ఇతి భాషితమ్. నచ తత్తేజ ఐక్షతేత్యత్ర తేజశ్శబ్దస్య తేజశ్శరీరకబ్రహ్మపరత్వే తత్తేజోసృజతేతి వాక్యేపి తేజశ్శబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం స్యాత్. నచేష్టాపత్తిః. బ్రహ్మణః సృజ్యత్వాభావాదితి వాచ్యమ్. తేజశ్శరీరకబ్రహ్మణః కార్యత్వేన సృజ్యత్వేన దోషాభావాత్.

౨౦ తేజసో జలహేతుత్వే ఉపపత్తిం దర్శయతి— తస్మాద్యత్రక్వచ శోచతి స్వేదతేవా పురుషః తేజస ఏవ తదధ్యాపో జాయన్తే— యత్రక్వచన దేశేవా కాలేవా పురుషస్సంతప్యతే ప్రస్విద్యతే తత్రదా తేజస ఏవాపోభిజాయన్త ఇత్యర్థః.

౨౧— తా ఆప ఐక్షన్త బహ్వ్యస్స్యామ ప్రజాయేమహీతి తా అన్నమసృజన్త— అత్రాన్నశబ్దేన మహాభూతాధికారాత్ పృథివ్యుచ్యతే. సూత్రితం చ(౨॥౩॥౧౩)పృథివ్య(౧౬)ధికారరూప శబ్దాన్తరేభ్య ఇతి. అధికారో మహాభూతాధికారః. రూపం యత్కృష్ణం తదన్నస్యేతి. తైత్తిరీయకే అద్భ్యః పృథివీతి శబ్దాన్తరమ్. ఏతత్సూత్ర మన్యత్ర వ్యాకృతమ్.

౨౨ అపా మన్నహేతుత్వే యుక్తి మాహ— తస్మాద్యత్రక్వచన వర్షతి తదేవ భూయిష్ఠ మన్నం భవతి— సత్యేవ తత్రేత్యర్థః.

౨౩— అద్భ్య ఏవ తదన్నాద్యం జాయతే— తస్మాత్ పృథివ్యేకదేశస్య వ్రీహియవాదిలక్షణ స్యాన్నస్య వృష్టిప్రభవత్వదర్శనాదేవ హేతోః అన్నాద్య మన్నప్రభృతి పృథివ్యాపవదృష్టమద్భ్య ఏవ జాయత ఇత్యర్థః.

౨౪— తేషాంఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్తి అణ్డజం జీ

వత ముద్భిజ్జమితి— అణ్డజ జీవ జోద్భిజ్జశబ్దనిర్దిష్టానా మేతేషాం భూ
తానాం తేజోబన్నాని త్రీణ్యేవ బీజానీత్యర్థః.

౬।౩ తదవ తాపపాదయతి— సేయం దేవ తైక్షత హన్తాహ మిమా స్తిస్రో
దేవతా అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం
త్రివృతమేకైకాంకరవాణీతి—అత్ర(౨॥౪॥౨౦)సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్త్వ్యధికరణ
భగవతా భాష్యకృతా, సేయం దేవతేత్యాదివాక్య స్యాయమర్థః, ఏవం సచ్ఛ
బ్దితా పరదేవతా, ఇమా స్తేజోబన్నరూపా స్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేన జీ
వసమష్టి విశిష్టే నాత్మ నానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి దేవాది విచిత్ర
సృష్టిం తన్నామధేయానిచ కరవాణి, తత స్సృష్ట్యర్థ్యసంసర్గ మప్రా
ప్తానామేషాం తేజోబన్నానాం విశేషసృష్ట్యసమర్థానాం తత్సామర్థ్యా ర్థమే
కైకాం త్రివృతంకరవాణీతిభాషితమ్. (౨॥౧॥౫)అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగ
తిభ్యా మితిసూత్రే హన్తాహ మిమాస్తిస్రో దేవతా ఇతి తేజోబన్నాని దేవతాశ
బ్దేన వ్యపదిశ్యన్త ఇతి భాషితత్వా దత్ర దేవతా ఇ త్యభిమాని దేవతాపరత్వం న
కర్తవ్యమ్. తత శ్చిమాస్తిస్రో దేవతా ఇత్య స్యాయ మర్థః. స్వస్వాభిమాని దే
వతాధిష్ఠితాని తేజోబన్నా నీత్యర్థః. తేజోబన్నాభిమాని దేవతానాం పరమా
త్మవ్యతిరిక్తత్వే ప్రమాణాభావాత్ పరమాత్మనశ్చ సర్వాభిమాని దేవతాత్వసంభ
వాచ్చ పరమాత్మరూప దేవతా ఇత్యర్థః. పరమాత్మవ్యతిరిక్త దేవతాత్వప
గమేపి దేవతాశబ్దస్య తదధిష్ఠితత్వమే వార్థః. నచ త త్తేజఐక్షత తత్తే
జ ఐక్షతేత్యాదా తేజఆది శబ్దానాం పరమాత్మపరత్వా త్తేజోబన్నావస్థ ప
రమాత్మనాం తదుపహితత్వావస్థాభేదేన బహుత్వాత్ తేషాం ఇమా స్తిస్రో దే
వతా ఇతి దేవతాశబ్దేన పరామర్శ స్తు నతు దేవతాశబ్దస్య తదధిష్ఠిత పరా
మర్శకత్వమితి వాచ్యమ్. తత్తదవస్థ పరమాత్మనో జీవస్య ప్రవేశాసమ్భవేన
ప్రవేశయోగ్య తేజోబన్నానామేవ అభేదోపచారేణ తదాత్మనా దేవతాశ
బ్దనిర్దేశ్యత్వాత్. మహాసిద్ధాన్తే త దైక్షతేతి సర్వజ్ఞత్వమ్ అస్పృజతే
తినిమిత్తత్వం బహుస్యామిత్యుపాదానత్వం తదుభయానుగుణం సర్వశక్తి
త్వం సత్యసంకల్పత్వంచ అనేనజీవే నాత్మనానుప్రవిశ్యేతి సర్వాన్తరత్వం
చోక్తం భవతి, జీవేనాత్మనేతి జీవశరీరకేణ మయేత్యర్థః, కింతాస భూ
తాని బహూని మయా త్తా ఇతివత్, సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకస్య తద్విపరీతా
ర జీవైక్యాసంభవాత్ యస్యాత్మా శరీరమిత్యాది వచనా త్తదనుప్రవిశ్య
త్యేతత్సఇవ జీవ స్యాపి ప్రవేశశ్రవణాత్తస్య రీత్యాచితద్వస్య శరీరిపర్యన్తత్వస్య
ముఖ్యతయా ఉపపన్నత్వా చ్చాయమే వార్థ ఇతి వ్యాసార్యై రుక్తమ్. నను
జీవశరీరకేణ మయా ప్రవిశ్య వ్యాకరవాణీత్యుక్తే న సంభవతి వ్యాకరవాణీతి తి
జా కర్తుః కర్తృభేదాభావే నానుపహితాధికారవిహిత తృతీయానుపపత్తేః. నచ
వ్యాకరణక్రియాకర్తుః స్వస్యాభిహితత్వేపి ప్రవేశక్రియాకర్తుః తదనభిహితత్వా
త్ తృతీయా భవిష్యతీతి వాచ్యమ్. తథా మయా భూత్వా ప్రమాణాత్యపి

ప్రయోగ స్సాధుః స్యాత్. ప్రతిక్రియాకర్తుః తదభిధానేపి భేదక్రియాకర్తు ర
నభిహితత్వాత్. సాధ్వసుబిణముణితి సూత్రే కైయటేన ణ్యన్తప్రత్యయస్య కర్తృ
వాచకత్వాత్ ప ణ్యన్తదనం భుజ్యతే దేవదత్తః ప ణ్యన్తదనం భుజ్యతే దేవద
త్తే నత్యత్రాపి ణ్యన్తప్రత్యయేన పాకక్రియా కర్తృకర్మణో రనభిధానాత్
తృతీయా ద్వితీయే భవతో న ప్రాప్నుత ఇత్యాశఙ్క్య ప్రత్యాఖ్యాతపదవాచ్య క్రియా
విశేష్యత్వాత్ ప్రధాన మితరాతు విశేషణత్వాదప్రధానమ్, తత్క్రియాసా
ధనయోరపి శక్త్యో స్తద్వారకో గుణప్రధానభావః, తత్రప్రధాన క్రియాశ
క్త్యభిధానే గుణక్రియాశక్తి రభిహితవత్ ప్రకాశతే, ప్రధానానురోధాత్, గు
ణానాం పృథ క్త్వేసతి స్వాతన్త్ర్యాభావయోగాచ్చ త్యక్తత్వాదితిచే త్స
త్యమ్. ప్రకృతేత్యస్య స్వరూపేణ త్యాగః. ఆత్మశబ్ద స్స్వరూపపరః. యద్య
పి జీవశరీరకం స్వరూపం వ్యాకరణకర్తు ర్నాభిధ్యతే తథాపి వ్యపదేశవ ద
ద్భావే స్మిన్, బుద్ధ్యై నానాత్వకల్పనేతి న్యాయేన కల్పితభేద మాదాయ అనభి
హితాధికారవిహిత తృతీయోపపత్తిః. ఘటః స్వేన రూపేణ ఇతర వ్యావృ
త్తిం కరోతీత్యాది ప్రయోగదర్శనాత్. కరోతీతి తిఙా కర్తు రభిహితత్వాత్.
నను తత్ర కరణార్థా తృతీయా, కరణత్వంచ నతేనాభిహిత మితిచే, త్తర్హి
ప్రకృతేపి తథాస్తు. తేనైకస్యైవైకద్వైకరణతయానుప్రవేశోపి కర్తేత్యధిక
రణ సారావల్యుక్తేర్వా యమేవార్థః. యద్వా ఆరమ్భణాధికరణే (౨॥౧॥౬౪) అ
నేన జీవే నాత్మనా మదాత్మకజీవే నాత్మతయానుప్రవిశ్య ఏత ద్వ్యాదిత్రినా
మరూపభా క్కరవాణీతి భాషితత్వేన జీవశబ్దస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వాభావ
స్యాపి దర్శితత్వా త్తదనుసారేణ జీవేనేత్యస్య జీవపదార్థః. ఆత్మశబ్దస్య
శరీరమర్థః. శరీరభూతే నానేన జీవేనాను ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ
త్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్య శరీరవాచిత్వ మభిప్రేత్యైవ మదాత్మకజీవనేతి భా
షితమ్. ఆత్మతయానుప్రవిశ్యేతి భాష్య స్యాయమర్థః. ఆత్మతయేతి హేతౌ
తృతీయా. హేతుత్వంచ ప్రయోజనత్వేన వివక్షితమ్. ఆత్మత్వార్థ మనుప్రవి
శ్య త్యర్థః. ప్రవిశ్య నియన్తృత్వాభావే ఆత్మత్వాసంభవా చ్ఛరీరానుప్రవ
శ్య సంకల్పయానీతివదితి. యద్వానేనజీవేనాత్మ నానుప్రభూతః శేషీయ
మానేనాహాదమాన స్తిష్ఠతీత్యత్రేవానేన జీవేనాత్మ నానుప్రవిశ్యేత్యత్రాపి జీ
వాత్మనా ఇత్యే వార్థః. అస్మిన్ పక్షే అనేనేతి శబ్దస్య ప్రమాణప్రతిపన్న త్రి
రోవర్తి వాదినః ప్రచ్ఛరీరభూతేనే త్యర్థః. అనయోః పక్షయో ర్వ్యారణానుప్ర
విశ్య పరన్యాస్యం కలయానీ, దేవదత్తేన పత్త్యా భుజ్యత ఇత్యత్రేవ ప్రవిశ
క్రియా ప్రయోజకకర్తృ పరమాత్మనా వ్యాప్రియమాణస్య జీవాత్మనః కరణ
తయా తృతీయాసంభవాత్ తృతీయాయాం నానుపపత్తిః. ఇయాంస్తు విశే
షః. నామరూపవ్యాకరణస్య త్రివృత్కరణ సమానకర్తృకత్వావగమా న్నామ
రూపవ్యాకరణాంశే సాక్షా త్కర్తృత్వమ పక్షే. ప్రవేశేతు సర్వవ్యాపకస్య
పరమాత్మనః సాక్షా త్కర్తృత్వాసంభవాత్ ప్రయోజక కర్తృత్వమ్. ఏవంచ

ప్రవేశ నామరూపవ్యాకరణయో స్సమానకర్తృకత్వ సంభవాత్ క్త్వాప్రత్యయస్యాపి నానుపపత్తిరితి ద్రష్టవ్యమ్. ఏతే నాన్తః కరణవిశిష్ట స్యాహమర్థత్వం వదన్తః పరే ప్రత్యుక్తాః. బహుస్యామ్, హన్తాహ మిమా ఇతి సంకల్పసమయే తస్యాభావాదిత్యాస్తాం తావత్.

౨౬ —సేయం దేవ తేమా స్తిస్రో దేవతా అనేన జీవే నాత్మ నానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృత మేకైకా మకరోత్— అత్ర త్రివృత్కరణాధీనత్వాన్నామరూపవ్యాకరణ స్యార్థానుక్రమానురోధనపాఠక్రమో బాధ్యతే. తత్ర తేజోబన్నాదేవ తాసు ఏకైకాం త్రివృతం కృత్వా నామరూపవ్యాకరణ మకరోదిత్యర్థః. అత్ర వ్యాపకస్య పరమాత్మనః స్వరూపేణ సావపృథక్సిద్ధ సర్వవస్త్వనుప్రవేశస్య సర్వదా సత్త్వేపి స్వశరీరభూతజీవే నానుప్రవేశస్య పూర్వ మభావాత్ జీవే నానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోదిత్యస్య నానుపపత్తిః. చ రస్య రాజకీరిత్యాభావా న్నాదార నానుప్రవిశ్యేతి వాక్యసామ్యంచ.

౨౭ —యథా తు ఖలు సోమ్యేమా స్తిస్రో దేవతా స్త్రివృ త్త్రివృదేకైకా భవతి తన్మే విజానీహీతి —దేవతాధిష్ఠితానాం తేజోబన్నానాం త్రివృత్కరణప్రకారం మే నిగదతః శృణ్విత్యర్థః.

౨౮ వ్యాసార్యైరానన్దమయాధికరణే (౧॥౧॥౬౪) అనుప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకరవాణీత్యత్ర నామరూపవ్యాకరణ స్యానుప్రవేశపూర్వకత్వమవగమ్యతే. తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యత్రానుప్రవేశస్యసృష్టి పూర్వకత్వ మవగమ్యతే. తస్మాత్సమానకర్తృకత్వ మేవ వివక్షితం నపౌర్వాపర్యమపి. అతఏవహి తస్య త్వష్ట్వా విదధ ద్రూప మితీతి సృష్ట్యనుప్రవేశయో స్సమానకాలీనత్వమపి ప్రతీయతే. అథవా తత్సృష్ట్వా నుప్రావిశదితి సృష్ట్యనన్తరమేవన క్రియమాణానుప్రవేశః స్థిత్యర్థోఽన్యఏవ త్యుక్తమ్. అత్ర వ్యాపకస్యాపి పరమాత్మనోన్తర్యామివిగ్రహద్వారా నుప్రవేశ ఉపపద్యత ఇతి కేచిత్. జీవద్వారైవానుప్రవేశో నస్వత ఇతి కేచిత్. ప్రతివస్తు తత్తద్వస్తుమాత్రపూర్ణ పరమాత్మకార్యకారిత్వాత్ తత్ర ప్రవిష్ట ఇత్యుక్తిరితి కేచిత్.

౨౯ —యదగ్నే రోహితం రూపం తేజస స్తద్రూపమ్— అగ్నేర్యల్లోహితం స్వరూపం లోహితోభాగో దృశ్యతే తత్త్రివృత్కృతస్య తేజసః స్వరూపమ్.

30 — యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్య— అగ్నేర్యచ్ఛుక్లం రూపం తదపామ్. ఏవం యదగ్నేః కృష్ణం తత్పృథివ్యా ఇత్యర్థః.

31 అగ్నౌ తేజోబన్నసముదాయరూపత్వే యావత్తేజోబన్నావస్థానమగ్నిరూపే ణోపలబ్ధిః ప్రాప్నోతీత్యత్రాహ— అపాగా దగ్నే రగ్నిత్వమ్ —తేజోంశస్య వ్యగ్రాణ్యస్య స్థానాదేక సామగ్రీసన్నిధానే అగ్నిత్వావస్థాపేతా భవతి. అవస్థాన్తరం ప్రాదుర్భావతి.

౨ కిం ప్రాప్తమ్? ప్రధానమితి. కుతః? సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి, ఇదంశబ్దవాచ్యస్య చేతనభోగ్యభూతస్య సత్త్వరజస్తమోమయస్య వియదాదినానారూపవికారావస్థస్య వస్తునః కారణావస్థాం వదతి. కారణభూతద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరేవ హి కార్యతా. అతో యద్ద్రవ్యం యత్స్వభావం చ కార్యావస్థం, తత్స్వభావం తదేవ ద్రవ్యం కారణావస్థమ్. సత్త్వాదిమయం చ కార్యమితి గుణసామ్యావస్థం ప్రధానమేవ కారణమ్. తదేవోపసంహృతసకలవిశేషం సన్మాత్రమితి, సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యభిధీయతే. తత ఏవ చ కార్యకారణయోరనన్యత్వమ్. తథా సత్యేవైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిః. అన్యథా యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేనేత్యాదిమృత్పిణ్డతత్కార్యదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోర్వైరూప్యం చేతి జగత్కారణవాదివాక్యేన, మహర్షిణా కపిలేనోక్తం ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యతే. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తరూపేణానుమానవేషమేవేదం వాక్యమితి సచ్ఛబ్దవాచ్యమానుమానికమేవ.

---

౨ హేతుమాహ॥ సదేవేతి॥ చేతనభోగ్యభూతస్యేతి॥ చేతనస్య కారణత్వాయోగా * న్నేదం వాచ్యత్వమితి భావః. ప్రధానత్వసిద్ధ్యర్థమాహ॥ సత్త్వేతి॥ సుఖదుఃఖమోహాన్వయాత్ సత్త్వాదిమయత్వమితి భావః. ద్రవ్యైక్యే కార్యత్వకారణత్వయోః కో భేద ఇత్యత్రాహ॥ వియదాదీతి॥ ఏకత్వబహుత్వవైషమ్యమిత్యర్థః. అస్యైవ కారణావస్థత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ కారణభూతేతి॥ ఏతః కిం ప్రధానత్వసిద్ధయ ఇత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ గుణసామ్యావస్థం చేత్ కారణమేకత్వాది కథమిత్యత్రాహ॥ తదేవేతి॥ తదాదిదసత్త్వం నామరూపబహుత్వగుణవైషమ్యవ్యుదాస ఇత్యర్థః. తత ఏవ. త్రిగుణాత్మకస్యైవ సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాత్. నహి విజాతీయయోరనన్యత్వమితి భావః. అనన్యత్వం ముఖాదిత్యత్రాహ॥ తథేతి॥ తథా సతి. అనన్యత్వే సతి. యద్వా ప్రధానకారణత్వే సతి. యుక్త్యన్తరమాహ॥ అన్యథేతి॥ అన్యథా. చేతనకారణత్వే. యద్వా విరూపకారణదార్ష్టాన్తికే సరూపకార్యకారణదృష్టాన్తో న ఘటత ఇత్యర్థః. పూర్వవదుపసంహరతి॥ ఇతీతి॥ మహర్షిణేతి ఋషిం ప్రసూతం కపిలమితి శ్రుతి స్వాన్నరీతా॥ అనుమానవేషమేవేతి॥ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోః క్లృప్తత్వాత్ పక్షత్వాదితి భావః.

---

* బ్రహ్మణః కార్యత్వాద్యయోగాత్. ఇతి శ్రీరంగపుస్తకే.

3 ఇత్యేవం ప్రాప్తే ఽభిధీయతే. ఈక్షతే ర్నాశబ్దమితి. యస్మిన్ శబ్ద ఏవ ప్రమాణం న భవతి తదశబ్దమ్. ఆనుమానికమ్. ప్రధానమిత్యర్థః. న తత్ జగత్కారణవాది వాక్య ప్రతిపాద్యమ్. కుతః. ఈక్షతేః. సచ్ఛబ్ద వాచ్యసంబన్ధి వ్యాపారవిశేషాభిధాయి న ఈక్షతే ర్ధాతోః శ్రవణాత్, తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి. ఈక్షణక్రియాయోగశ్చాచేతనే ప్రధానే న సంభవతి. అత ఈదృశేక్షణక్షమ శ్చేతనవిశేష స్సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తిః పురుషోత్తమ స్సచ్ఛబ్దాభిధేయః. తథాచ సర్వేష్వేవ సృష్టిప్రకరణే ష్వీక్షాపూర్వికైవ సృష్టిః ప్రతీయతే, స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాన్ లోకానసృజత, స ఈక్షాంచక్రే స ప్రాణమసృజతే త్యాదిషు.

---

3 అస్మిన్ పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సూత్రమవతారయతి॥ ఏవమితి॥ ఈక్షతేరితి॥ అశబ్దస్య కథం శబ్దేన ప్రతిపాదనమిత్యత్రాహ॥ యస్మిన్నితి॥ అభ్యక ఇతివ దవధారణం గర్భితమితి భావః. శబ్దైకవేద్యం న చేత్ తత్ప్రమాణాన్తరమిత్యత్రాహ॥ ఆనుమానికమితి॥ పరమాణ్వాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ॥ ప్రధానమితి॥ సూత్రే నఞర్థం వదన్ వాక్యార్థమాహ॥ న తదితి॥ ధాతోరితి॥ ఈక్షతేరితి ధుక్తమితి భావః. ఏవముక్తిః శబ్దస్వారస్య సూచనార్థేత్యభిప్రాయవానుక్తమ్. తస్మిన్ వాక్యే ఈక్షతిరిత్యత్రాహ॥ తదైక్షతేతి॥ ధాత్వర్థో హి క్రియా, తద్యోగశ్చాచేతన ఇత్యత్రాహ॥ ఈక్షణేతి॥ ఈక్షణక్రియావిశేష సంభవ ఇత్యర్థః. తత్కిం తత ఇత్యత్రాహ॥ ఈదృశేతి॥ తదైక్షత, బహుస్యామిత్యనయో రర్థమాహ॥ సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తిరితి॥ సతో దేవతా విశేషత్వమాహ॥ పురుషోత్తమ ఇతి॥ తథాచేతి॥ ఈక్షణస్య గౌణత్వే అనేక శ్రుతిస్వారస్య భఙ్గ ఇతి భావః.

3౧— వాచారంభణం వికారో నామధేయం త్రీణి రూపాణీత్యేవ సత్యమ్— అతస్తేజోబన్నాత్మకాన్నాత్యాక్త్వ సూత్ర లక్షణా వికారా ఽగ్న్యాదిర్నామధేయం వచారంభ గర్వక వ్యవహారసిద్ధయే ప్రవర్త్యతే. అతస్తేజోఽబన్నస్వరూపాణ్యవాగ్నిరితి సత్యమిత్యర్థః.

3౨— యదాదిత్యస్య రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యాపాగాదాదిత్యాదాదిత్యత్వం వాచారంభణం వికారో నామధేయం త్రీణి రూపాణీత్యేవ సత్యం యచ్చన్ద్రమసో రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యాపాగాచ్చంద్రాచ్చంద్రత్వం వాచారంభణం వికారో నామధేయం త్రీణి రూపాణీత్యేవ సత్యం

౪ ననుచ కార్యానుగుణేనైవ కారణేన భవితవ్యమ్. సత్యమ్. సర్వకార్యానుగుణ ఏవ సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిస్సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమస్సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకః. యథాహ. పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ, యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః, యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరమ్ ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి. తదేతత్ (౨॥౧॥౪॥) నవిలక్షణత్వా దిత్యాదిషు ప్రతిపాదయిష్యతే. అతస్సృష్టివాక్యాని న ప్రధానప్రతిపాదనయోగ్యానీత్యుచ్యతే. వస్తువిరోధస్తు తత్రైవ పరిహరిష్యతే.

౫ యత్తూక్తం, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోగా దనుమానరూపమేవేదం వాక్యమితి. తదసత్. హేత్వనుపాదానాత్. యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానే ప్రతిపిపాదయిషితే, సర్వాత్మనా తదసంభవ మాశఙ్క్యానస్య తత్సంభవమాత్రప్రదర్శనాయ హి దృష్టాన్తోపాదానమ్. ఈక్షత్యాదిశ్రవణాదేవ హ్యనుమానగన్ధాభావోఽవగతః.

---

౪ సత్యమితి కార్యానుగుణ్య మఙ్గీకృతమ్. నతు ప్రధానత్వమ్. నిమిత్తత్వ ముపాదానత్వం వికారాదీనాం సద్వారకత్వం చాభిప్రేత్యాహ॥ సర్వజ్ఞ ఇత్యాది॥ శరీరద్వారాపి ఘటాద్యాత్మనా పరిణామేఽపి కులాలాదివ్యావర్తకం సర్వశక్తిత్వమ్. అత్ర శ్రుతిం దర్శయతి॥ యథాహేతి॥ కిం శరీరత్వమ్, శరీరిత్వే శరీరత్వాధీనదోషాశ్చ కిం నస్యు రిత్యత్రాహ॥ తదేతదితి॥ అధికరణద్వయోపాదానముక్తమాశఙ్క్యాహ॥ అత్రేతి॥ అత్రవాక్యశక్తిమాత్రం నిష్కృష్టః, తత్రతు బాహ్యతర్కవిరోధపరిహార ఇత్యర్థః.

౫ యత్త్విత్యనూదితం పూర్వపక్షహేతుం పరిహరతి॥ తదసదితి॥ ఘటపటాదీనామత్యన్తభేదా దాకారైక్యేనాపి ప్రతిజ్ఞానుపపత్తి మభిప్రేత్య సర్వాత్మనేత్యుక్తమ్. దృష్టాన్తస్య సంభవాభావశఙ్కానాన్యథాసిద్ధత్వాన్న హేత్వాక్షేపకత్వమిత్యర్థః. అనుమానరూపత్వే సంభవాభావశఙ్కాయాస్సాధారణ్యాదనిర్ణాయక ఇత్యత్రాహ॥ ఈక్షత్యాదీతి॥ శక్తిత సాధారణ్యస్యాపి నిరస్తత్వా దనుమానగన్ధాభావ ఇత్యుక్తమ్. హేత్వన్తరాణి విశ్వస్య కారణతయా దత్తోత్తరాణి.

(యద్విద్యుతో రోహితంరూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యాపాగా ద్విద్యుతో విద్యుత్త్వం వాచారంభణం వికారో నామధ

అథ స్యాత్- నచేతనగతం ముఖ్య మీక్షణ మిచ్ఛామహే- ఆపితు ప్రధానగతం గౌణ మీక్షణమ్- తత్తేజ ఐక్షత, తా ఆప ఐక్షన్తేతి గౌణేక్షణ సాహచర్యాత్- భవతి చాచేతనేష్వపి చేతనధర్మోపచారః- యథా వృష్టిప్రతీక్షాః శాలయః, వర్షేణ బీజం ప్రతిసంజహర్షితి- అతో గౌణ మీక్షణమితి శంకామాశఙ్క్య మనుభాష్య పరిహరతి-

గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్ ।౬॥

యదుక్తం గౌణేక్షణసాహచర్యాత్సతో ఈక్షణవ్యపదేశ స్సర్గాని యతపూర్వావస్థాభిప్రాయో గౌణఇతి- తన్న- ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మేతి సచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్య ఆత్మశబ్దేన వ్యపదేశాత్-

ఏతదుక్తం భవతి- ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం, స ఆత్మేతి చేతనాచేతనప్రపఞ్చోద్దేశేన సత ఆత్మత్వోపదేశోఽయం నాచేతనే ప్రధానే సంగచ్ఛతఇతి- అత స్తేజోబన్నానామపి పరమాత్మాత్మనామేతి తేజఃప్రభృతయోఽపి శబ్దాః పరమాత్మనఏవ వాచకాః- తథాహి హన్తాహమిమా స్తిస్రోదేవతా అనేనజీవే నాత్మనానుప్ర

ఉత్తరసూత్రం ఘటయితు మీక్షతేర్గౌణత్వం శఙ్కతే॥ అథస్యాదితి॥ తత్తేజ ఇత్యత్ర ప్రాయన్యాయో దర్శితః- లోకే శాస్త్రేచ గౌణోక్తిర్దర్శితా ఇతి- శఙ్కయా అసూత్రత్వా దనుభాష్య త్యుక్తమ్-

గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్- గౌణత్వ నిర్వాహకం గుణం వదన్ సూత్రం యోజయతి॥ యదుక్తమితి॥

ఆత్మశబ్దోఽపి మృదాత్మక ఇతివ త్స్యాదిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ సర్వశబ్దసంకోచోభిప్రేతః- గౌణసాహచర్యం హేతు ముపగ మ్యోక్తం, స ఏవనేత్యాహ॥ అతఇతి॥ అతః- చిదచిదాత్మకత్వాత్- కథం వాచకత్వ మిత్యత్రాహ॥ తథాహీతి॥ వస్తుత్వం, తేజస్త్వ మప్త్వం పృథివీత్వంచ- సామానాధికరణ్య

యం త్రీణిరూపాణీత్యేవ సత్యం— పూర్వపక్షః॥

౩౪—ఏవం సర్వస్యాపి ప్రపంచస్య త్రివృత్కృత తేజోబన్నరూపత్వ మతదక్షిదం ప్రసాధ్య ధ్యానాంసలోహితమజ్ఞ ప్లీలకణస్యదేహస్య త్రివృత్కృత తేజోబన్నా ఘటం ఇంద్రియమనః ప్రాణానాం చ త్రివృత్కృతతేజోబన్నా త్మ్యాయి తత్వం ప్రదర్శయితుం ప్రస్తౌతి—యథాతుఖలుసోమ్య మానీ ప్రాదవత । పు

విశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి పరమాత్మానుప్రవేశాదేవ తేజః ప్రభృతీనాం వస్తుత్వం తత్తన్నామభాక్త్వంచేతి- తత్రైవ ఐక్షత, తా ఆప ఐక్షన్తేత్యపి ముఖ్యఏవేక్షణవ్యపదేశః- అత స్సాహచర్యాదపి ఈక్షతేర్గౌణత్వశఙ్కా దూరోత్సారితేతి సూత్రాభిప్రాయః-

ఇతశ్చ న ప్రధానం సచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యమ్-

తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ ॥ ౭॥

ముముక్షో శ్శ్వేతకేతోః తత్త్వమసీతి సదాత్మత్వానుసన్ధానముపదిశ్య, తన్నిష్ఠస్య, తస్య తావదేవ చిరంయావన్నవిమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యఇతి శరీరపాతమాత్రాన్తరాయే బ్రహ్మసంపత్తిలక్షణో మోక్షఇత్యుపదిశతి- యదివ ప్రధానమచేతనం కారణముపదిశ్యేత, తదా తదాత్మత్వానుసన్ధానస్య మోక్షసాధనత్వోపదేశో నోపపద్యతే- యథాక్రతు రస్మిల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి తన్నిష్ఠస్యాచేతనసంపత్తిరేవ స్యాత్- నచ మాతాపితృసహస్రేభ్యోఽపి వత్సలతరం శాస్త్రమేవంవిధ తావ క్రియాభిమాతిహేతుభూతామచిత్సంపత్తిముపదిశతి- ప్రధానకారణవాదినోఽపిహి ప్రధాననిష్ఠస్య మోక్షం నాభ్యుపగచ్ఛన్తి.

ప్యాత్మశబ్దముత్సారితా- సాహచర్యాభావాద్దూరోత్సారితా-

అనన్తరసూత్ర మవతారయతి॥ఇతశ్చేతి॥ సర్వశబ్దసంకోచే అనుకూలహేతు శ్చాస్తీతి భావః-

తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్— తచ్ఛబ్దార్థమాహ॥సదితి॥ శరీరపాతేతి॥విమోక్ష్యఇత్యత్ర శరీరాదిత్యాకాఙ్క్షాయాం మప్యాచ్ఛరీరాదిత్యేకార్థాచ్ఛరీరాదిసిద్ధమితి భావః- తతః కిమిత్యత్రాహ॥యదిచేతి॥ కథమనుపపత్తిరిత్యత్రాహ॥యథేతి॥అచేతనసంపత్తిస్స్యాం సార్థకమ్- తతః కిమిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ అముత్ర తదుక్తత్వం తదర్థః-

---

యథా ప్రాప్యత్రివృత్కృతభూతాత్మకాభవతి తన్మాత్రాణామితి— తేజోబన్నాని పృథగ్భూతమానాని యథాప్రాప్యయథాత్రిధాత్రిధాపరిణమం తేతంపరిణామప్రకారం కృత్స్నేత్యర్థః

తేష— అన్నమశితం త్రేధావిధీయతే— తస్యఘనకృత్యంకారణంనావశ్యమానమన్నం స్థవిష్ఠమధ్యమాణిష్ఠరూపేణత్రేధావిభక్తంభవతి

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.

హేయత్వావచనాచ్చ ॥౮॥

యది ప్రధానమేవ కారణం సచ్ఛబ్దాభిహితం భవేత్, తదా ముముక్షోః శ్వేతకేతోః స్వాత్మత్వం మోక్షవిరోధిత్వాద్ధేయత్వేనైవోపదేశ్యం స్యాత్. న చ తత్క్రియతే. ప్రత్యుతోపాదేయత్వేనైవ తత్త్వమసి, తస్య తావదేవ చిరమిత్యుపదిశ్యతే.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.

ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ ॥౯॥

ప్రధానకారణత్వే ప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చ భవతి. వాక్యోపక్రమే హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమ్. తచ్చ కార్యకారణయో

॥ఇతశ్చేతి॥ పదుక్తిర్హేతోరాదార్ఢ్యాయ సమ్భావనాయ. కింతు హేయత యోగిత్వశక్యాయాః సంగతిః.

హేయత్వావచనాచ్చ — సూత్రార్థం ఫలితమాహ॥ ప్రత్యుతేతి॥ న హి స్థూలోఽహమితిధీవన్నిషిధ్యత ఇతి భావః. చోత్తర హేతుసమాప్త్యా సూత్రశ్చ శబ్దః.

ఉపక్రమప్రాబల్యాదుక్తహేతుదౌర్బల్యశంకాం పరిహరతి — ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ — స్వయుక్తమేవాస్మదనుగుణమితి భావః. శబ్దార్థమాహ॥ ప్రధానేతి॥ కథమిత్యత్రాహ॥ వాక్యేతి॥ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తచ్చేతి॥ తతో

౩౬— తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి, యో మధ్యమస్తన్మాంసం, యోఽణిష్ఠస్తన్మనః — స్థూలాంశః పురీషతామాపద్యతే, మధ్యమాంశస్తు మాంసతాం, అణిష్ఠాంశస్తు మనస ఆప్యాయకతామాపద్యతే, మనస అన్నం కారకత్వే నాన్నవికారత్వాభావాదితి భావః॥

౩౭— ఆపః పీతాస్త్రేధా విధీయంతే, తాసాం యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తన్మూత్రం భవతి, యో మధ్యమస్తల్లోహితం, యోఽణిష్ఠః స ప్రాణః. తేజోఽశితం త్రేధా విధీయతే, తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తదస్థి భవతి, యో మధ్యమః స మజ్జా, యోఽణిష్ఠః సా వాక్ — తైలఘృతాదికం తేజశ్శబ్దేన సూచ్యతే. మజ్జా అస్థ్యంతర్గతస్నేహరూపధాతువిశేషః. తైలఘృతాదేః పిత్తస్య సూక్ష్మాంశో వాగాప్యాయక ఇత్యర్థః. శిష్టం పూర్వవత్.

౩౮— అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి — ఉక్తరీత్యా మనః ప్రాణవాచామన్నజలతేజసాం సూక్ష్మాంశాప్యాయితత్వాన్మనోఽన్నమయం ప్రాణో జలమయస్తేజోమయీ వాగిత్యర్థః.

రనన్యత్వేన కారణభూత సద్విజ్ఞానా త్తత్కార్యభూత చేతనాచేతనప్రపఞ్చస్య జ్ఞాతత్వమేవోపపాదనీయమ్. తత్తు ప్రధానకారణత్వే చేతనవర్గస్య ప్రధానకార్యత్వాభావాత్ ప్రధానవిజ్ఞానేన చేతనవర్గవిజ్ఞానాసిద్ధే ర్విరుధ్యతే.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.

స్వాప్యయాత్ ॥౧౦॥

తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యం ప్రకృత్యాహ. స్వప్నాన్తం మే సోమ్య విజానీహీతి యత్రైతత్పురుషః స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షతే స్వం హ్యపీతో భవతీతి. సుషుప్తం జీవం సతా సంపన్నం స్వమపీతః స్వస్మిన్ ప్రలీన ఇతి వ్యపదిశతి. ప్రళయశ్చ స్వకారణే లయః.

---

* మిత్యత్రాహ ॥ తత్రైవ ॥

సుషుప్త్యలయశ్చ కార్యకారణత్వే బన్ధ ఇతి సోఽనన్తరం సంగతిః — స్వాప్యయాత్ — అధ్యాన్తరత్వ వ్యావృత్త్యర్థ మాహ॥ తదేవేతి॥ యత్రయదా. స్వమపీతశబ్దవివరణం స్వస్మిన్ప్రలీన ఇతి. తతః * మిత్యత్రాహ॥ ప్రళ

౭౯— ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య తదుపాదేయత్వం వక్తుం ప్రవృత్తస్తత్రోపన్యాత్మకసకలాచేతనవర్గస్య తదుపాదేయత్వముక్త్వా చేతనవర్గస్యాపి తదుపాదేయతాం ప్రతిపాదయితుం ప్రస్తౌతి — ఉద్దాలకో హారుణిశ్శ్వేతకేతుం పుత్రమువాచ స్వప్నాన్తం మే సోమ్య విజానీహీతి — స్వప్నాన్తం సుషుప్తిం ప్రతిపాదయతో మమ వాక్యాద్విజానీహీతి పితా పుత్రమాహేత్యర్థః।

౮౦— ఏవం శుశ్రూషావధానార్థం ప్రతిజ్ఞాయాహ — యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ — యత్రయదా. నామశబ్దః ప్రసిద్ధౌ. ఏతత్పురుషః. ఏష పురుష ఇత్యర్థః.

౮౧— సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి — తదా తస్మిన్ స్వాపకాలే సదసి సామ్యేతి ప్రకృతేన సతా సంగతో భవతి

౮౨— తస్యైవ సత్సంపత్తిః స్వపితిరూపత్వం స్వపితినామనిర్వచనానుగుణం విశృణోతి — స్వమపీతో భవతీతి — అత్ర స్వశబ్దః స్వాపన్న జీవమాత్ర పరః. సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీతి స్థానప్రమాణేన సచ్ఛబ్దస్వశబ్దయోరేకవిషయత్వావశ్యంభావాత్సచ్ఛబ్దస్య చాస్మిన్ ప్రకరణే పరమాత్మవిషయత్వాత్స్వశబ్దోఽపి తత్పర ఏవ. నను జీవస్యాన్యత్వే త్పరమాత్మనస్స్వ

న చాచేతనం ప్రధానం చేతనస్య జీవస్య కారణం భవితు మర్హతి· స్వ మపీతో భవతి· ఆత్మానమేవ జీవోఽపీతో భవతీత్యర్థః· చిద్వస్తు శరీరకం తదాత్మకతాతం బ్రహ్మైవ జీవ శబ్దే నాభిధీయత ఇతి నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యోక్తమ్· తజ్జీవశబ్దాభిధేయం బ్రహ్మ సుషుప్తి కాలేపి ప్రలయ కాలఇవ నామరూపపరిష్వఙ్గాభావాత్ కేవలసచ్ఛబ్దాభిధేయమితి, సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వ మపీతో భవతీ త్యుచ్యతే· తథా సుషుప్తికరణే నామరూపపరిష్వఙ్గాభావేన ప్రాజ్ఞే నైవ పరిష్వఙ్గాత్, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చనవేద నాన్తరమి త్యుచ్యతే· అయమాశయః జీవస్య నామరూపపరిష్వఙ్గాద్ధి [illegible] విషయజ్ఞానోదయః సుషుప్తికాలేహి నామరూపే విహాయ సతా సంపరిష్వక్తః పునరపి జాగరదశాయాం నామరూపే పరిష్వజ్య తత్తన్నామరూపో భవతీతి శ్రుత్యన్తరే ష్వప్య మభిధీయతే· యదా సుప్తః స్వప్నం నకథంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణఏవైకధా భవతి, తస్మాదా ఆత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే, తథా, త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా దంశో వా మశకో వా యద్య ద్భవన్తి తథా భవన్తీతి· తథా సుషుప్తం జీవం, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి చ వదతి·

యశ్చేతి॥ సూక్ష్మదశాపత్తి ర్లయః· జాగ్రత్కాలే [illegible] పర సుషుప్త జీవవిశిష్టే స్వప్నిన్ లీనః తదవస్థాభూది త్యర్థః· స్వశబ్ద స్యాత్మీయాదిపరత్వవ్యుదాసాయ మచేతనపరత్వవ్యుదాసార్థం చేతనపరత్వే వైశద్యార్థం స్వరూపైక్యశఙ్కావ్యుదాసార్థం చాహ తథేతి॥

స్య కథం జీవం ప్రతిష్యత్వమితి చేదుచ్యతే· దేవమనుష్యాది నామరూపాభిమాన రాగలోభాద్యనుగుణబహిర్ముఖజ్ఞాన ప్రసరవజ్జాగరితావస్థజీవ విశిష్ట పరమాత్మా దేవమనుష్యాది నామరూపరాగద్వేషలోభ మోహాద్యుపాధికత్వాభావాత్ తదాకారాభిమాన రాహిత్యరహితజీవశరీరకసన్మాత్రత్వం తథా తత ఇత్యర్థః ఇతి స్వాప్యయాత్ (౧।౧।౧౦) ఇతి సూత్రేత్యా స్వాప్యయాత్వాన్నానుపపత్తిః అచిత్త్వాపూర్వస్య పరిలయాశ్రయకస్య సతత్వకత్వాద్యుపపత్తిరితి [illegible] రతే— తస్మాదిదం స్వపితీత్యాచక్షతే స్వంహ్యపీతో భవతి— హియస్మా

తస్మా త్సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరం బ్రహ్మ సర్వజ్ఞః పరమేశ్వరః పురుషోత్తమ ఏవ. తదాహ వృత్తికారః. సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీతి సమ్పన్న్యసంపత్తిభ్యా మేత దధ్యవసీయతే, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి చాహేతి.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.

గతిసామాన్యాత్ ||౧౦||

ఆత్మా వా ఇద మేక ఏవాగ్ర ఆసీ న్నాన్యత్కిఞ్చన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాం ల్లోకా నసృజత, తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సంభూతః। ఆకాశాద్వాయుః। వాయో రగ్నిః। అగ్నే రాపః। అద్భ్యః పృథివీ, తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్శ్వసిత మేత ద్యదృగ్వేదో యజుర్వేద ఇత్యాది సృష్టివాక్యానాం యా గతిః, ప్రవృత్తిః, తత్సామాన్యాత్, తత్సమానార్థత్వా దస్య. తేషు చ సర్వేషు సర్వేశ్వరః కారణ మవగమ్యతే. తస్మా దత్రాపి సర్వేశ్వర ఏవ కారణమితి నిశ్చీయతే.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.

శ్రుతత్వాచ్చ ||౧౧||

జీవవ్యావృత్తీశ్వరానువృత్తిగతత్వ దేవతావిశేషసిద్ధ్యర్థాః సర్వజ్ఞాదిశబ్దాః. వ్యాఖ్యాస్యత వ్యావృత్త్యర్థమాహ॥ తదాహేతి॥ అసంపత్తిస్సత ఆగమిష్యత్యాం నిర్గమః. అన్యత్రాసంపత్త్యా. ఏతత్ బ్రహ్మకారణత్వమ్.

గతిసామాన్యాత్ — ఆత్మశబ్దాదిత్యుక్తత్వా త్తద్వాక్యాన్యాహ॥ ఆత్మేతి॥ తస్య హ వా ఇత్యత్ర చ ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి శ్రూయతే. సామాన్య మర్థైక్యారక మిత్యాహ॥ తదితి॥ తత్సమ మిత్యత్రాహ॥ తేషు చేతి॥

సపర ముపనిషదన్తరేషు, ఇహాపి త్యాహ — శ్రుతత్వాచ్చ — సార్వ

స్వ్యస్మి న్నిహాభవతి, తస్మాత్స్వపితీతి శాక్తకాలికదశేత్యర్థః — యద్యపి జీవస్య సుషుప్తౌ ఇతి ధాతౌ నిర్వ్యక్త 'స్వపితి'శబ్దః, సతుస్వశబ్దే పదా దతిశేః, తథాప్యశనాయాదినిర్వచన వదత్ర తాదయాప ముపపద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం. తత్ర జీవస్య పరమాత్మని లయప్రతిపాదనాత్ తజ్జన్మాదివజ్జీవస్యాపి తదుపాదానత్వాత్ తజ్జ్ఞానేన జ్ఞాతత్వముపపాదితం భవతి. అత్ర చ వక్తవ్యముపనిషత్ప్రకాశికాయాముక్తమ్

శ్రుతమేవ హ్యస్యా ముపనిషది అస్య సచ్ఛబ్ద వాచ్యస్య ఆత్మత్వేన నామరూపయో ర్వ్యాకర్తృత్వం, సర్వజ్ఞత్వం, సర్వశక్తిత్వం, సర్వాధారత్వ, మపహతపాప్మత్వాదికం, సత్యకామత్వం, సత్య సంకల్పత్వంచ. అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకర వాణి, సన్మూలా స్సోమ్యేమా స్సర్వాః ప్రజా స్సదాయతనా స్స త్ప్రతిష్ఠాః, ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా, య చ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వంత దస్మి న్త్సమాహితం, త స్మిన్ కామా స్సమాహితాః, ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో

జ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వ విషయవాక్య తద్రష్టవ్యమితి పూర్వమే వోపాత్త. సదాయతనాఇ త్యాధారత్వమ్. ఉక్తగుణక స్యాత్మత్వం దర్శయతి ఐతదా త్మ్యమితి. సత్యకామత్వం యచ్చేతి. అపహతపాప్మత్వాదిక ముక్త మేవ ఆత్మ

౪౪— అన్నేన సోమ్యశుంగేనాపోమూలమన్విచ్ఛాద్భి స్సోమ్యశుంగేన తే జోమూల మన్విచ్ఛ తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛ— శుంగేన. కార్యేణ. కారణం విజానీహీత్యర్థః.

౪౫— సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః — అత్ర ప్రజాశబ్దేన సజీవంజగన్నిర్దిశ్యతే. సన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి పదద్వయంసచ్ఛబ్ద వాచ్యబ్రహ్మణ ఉత్పత్తిలయపరం. ప్రతిష్ఠానిష్ఠా. పర్యవసానం. లయఇతి యావత్. సదాయతనాఇతి సదాధారత్వముచ్యతే. అనేనజగత్కర్తృత్వంఫలితం. తత్కథమితిచేదిత్థం. ఉత్పత్తిలయహేతుత్వవాచిపదద్వయ సామర్థ్య గతసన్నిధౌ హేతుత్వవాచినా సదాయతనా ఇతిపదసన్నిధౌ హేతుధారకత్వం ప్రతీద్యతే. ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇతివత్ ధాతూక్తస్థితేః ప్రశాసనసధారణాధీనత్వావగమాత్ స్వచప్రశాసనస్య అంతః ప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానామిత్యంతఃప్రవేశపూర్వకత్వావగమాత్సర్వ శాఖాప్రత్యయన్యాయేనాంతఃప్రవేశనశాసనధారణ నామన్యతమా త్వాక్షి తతయోఃఫలితత్వాత్ సదాయతనాఇత్యనేన ధారకత్వోక్త్యావశ్యంతః ప్రవిశ్యశాసనకధారకత్వలక్షణాత్మత్వస్యఫలితత్వాజ్జగచ్ఛరీరకత్వం ఫలితం. సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతిద్వాభ్యాం సదుపాదానకత్వమ్. సదాయతనాఇత్యనేనసదంతర్యామికత్వమ్. ఉపాదానోపాదేయ భావస్యాకిన్నవిష్టత్వాత్ప్రకారత్వేనాదిత్వంస్పష్టం జీవమాత్రపరాముశాతస్య సదుపాదానకత్వాసంభవాత్ప్రకాశద్వైనాపి ప్రజాశరీరకం బ్రహ్మవాచ్యతే. సదాయతనా ఇత్యత్ర సదంతర్యామికత్వస్య శరీరభూతచిదచిన్మాత్రనిష్ఠత్వేనచిదచిచ్ఛరీరకబ్రహ్మనిష్ఠత్వాత్

విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామ స్సత్యసంక
ల్ప ఇతి. తథాచ శ్రుత్యన్తరాణి. నతస్య కశ్చిత్పతిరస్తి లోకే నచే
శితా నైవచ తస్య లిఙ్గమ్, సకారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య
కశ్చిజ్జనితా నచాధిపః, సర్వాణిరూపాణి విచిత్య ధీరః। నామాని
కృత్వాభివదన్ యదాస్తే, అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం స
ర్వాత్మా, విశ్వాత్మానం పరాయణమ్, పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వర
మ్, యచ్చ కించి జ్జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేఽపివా। అన్తర్బ
హిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణ స్స్థితః, ఏష సర్వభూ
తాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇ
త్యాదీని.

---

౧. ఉపాత్తవాక్యానా ముక్తార్థపరత్వం ద్రఢయితుం శ్రుత్యన్తరైస్సంవాద
యతి। తథాచేతి॥ ఉక్తగుణవైశద్యముక్తగుణజ్ఞాపనంచ కృతం భవతి. నతు
సూత్రవిషయతయా శ్రుత్యన్తరోపాదానమ్.

వాసనాయతనానీతి వాక్యముపక్రమ్య ప్రజాశబ్దేన శరీరభూతచేతనాచేతన మూ
ర్తిరభిధీయతే. తథాసమ్మూలాః సర్వాః ప్రజా ఇత్యుపాదానత్వ ప్రతిపాదక
వాక్యవిశిష్టస్యైవోపాదానత్వాత్సచ్ఛబ్దేన సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టముచ్యతే.
సదాయతనా ఇత్యత్ర విశిష్టస్యసతో నిర్వ్యూహత్వా సంభవాత్సచ్ఛబ్దేన విశిష్ట
స్యమూర్తిమితాభిధీయతే.

౭౨. ఏవం సుషుప్త్యా స్వాపం పత్త్యాంజీవస్య ప్రదర్శ్య ప్రయాణకాలేఽపి స
త్సంపత్తిం దర్శయతి— అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సంపద్యతే
మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్— ప్రియతః మ్రియమా
ణస్యేత్యర్థః. అత్ర వాగాదయః ప్రకృతిశబ్దాస్సంభ వాద్వ్యాపారపరము
తుభూతసంశ్లేషవిశేష ఏవ వాచో మనసి లయః. మనసః ప్రాణేలయోఽపి తాదృశఏ
వ. మనశ్శరణగ్రామం ప్రాణే మనః పురుషే చతంస్థితిమటయన్ భూతేష్వేవం
పరదేవతాయాం నిత్యుక్తిత్వాత్ప్రాణాదీనాం సంపన్నాదివేదనమనే తేజస్యపి పతి
తితేషు భూతేషు సంపన్నో భవతి. తతః పరంసుఖదుఃఖోపభోగాయోగ్యన నిర్వ్యా
యసజీవానాం భూతసూక్ష్మాణాం పరమాత్మని సంపత్తిర్భవతీత్యర్థః.

౭౩— సయఏషోఽణిమా— తాదృశసచ్ఛబ్దితఏషోఽణిమా అణువద్దుర్విజ్ఞేయః
మానాంతరాగోచర ఇత్యర్థః.

౭౪— ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం— ఏష ఆత్మా యస్య ఐతదాత్మ్యం. స్వా
ర్థేష్యఞ్.

తస్మాజ్జగత్కారణవాది వాక్యం న ప్రధానాదిప్రతిపాదన యోగ్యమ్. అతస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిస్సర్వేశ్వరేశ్వరో నిరస్త నిఖిలదోషగన్ధోఽనవధికాతిశయాసంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణౌఘ మహార్ణవః పురుషోత్తమో నారాయణ ఏవ నిఖిలజగదేకకారణం జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి స్థితమ్.

అత ఏవ నిర్విశేషచిన్మాత్రబ్రహ్మవాదోఽపి సూత్రకారేణ అభిప్రేతేక్ష ర్నిరస్తో వేదితవ్యః. పారమార్థికముఖ్యేక్షణాది గుణయోగి జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి స్థాపనాత్. నిర్విశేషవాదేహి

అతద్బ్రహ్మప్రతిపాద్యత్వం నిగమయతి॥తస్మాదితి॥ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం నిగమయతి॥అత ఇతి॥ నిమిత్తోపాదానభూతస్యేశ్వరత్వమాహ, సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిభిః. హేయప్రత్యనీకత్వమాహ, నిరస్తేతి. గుణైశ్వర్యప్రకర్షమాహ, [illegible] తన్వయమహార్ణవశబ్దః. పురుషోత్తమనారాయణశబ్దౌ చిదచిద్వైలక్షణ్య తచ్ఛరీరకత్వపరౌ వసుదేవస్యాన్తరగా. గగనాద్యుపహితాకారాయ నిఖిలశబ్దః. సర్వవిధకారణత్వద్యోతకశబ్దః.

సూత్రాణాం పరపక్షానుగుణత్వం ప్రాక్సంక్షిప్తం విస్తరేణాహ॥అత ఏవేతి॥ వేదితవ్యః. నిరాసః ఫలిత ఇత్యర్థః. ॥పారమార్థికేతి॥అన్యథా శుక్త్యపారమార్థిక రజతవత్. ప్రధానమేవ బ్రహ్మ స్యాదితి భావః. నాపి ముఖ్యేతి, సాక్షిత్వాదిత్యత్రాహ॥నిర్విశేషేతి॥ వ్యావర్త్తకాపారమార్థిక వ్యా

౪౯— తత్సత్యం— సదేవ స్యాజ్జగతస్సదాత్మకత్వమేవ సత్యం ప్రామాణికం

౫౦— స ఆత్మా— ప్రమాణప్రతిపన్నత్వాత్ సచ్ఛబ్దితస్య ఏతస్యాత్మేత్యర్థః

౫౧— తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి— అత్ర తత్త్వం శబ్దేన నామరూపవ్యాకరణాది సామానాధికరణ్యవసానవృత్త్యా తదన్తర్యామి పరమాత్మాభిధీయతే. శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తత్వస్య కృత్స్నాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాత్ సంసారిణ శ్వేతకేతోః తచ్ఛరీరత్వేన తచ్ఛబ్దితబ్రహ్మణా అభేదానుసంధానాత్. అత్ర చ తత్త్వముపనిషత్ప్రకాశికాయాముక్తమ్. తత్రైవ ద్రష్టవ్యమ్.

౫౨ ఏవముక్తశ్శ్వేతకేతు సుషుప్తిదశాయాం పరమాత్మని సంపన్నస్యాపి ప్రాణంతరం తత ఉత్థాయాగతస్య [illegible] సంపన్నానపి సత ఆగతా ఇతి ప్రతిసంధాన ప్రసంగాత్ సత్సంప్రత్యయమిత్యజానన్ ఆహ— భూయ ఏవ భగవాన్ విజ్ఞాపయత్వితి— సమ్యగ్జ్ఞాపయత్విత్యర్థః.

౫౩— ఏవం ప్రార్థితః పితా— యథా సౌమ్యేతి హోవాచ—

సాక్షిత్వమ ప్యపారమార్థికమ్- వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ జిజ్ఞా
స్యతయా ప్రతిజ్ఞాతమ్, తచ్చ చేతనమితి, ఈక్షతే ర్నాశబ్దమిత్యా
దిభి స్సూత్రైః ప్రతిపాద్యతే- చేతనత్వం నామ చైతన్యగుణయోగః-
అత ఈక్షణగుణవిరహిణః ప్రధానతుల్యత్వ మేవ-

వృత్తి రేవ నేతి భావః- సాక్షిత్వం చాపారమార్థికత్వేనహి బ్రూయత ఇత్యత్రా
హ॥ వేదాన్తేతి॥ అతోఽతాదృశో న తత్త్వవేదకమానవిషయ ఇతి భావః॥ చే
తనత్వ మస్తు, తతః కి మిత్యత్రాహ॥ చేతనత్వమితి॥ న తుల్యత్వం, ప్రధాన

౨౪—ఇమాస్సౌమ్య నద్యః పురస్తాత్ప్రాచ్యస్స్యన్దన్తే పశ్చాత్ప్రతీచ్యస్తాస్స
ముద్రాత్సముద్రమేవాపియంతి సముద్ర ఏవ భవంతి తా యథా తత్ర న విదురియమ
హమస్మీయమహమస్మీతి, ఏవమేవ ఖలు సౌమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజా స్సత ఆగమ్య
న విదుస్సత ఆగచ్ఛామహ ఇతి త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా
కీటో వా పతంగో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవంతి తదాభవంతి- స య ఏ
షోఽణిమైతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి
భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి తథా సోమ్యేతి హోవాచ—యథా గంగా
ద్యా నద్యః పూర్వదిక్ప్రస్థితాః ప్రాఙ్ముఖతయా సముద్రం యాంతి పశ్చాద్దేశప్ర
వృత్తా స్సింధ్వాద్యా నద్యః ప్రత్యఙ్ముఖతయా సముద్రం యాంతి పునశ్చ సముద్రా
త్సముద్రం గచ్ఛంతి- సముద్రపర్యంతదేశాత్సముద్రమధ్యం గత్వా సముద్ర ఏవైకీభూ
తాస్సత్యః ఇయం గంగాహమస్మీత్యేవం ప్రత్యభిజ్ఞాతుమసమర్థా భవంతి, తథా
సుషుప్తిం గతా అపి సత ఉత్థితా ఆగతా ఇతి న ప్రత్యభిజ్ఞాతుం సమర్థాః- అపితు ప్రా
చీనవ్యాఘ్రాదిమాత్రభావమేవ సంతధతే- యద్యద్భవంతి, ప్రబోధాత్ప్రాగవస్థా
యాం యద్వ్యాఘ్రాదిత్వం ప్రాప్నువంతి, తత్ వ్యాఘ్రాదిత్వం, ఆభవంతి ఆ
గత్య భవంతి- సుప్తోత్థానా స్త్వరమాత్మన ఆగత్య యథాపూర్వం వ్యాఘ్రాదిభావ
మేవ సన్ధత ఇత్యర్థః-

౨౫ అనంతరం మరణదశాయాం జీవస్యనాశాభావః—అస్య సౌమ్య మహతో
వృక్షస్య యో మూలేఽభ్యాహన్యాజ్జీవన్ స్రవేజ్జీవాపేతం వావ కిలేదం మ్రియతే న జీవో మ్రి
యత—ఇతి ఖండసంగతిః-

౨౬— యథా సౌమ్య పురుషం గంధారేభ్యోఽభినద్ధాక్షమానీయ తంతతోఽతిజనే
విసృజేత్స యథా తత్ర ప్రాఙ్వోదఙ్వాధరాఙ్వా ప్రధ్మాయీతాభినద్ధాక్ష ఆనీతో
ఽభినద్ధాక్షో విసృష్టః— హే సౌమ్య యథా లోకే గంధారేభ్యో జనపదేభ్యో నిబ
ద్ధచక్షుషం కంచిత్పురుషం చోరా గృహీత్వా విజనే విసృజేత్- స దిక్ప్రమోహేన
ప్రాఙ్ముఖో వా ఉదఙ్ముఖో వా అధోముఖో వా ఽభినద్ధాక్ష ఏవ తస్కరై రానీతోఽ
భినద్ధాక్ష ఏవ విసృష్ట ఇతి క్రోశేత్-

కించ నిర్విశేషప్రకాశమాత్రబ్రహ్మవాదే తస్య ప్రకాశత్వమపి దురుపపాదమ్. ప్రకాశోహినామ స్వస్య పరస్యచ వ్యవహారయోగ్యతా మాపాదయన్ వస్తువిశేషః. నిర్విశేషస్య వస్తునస్తదుభయరూపత్వాభావాత్ ఘటాదివ దచిత్త్వమేవ. తదుభయరూపత్వాభావేఽపి తచ్ఛక్తిమత్త్వమస్తీతిచేత్, తన్న. తచ్ఛక్తిమత్త్వంహి తత్సామర్థ్యమేవ. సామర్థ్యగుణయోగేహి నిర్విశేషవాదః పరిత్యక్తస్స్యాత్. అథ శ్రుతిప్రామాణ్యా దయమేకో విశేషోఽభ్యుపగమ్యత ఇతిచేత్, హన్తతర్హి తత ఏవ, సర్వజ్ఞతా, సర్వశక్తిత్వం, సర్వేశ్వరేశ్వరత్వం, సర్వకల్యాణగుణాకరత్వమ్, సకలహేయప్రత్యనీకతేత్యాదయః సర్వేఽభ్యుపగన్తవ్యాః. శక్తిమత్త్వంచ కార్యవిశేషానుగుణత్వమ్. తచ్చ కార్యవిశేషైకనిరూపణీయమ్. కార్యవిశేషస్య నిష్ప్రమాణకత్వే తదేకనిరూపణీయం శక్తిమత్త్వమపి నిష్ప్రమాణకంస్యాత్. కించ నిర్విశేషవస్తువాదినో వస్తుత్వమపి నిష్ప్రమాణమ్. ప్రత్యక్షానుమానాగమ స్వానుభవా స్సవిశేషగోచరా ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్.

నతుల్యత్వమ్, ప్రకాశరూపత్వా దిత్యత్రాహ॥ కించేతి॥ తచ్ఛక్తిమత్త్వ ముపగమ్య దూషయతి॥ తన్నేతి॥ తచ్ఛక్తిమత్త్వంచ నేత్యాహ॥ శక్తిమత్త్వంచేతి॥ దూషణాన్తరమాహ॥ కించేతి॥ వస్తుత్వం తుచ్ఛవ్యావృత్తిః.

౨౭— తస్యయథాభినహనం ప్రముచ్య ప్రబ్రూయాదేతాం దిశంగన్ధారా ఏతాం దిశం వ్రజేతి స గ్రామాద్గ్రామం పృచ్ఛన్ పణ్డితో మేధావీ గన్ధారానేవోపసంపద్యేత— యథా కశ్చిత్పురుషః తస్య బన్ధనం ముక్త్వా తత్ర తతో గన్ధారాపతాం దిశం వ్రజేత్యుక్త్వా గ్రామాద్గ్రామాంతరం పృచ్ఛన్ తైరుపదిష్టమార్గః, మేధావీ శాస్త్రార్థావిస్మరణశీలః, పండితః ఊహాపోహసమర్థయుక్తః గన్ధారాగంధారాగ్రామపునరభిసంపద్యేత ఇత్యర్థః.

౨౮— ఏవమేవహాచార్యవాన్ పురుషోవేద తస్యతావదేవచిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి— ఏవమాచార్యేణ బ్రహ్మాత్మకత్వముక్తే అతస్తదాత్మకతయా స్వాత్మానమనుసంధత్తే స్వేత్యర్థః తస్య తదాత్మకత్వమనుసంధత్తే— ఏతాదృశానుసంధానస్య తావానేవ విలంబః యావత్ప్రారబ్ధకర్మారబ్ధశరీరాన్న విమోక్ష్యతే. తదనంతరం తు సత్ప్రరూపం బ్రహ్మసంపత్స్యతే - సవిమోక్ష్యేఽథసంపత్స్య ఇతి పురుషవ్యత్యయశ్ఛాందసః. చిరం తస్య తావదేవ చిర మిత్యత్ర

తస్మాద్వివిధ చేతనాచేతనాత్మక జగద్రూపేణ బహుస్యామితీక్షణకర్మా పురుషోత్తమ ఏవ జిజ్ఞాస్య ఇతి సిద్ధమ్.

ఏవం పరపక్షం దూష్య స్వపక్షం నిగమయతి॥ తస్మాదితి।

సు ఇత్యధ్యాహారః. తస్యమేతావానేవ విలంబః, యావత్కర్మభిర్న విముచ్యతే. తతః పరం బ్రహ్మ సంపద్యత ఇత్యుపాసకస్య అనుసంధానప్రకారోఽనేన వాక్యేనోచ్యత ఇతి వదంతి.

అథ — తద్వ్యాస్య జిజ్ఞాసితి విజిజ్ఞాసితి — ఏవం సత్యాత్మోపదేశః శ్వేతకేతురస్యోద్దాలకస్య వాక్యాత్ బ్రహ్మస్వరూపం విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యర్థః. ధ్యానాద్యుక్తరీత్యా ఉపాసితవ్యమితి భావః. ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా॥

విషయ॥ ఆనందవల్లీ.

౧— ఆనందమయోఽభ్యాసాత్. పరమతత్త్వ హితపురుషార్థ ప్రతిపాదికానందవల్లీ ప్రస్తూయతే — బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ — నిరతిశయబృహత్త్వాశ్రయ వస్తూపాసకస్సర్వథా ఉత్కృష్టం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ (౪॥౧॥౧) ఇత్యధికరణోక్తన్యాయేన వేదనోపాసనాదిశబ్దానామేకార్థత్వాద్బ్రహ్మవిదిత్యత్ర విద్ధాతురుపాసనపరః. తత్క్రతున్యాయేన ప్రాప్యస్యైవోపాస్యత్వాద్బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వకథనాత్తస్యైవోపాస్యత్వమితి ద్రష్టవ్యమ్. అత్ర బ్రహ్మ, తద్వేదనం, ప్రాప్తిః, ప్రాప్యం చేతి చతుష్టయముక్తమ్.

౨— కింతద్బ్రహ్మ కీదృశం తద్వేదనం కీదృశీ ప్రాప్తిః కీదృశం చ ప్రాప్యమిత్యాకాంక్షాయాం మంత్రముఖేన వివరీతుం మంత్రముదాహరతి — తదేషాభ్యుక్తా — తద్బ్రహ్మాభిముఖీకృత్య ఏషా ఋగధ్యేతృభిరుక్తా బ్రాహ్మణోక్తస్యార్థస్య వైశద్యమనేన మంత్రేణ క్రియత ఇత్యర్థః. ఏవమేవ మాంత్రవర్ణిక (౧॥౧॥౧౫) సూత్రే భాషితమ్.

౩— సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ। యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్। సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్సహ। బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి — జన్మాది (౧॥౧॥౨) సూత్రే యతో వా ఇమాని భూతానీతి వాక్యేన ప్రతిపన్న జగత్కారణస్య బ్రహ్మణ ఇతరేతరవ్యావృత్తం స్వరూపమభిధీయతే, సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేతి. తత్ర సత్యపదం నిరుపాధిక సత్తాయోగి బ్రహ్మాహ. తేన వికారాస్పదమచేతనం తత్సంసృష్టశ్చేతనశ్చ వ్యావృత్తౌ. నామాంతరభజనార్హావస్థాంతరయోగేన తయోర్నిరుపాధికసత్తాయోగరహితత్వాత్. జ్ఞానపదం నిత్యాసంకుచిత జ్ఞానైకాకారమాహ. తేన కదాచిత్సంకుచితజ్ఞానత్వేన ముక్తా వ్యావృత్తాః. అనంతపదం దేశకాలవస్తు పరిచ్ఛేదరహితం స్వరూపమాహ. సగుణత్వాత్స్వరూపస్య స్వరూపేణ గుణైశ్చానంత్యమ్. తేన పూర్వపద

త్వంయ వ్యావృత్తకోటిద్వయం విలక్షణాస్సన్తీయ స్వరూపస్య గుణానిత్యా వ్యా
వృత్తాః- విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వాదితి భాషితమ్- నన్వత్ర జ్ఞాన పదస్య
విషయావగాహిజ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం చేత్, స్వరూపస్యాతాదృశత్వా
జ్జ్ఞానమిత్యస్య జ్ఞానగుణకమిత్యర్థః పర్యవస్యేన్న తు స్వరూపస్య జ్ఞానత్వమ్-
స్వప్రకాశతా రూపజ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం చేత్, స్వరూపస్య జ్ఞానత్వ
మాత్రం సిద్ధ్యేన్న తు జ్ఞానగుణకత్వం- నచేష్టాపత్తిః- తద్గుణసారత్వాత్తు త
ద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవదితి (౨॥౩॥౨౯॥) సూత్రే యథా సత్యం జ్ఞానమితి బ్ర
హ్మణో జ్ఞానగుణసారతా వజ్జ్ఞానమితి వ్యపదేశ ఇతి భాష్యం విరుధ్యేతేతి చేత్-
ఉచ్యతే- స్వప్రకాశత్వమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తం- తత్ర జ్ఞానత్వాశ్రయత్వమసం
కోచాత్ స్వరూపతో గుణతశ్చ సిధ్యతి- బ్రహ్మశబ్దప్రతీయమానం బృహత్త్వం
యథా స్వరూపతో గుణతశ్చ సిద్ధ్యతి తద్వదితి వ్యాసార్యైరుక్తం- వస్తుతస్తు
జ్ఞానమిత్యస్యాంతోదాత్తత్వాదర్శ ఆద్యజంతత్వే జ్ఞానగుణకత్వమిత్యర్థః-
ప్రజ్ఞానఘనఏవానందమయ ఇతి నిత్యం విజ్ఞానమితి శ్రుత్యన్తరాద్బ్రహ్మణో
జ్ఞానస్వరూపత్వమప్యస్తీతి ద్రష్టవ్యమ్- ఇదమిదం నాన్యత్రేతి పరిచ్ఛేత్తుమశ
క్యత్వం దేశాపరిచ్ఛేదః- ఇదమిదానీం నాన్యదేతి పరిచ్ఛేదాయోగ్యత్వం కాలా
పరిచ్ఛేదః- ఇదమిదం నేతి పరిచ్ఛేదానర్హత్వే లక్షణం సర్వవస్తు సామానాధి
కరణ్యార్హత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదః- యద్వా వస్తుస్వభావతః పరిచ్ఛేదో వస్తు
పరిచ్ఛేదః- యథా తుల్యకాలత్వేపి తుల్యపరిమాణత్వేపి దశవర్ణః సువర్ణ ఇ
యాకలధౌతాదపకర్షః- తద్రాహిత్యం వస్త్వపరిచ్ఛేదః- సమాభ్యధిక
రాహిత్యనిదానభూతో గుణైర్నిరతిశయ ప్రకర్షో వస్త్వపరిచ్ఛేద ఇత్యుక్తం
భవతీతి వ్యాసార్యైర్వ్యాఖ్యాతం- నాంతం గుణానాం గచ్ఛంతి తేనానన్త్యము
చ్యత ఇతి స్మరణాద్గుణానంత్యమనంతశబ్దార్థః- అత్ర రూఢివశాద్భవతా విశే
షనిర్ణయః- నచానంతపదస్య నారాయణాదినా పుంల్లింగత్వం స్యాదితి వా
చ్యమ్- ఇష్టాపత్తేః- తస్య ద్వితీయాంతత్వేన పుంల్లింగత్వస్యేష్టత్వాద్ద్వితీ
యాంతత్వాభావేద యో వేద నిహితం గుహాయామిత్యత్ర తచ్ఛబ్దాధ్యాహారప్ర
సక్తేః- అనధ్యాహారేణోపపత్తావధ్యాహారస్యాన్యాయ్యత్వాత్- యద్వా
నంతపదయోగితార్థస్య త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితత్వస్య నారాయణాదన్యత్రా
ప్రసక్త్యా త్రిపాద్యాదిశబ్దేష్వివ సమాధిః కల్పనీయ ఇత్యుచ్యేత, తదా కినస్తు ఇతి-
అత్ర సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యనేన బ్రహ్మశబ్దార్థో వివృతః- హృద
యగుహానిహితత్వప్రకారకజ్ఞానప్రతిపాదకేన యో వేద నిహితం గుహాయామి
త్యనేన విచ్ఛబ్దార్థ ఉక్తః- పరమే వ్యోమన్నిత్యంతేన ఆప్నోతి శబ్దా
ర్థ ఉక్తః- సర్వాన్ కామాన్త్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేత్యనేన ప్రాప్యముక్తమ్-
కామ్యంత ఇతి కామాః కల్యాణగుణాః- ముక్తస్య సర్వవిషయ విరక్తస్యైతద్వ్యతి
రిక్తకామ్యాంతరాసంభవాత్- అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చస

శాస్త్రాన్తరమానిత్యాదౌ కామశబ్దస్య కల్యాణగుణేష్వేవ ప్రయోగాత్. విపశ్చిత స్సత్యకామస్యేతి బహువ్రీహిః. నిరుపాధికానన్యాధీనాసంకుచిత సర్వవిషయ జ్ఞానవత్త్వం హి విపశ్చిత్త్వమ్. అయం చ గుణః నిత్యముక్తాద్యవర్తకః. బ్రహ్మణైవ సాకం తత్తద్గుణానాం ఫలదశాయాం ప్రాధాన్యం ప్రతిపాదయితుం బ్రహ్మణా సహేతి నిర్దేశః. సహయుక్తేఽప్రధానే ఇతి హి పాణినిస్మృతిః. నచ భాగ్యతాయాం గుణానాం ప్రాధాన్యం బ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యం కామాయతీతి శక్యమ్. శ్రియం స్వతోప్యుచ్చైర్వయమిహ భజామ[illegible]రివ త్వరమాత్మా సేవయా పితత్కల్యాణగుణానాం భాగ్యతాతి[illegible]యిత్వే నైతాదృశప్రాధాన్యస్య గుణత్వవిరోధాభావాత్. అతఏవ[illegible]గుణాదనం భుక్తే ఇతి వదాభక్తిసాహిత్యపరత్వే బ్రహ్మణోఽప[illegible]ప్రసంగాత్ త్వదీయజ్యపయసాదనం భుక్తే ఇతివద్భాగ్యసాహిత్య[illegible]త్వమేవ. నచాత్రపక్షే పరబ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యం కామాయతి, భాగ్యసాహిత్యపక్షఏవ భగవత్పాదవ్యవస్థా సమాశ్రితః. నను తమేవ్యాఖ్యాత్రాత్ర వివక్షన పాదవ్యవస్థేతి జైమినినార్థవశాదిన పాదవ్యవస్థావత్త్వస్య యుక్తతరత్వాత్సాహిత్యస్య పాదాంతరస్థస్య బ్రహ్మణేతి పాదా[illegible]నాన్వయోనసంభవతి. తతశ్చ బ్రహ్మణేతి నసహాయోగేతృతీయా. అపితు[illegible]భూతలక్షణే తృతీయా. సహాత్యస్య చ యుగపదిత్యర్థః. సర్వాన్ కామాన్యుగపదనుభవతి బ్రహ్మణా బ్రహ్మభూత ఇతియావత్. అతఏవసాన్తే. సాక్షాత్సకలాన్కామాన్ శ్రీమాన్ సురదుర్లభాన్। విదిత్వా బ్రహ్మరూపేణ జీవన్ముక్తో న సంశయ ఇత్యుపబృంహితమితి చేన్న. తేషామ్యాఖ్యాత్రార్థవశ కోషేత్యస్య ఉపలక్షణమాత్రత్వాత్. ఉపలక్షణత్వపక్షమభ్యుపగమ్యైవ తద్వ్యాఖ్యాతృభిరస్యార్థవశేన వా వృత్తవశేన వా పాదవ్యవస్థేతి వ్యాఖ్యాతత్వాత్. అభియుక్తానాం మంత్రప్రసిద్ధివిషయత్వం మంత్రత్వమితి వదభియుక్తానామృక్త్వాద ప్రసిద్ధివిషయత్వమేవయుక్తమ్. తతశ్చపాదాన్తస్థాపి పాదాన్తరస్థపదాన్వయోయుక్తః. బ్రహ్మణేత్యస్య ఇత్థంభూతలక్షణత్వేప్యయోగేన బ్రహ్మభూత ఇత్యర్థోఽపి నసంభవతి. శ్వేతవృత్తేన రాజత్వాదౌ తథా అదర్శనాత్. త్వదుక్తస్యాన్య వచనస్య [illegible] ప్రామాణ్యం ప్రతి పత్తిరసు దాహృతవ్యాఖ్యా భాష్యకృదుక్త ఏవార్థః. ఇతి శ్లోకమన్త్రసమాప్తిర్వ్యాఖ్యాతనాకరః.

౬—సత్యం జ్ఞానమనన్తమిత్యుక్తం వస్తుపరిచ్ఛేదలక్షణమానన్త్యం సర్వోపాదానత్వ సర్వాన్తరత్వముఖేన ప్రపంచయతి— తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః—తస్మాదిత్యనేన బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి వ్యవహితబ్రాహ్మణోక్తం పరామృశ్యతే. ఏతస్మాదితి సత్యం జ్ఞానమిత్యవ్యవహితమంత్రోక్తం పరామృశ్యతే. తతశ్చమంత్రబ్రాహ్మణోక్తాదేతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యర్థః.

౭—ఆకాశాద్వాయుః॥ వాయోరగ్నిః॥ అగ్నేరాపః॥ అద్భ్యః పృథివీ— [illegible]

శ్రుతత్త్వే ఋషిశ్రుతా అపవిత్రం తేతి తేజః ప్రభృతిషు ఈక్షణాది శ్రవణాదాకాశవా
యుతేజఆదీనాం తత్తచ్ఛరీరక పరమాత్మపరా ఇతి తేషాంతన్త్రభాష్యే (౨।
౩।౨౪।) వ్యక్తీకరణమ్.

౬— పృథివ్యా ఓషధయః। ఓషధీభ్యోఽన్నమ్। అన్నాత్పురుషః— పురుషశ్శరీ
రమిత్యర్థః. శిష్టం స్పష్టం.

౭— స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః— అయం దేహోఽన్నరసస్య పరిణామః.
అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే [illegible] విష్ఠా భవత్యత్పురీషం భవతి యో
మధ్యమస్తన్మాంసమి త్యాద్యుక్త[illegible]జాఠరాగ్నినా పచ్యమానాన్న సారాంశని
ర్వర్తిత్వా మాంసాది మయత్వాచ్ఛరీరస్యేతి భావః.

౮— తస్యేదమేవ [illegible] అయం దక్షిణః పక్షః। అయముత్తరః పక్షః। అ
యమాత్మా। ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా— తస్య దేహరూపస్య పురుషస్య ఇదం ప్రత్య
క్షోపలభ్యమానం శిరః. బాహుద్వయం పక్షౌ. అథ స్తనాద్యవయవానాభిర్యావద్గం
పరిదృశ్యమానోఽయం మధ్యమో దేహభాగ ఆత్మా. మధ్యం హ్యేషామఙ్గానామా
త్మేతి శ్రుతేః. ధారకత్వేన ప్రధానభూత ఇత్యర్థః. ఇదం నాభేరధస్తాత్ దృ
శ్యమానం చరణద్వయం పుచ్ఛవదా[illegible]ద్వాత్పుచ్ఛమిత్యర్థః. అత్ర పురుష
శబ్దితమనుష్యపాద్యాదేః పక్షిత్వాదిరూపేణ ప్రతిపత్తిరుపాసనార్థమితి ద్రష్ట
వ్యమ్.

౯— తదప్యేష శ్లోకో భవతి— తత్ తస్మిన్నర్థే బ్రాహ్మణోక్తే అయం
మన్త్రరూపశ్శ్లోకోఽపి భవతీత్యర్థః.

౧౦— అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే। యాః కాశ్చ పృథివీగ్ం శ్రితాః। అథో
అన్నేనైవ జీవన్తి। అథైనదపియన్త్యన్తతః— పృథివ్యాం వర్తమానాస్సర్వాః
ప్రజా అన్నాదేవోత్పద్యన్తే. ఉత్పన్నాశ్చాన్నేనైవ జీవన్తి. అన్తతోఽన్తే తత్రైవ
ప్రలయం యాన్తీత్యర్థః.

౧౧— అన్నగ్ం హి భూతానాం జ్యేష్ఠమ్। తస్మాత్సర్వౌషధముచ్యతే— స
ర్వభూతోపకారకత్వాదన్నం జ్యేష్ఠమ్. అతః ప్రాణినామాధివ్యాధీని వర్త
త్వాత్తదేవ సర్వౌషధ ముచ్యత ఇత్యర్థః. ఓషధీభ్యోఽన్నమిత్యోషధిపరిణామత్వం
నిమిత్తీకృత్యాన్న ప్రయుక్తమౌషధశబ్దం తేషు జ్యేష్ఠతయా ప్రవృత్త్యవ
పదేశ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్.

౧౨— సర్వం వై తేఽన్నమాప్నువన్తి। యేఽన్నం బ్రహ్మోపాసతే— అన్నం బ్ర
హ్మదృష్ట్యోపాసతే యావదన్నముపేక్షితం తావదన్నం ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః.

౧౩. బ్రహ్మదృష్టిహేతుభూతం బ్రహ్మసామ్యమాహ— అన్నగ్ం హి భూ
తానాం జ్యేష్ఠమ్। తస్మాత్సర్వౌషధముచ్యతే— బ్రహ్మణోఽపి సకలలోకసవర్త
తయా సర్వభేషజత్వస్య చ సత్త్వాదితి భావః.

౧౪— అన్నాద్భూతాని జాయన్తే। జాతాన్యన్నేన వర్ధన్తే— జనన వృద్ధి
హేతుత్వమన్నబ్రహ్మణోస్సమమిత్యర్థః.

౧౫— అన్నశబ్దస్య నిర్వచనమాహ— అద్యతేఽత్తి చ భూతాని। తస్మాదన్నం తదుచ్యత ఇతి—జీవనదశాయాం స్వయమద్యతే-నాశదశాయాముత్తర్యమాణతయా వా విపరీతపరిణామ [illegible] అన్నం మృత్యుంతముపజీవాతు మాహు రితి శ్రుత్యుక్తరీత్యా అత్ర [illegible] ంహర్త్రర్థ్యం ద్రష్టవ్యమ్॥

౧౬—ఏవమాకాశాదేరన్నమయశబ్దితస్థూల శరీరపర్యంతస్య బ్రహ్మోపాదానం చేత్యుక్త్వా సఆత్మా ఇత్యపేక్షయా మానందమయ ఏవ స ఆత్మేతి దర్శయితుం స్థూలారుంధతీన్యాయేన స్థూలదేహాంతర్వర్తినం ప్రాణమయమాత్మత్వేన దర్శయన్ సూక్ష్మారుంధతీం దర్శయితుం ప్రవృత్తః ప్రథమత ఏవ సూక్ష్మయా అసంధత్యాః ప్రదర్శనాసమ్భవం పర్యాలోచ్య తత్సమీపవర్తిస్థూలతారకాయామియమరుంధతీతి ప్రదర్శయతి॰ తస్యాం స్థూలతారాయాం శ్రోతురరుంధతీత్వబుద్ధ్యుత్పత్త్యనంతరం తత్సమీపవర్తినీం వస్తుతోఽరుంధతీం సూక్ష్మామియమరుంధతీతి ప్రదర్శయతి॰ సోఽయం స్థూలారుంధతీన్యాయః— తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః—దేహాంతర్వర్తీ దేహాదన్యః। ప్రాణమయః ప్రాణాత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాకాశాది సర్వోపాదానత్వేన తదంతర్యామిత్వేన నిర్దిష్ట ఆత్మేత్యర్థః॰ భగవతా భాష్యకృతా అన్నమయాదిభ్య ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ (౧। ౧।౧౨) ఇతి సూత్రే అన్నమయాదంతరః ప్రాణమయః ప్రథమం పరమాత్మబుద్ధిరవతీర్ణా, తదనంతరం ప్రాణమయాదంతరో మనోమయః, తతో విజ్ఞానమయః, తత ఆనందమయ ఇతి భాషితం॰ అత్ర పంచవృత్తేః ప్రాణస్య ప్రాణనవృత్తి ప్రచురత్వాత్ప్రాణమయత్వమ్॥

౧౭— తేనైష పూర్ణః— తేన ప్రాణమయేనాత్మనా అయమన్నరసమయ ఆత్మా పూర్ణ ఇత్యర్థః॰ వ్యాప్త ఇతి యావత్॰ సర్వస్యాపి దేహస్య ప్రాణవ్యాప్తత్వాదితి భావః॥

౧౮— సవా ఏష పురుషవిధ ఏవ— ప్రాణమయోఽపి పురుషాకృతిరేవేత్యర్థః॥

౧౯— హస్తపాదాద్యభావేన పురుషవిధత్వ ప్రాప్త్యభావాదాహ— తస్య పురుషవిధతాం। అన్వయం పురుషవిధః—తస్యాన్నమయస్య పురుషవిధత్వమనువృత్య ప్రాణమయోఽపి పురుషవిధ ఇత్యర్థః॰ తత్కృతస్యైవ శిరఆదేః పక్షపుచ్ఛాదిమత్తయా పురుషవిధ ఇత్యర్థః॥

౨౦— తస్య ప్రాణ ఏవ శిరః। వ్యానో దక్షిణః పక్షః। అపాన ఉత్తరః పక్షః—స్పష్టార్థః॥

౨౧—ఆకాశ ఆత్మా— యథాకాశస్థితో నిత్యం వాయుస్సర్వత్రగో మహాన్ ఇతిస్మృత్యుక్తరీత్యా వాయ్వాధారభూత ప్రాణాపానాద్యాధారత్వాదాకాశస్యాత్మత్వమ్॥

౨౨—పృథివీ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా—పృథివ్యా ఆకాశస్య ప్రతిష్ఠితత్వాదస్యాః పుచ్ఛత్వమ్॥

వివరణమ్॥ఆనన్దవల్లీ-

౨౩— [illegible] ర్భవతి। ప్రాణం దేవా అనుప్రాణన్తి। మనుష్యాః పశవశ్చయే— ప్రాణమనుప్రాణన్తి॰ ప్రాణాధీనజీవనా ఇత్యర్థః॰

౨౪— ప్రాణో హి భూతానామాయుః [illegible] మాయుషముచ్యతే— యస్మాత్సర్వేషాం భూతానాం యావ [illegible] మాయురితి ప్రాణస్యైవ జననిర్గమనాదిలక్షణ సర్వభూతాయు [illegible] త ఏవ ప్రాణ ఏవ సర్వేషామాయురిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః॰

౨౫— సర్వమేవ త ఆయుర్యన్తి। యే ప్రాణం బ్రహ్మోపాసతే— ఏవంలక్షణం ప్రాణం బ్రహ్మబుద్ధ్యోపాస్యన్తే సర్వమాయుః ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః॰

౨౬— ఏవం ప్రాణమయ ఆకాశాద్యన్నమయాన్త రాత్మత్వబుద్ధిముపగతస్య తాం బుద్ధిం నివర్తయతి— తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా। యః పూర్వస్య— పూర్వస్యాన్నమయస్య ఆత్మా ఏష ఏవ తస్య ప్రాణమయస్యాప్యాత్మేత్యర్థః॰ శారీరశ్శరీర ప్రతిసంబంధాత్మేత్యర్థః॰ అనేనాత్మ శబ్దస్యస్య యాథార్థ్య భ్రాన్తి [illegible] దస్య భవతి॰ తతశ్చాన్నమయః ప్రాణమయోఽపి తాత్మా॰ సత్యన్నమయస్య ప్రాణమయ ఆత్మేత్యర్థః॰

౨౭— తస్మాద్ అన్నమయ ప్రాణమయ యోః కల్పితాత్మ త్వాశంకాయామాహ— తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ప్రాణమయాత్। అన్యోన్తర ఆత్మా మనోమయః— అత్ర మనోమయ ఇత్యత్ర ప్రాచుర్యార్థే మయట్॰ మనోబుద్ధ్యహంకార చిత్తాఖ్యాన్తఃకరణ వృత్తిషు మనోవృత్తేః ప్రచురత్వాత్॰

౨౮— తేనైష పూర్ణః। స వా ఏష పురుషవిధ ఏవ। తస్య పురుషవిధతామ్। అన్వయం పురుషవిధః— పూర్వవదర్థః॰

౨౯— తస్య యజురేవ శిరః— తస్యాన్తఃకరణస్య యజుర్వేదవిషయ జ్ఞానవత్తమనో వ్యాపారత్వాత్ శిర ఇత్యర్థః॰ ముఖ్యార్థస్య యజుర్వేదస్య మనస్సంబంధాభావేన మనసశ్శిరస్త్వరూపణాసంభవాదితి ద్రష్టవ్యం॰ ఏవముత్తరత్రాపి॰

౩౦— ఋగ్దక్షిణః పక్షః। సామోత్తరః పక్షః। ఆదేశ ఆత్మా— ఇదం కురు ఇదం మాకార్షీరితి విధినిషేధరూపం తత్సాన్నిధ్యోపాసనమాదేశ ఇత్యర్థః॰ అత్రత జ్ఞానస్య హేతుభూతాంతఃకరణస్య వృత్తిరాదేశ శబ్దేనోచ్యతే॰

౩౧— అథర్వాంగిరసః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా— అథర్వాంగిరో దృష్టా మంత్రాః ప్రతిష్ఠా హేతుభూతం పుచ్ఛ మిత్యర్థః॰ అత్రాప్యథర్వాంగిరస్య [illegible] స్యజ్ఞాన హేతు భూత మనోవ్యాపారః॰

౩౨— తదప్యేష శ్లోకో భవతి। యతో వాచో నివర్తన్తే। అప్రాప్య మనసా సహ। ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్। న బిభేతి కదాచనేతి— యస్మాద్బ్రహ్మానన్దాత్ [illegible] పారమప్రాప్య నివర్తన్తే, తాదృశం బ్రహ్మానన్దం, [illegible] మనసా [illegible] [illegible] అత్ర బ్రహ్మానన్దస్య [illegible] ప్రతి [illegible] ద్రష్టవ్యమ్॰

౩౩— తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా। యః పూర్వస్య — పూర్వస్య ప్రాణమయస్య య ఆత్మా స ఏవ మనోమయస్యాప్యాత్మేత్యర్థః। ఏవం చాన్నమయప్రాణమయమనోమయానామేక ఆత్మేత్యుక్తం భవతి।

౩౪ స క ఇత్యపేక్షాయామాహ — తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః — అత్ర విజ్ఞానమయో జీవః। స బుద్ధిమాత్రస్వరూపయా ప్రత్యయేన వ్యతిరేక ప్రతీతేః।

౩౫— తేనైష పూర్ణః। స వా ఏష పురుషవిధ ఏవ। తస్య పురుషవిధతామ్। అన్వయం పురుషవిధః — పూర్వవదర్థః।

౩౬— తస్య శ్రద్ధైవ శిరః। ఋతం దక్షిణః పక్షః। సత్యముత్తరః పక్షః — అత్ర శ్రద్ధాఋతసత్యశబ్దాః జ్ఞానవిశేషపరాః।

౩౭— యోగ ఆత్మా — బ్రహ్మణేత్యుపాసన ఓమిత్యాత్మానం యుంజీతేతి విహితజ్ఞానవిశేషో యోగశబ్దేనోచ్యతే।

౩౮— మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా — యోగవిరోధినిరసనసామర్థ్యలక్షణం మహః పుచ్ఛమిత్యర్థః। ఏతేషాం శ్రద్ధాదీనాం ఆత్మగుణత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్తత్తదవచ్ఛిన్నాత్మస్వరూపం తత్ తత్ పక్షపుచ్ఛాదితయా ప్రతిపాద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్। అతస్స్వస్మాదనతిరిక్తస్యైవ యత్తేః పక్షపుచ్ఛాదిరూపేణ పరత్వాత్ప్రకరణస్యేతి భావ్యస్యానవిరోధః।

౩౯—తదప్యేష శ్లోకో భవతి। విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే। కర్మాణి తనుతేఽపి చ — అత్ర విజ్ఞానమయశబ్దనిర్దిష్టో జీవః విజ్ఞానశబ్దేనోచ్యతే। ఆత్మస్వరూపస్య స్వప్రకాశతయా జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వేన చ విజ్ఞానశబ్దేనాభిధానసంభవాత్। కృత్యల్యుటో బహులమితి బాహుళ్యాదిత్యర్థేఽల్యుట్ కర్తరి ల్యుడాశ్రీయతే। నన్ద్యాదిత్వం వా నన్దిగ్రహీత్యాదినా కర్తరి ల్యురాశ్రీయతే। తేన కేవలవిజ్ఞానమాత్రపరామర్శో యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చేతి ప్రతిపాదితకర్తృత్వాసంభవాత్, అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి మాధ్యందినపాఠగతాత్మశబ్దస్థానే యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వపాఠదర్శనాచ్చ విజ్ఞానశబ్దో జీవాత్మపరః।

౪౦—విజ్ఞానం దేవాస్సర్వే। బ్రహ్మ జ్యేష్ఠముపాసతే — సర్వే దేవా విజ్ఞానం జీవస్వరూపమేవ, ప్రధానత్వాత్ ఫలప్రదత్వాచ్చ బ్రహ్మశబ్దోక్తం, ప్రకృతివియుక్తతయా ఉపాసత ఇత్యర్థః।

౪౧ —విజ్ఞానం బ్రహ్మ చేద్వేద। తస్మాచ్చేన్న ప్రమాద్యతి। శరీరే పాప్మనో హిత్వా। సర్వాన్కామాన్సమశ్నుత ఇతి — యస్తు జీవరూపం బ్రహ్మ వేద తస్మాచ్చ వేదనాన్నిత్యం యది తన్న ప్రమాద్యతి చేత్, శరీరే పాప్మనో హిత్వా, శరీరమాత్ర ఏవ విసృజ్య పూర్వోక్తరీత్యా, సర్వాన్కామాన్సమశ్నుతే।

౧ ఏవం జిజ్ఞాసితస్య బ్రహ్మణ శ్చేతనభోగ్యభూత జడరూప సత్త్వరజస్తమోమయ ప్రధానా ద్వ్యావృత్తి రుక్తా- ఇదానీం కర్మవశ్యాత్ త్రిగుణాత్మక ప్రకృతిసంసర్గ నిమిత్త నానావిధానన్త దుఃఖసాగరనిమజ్జనే నాశుద్ధా చ్ఛుద్ధాచ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽన్య న్నిఖిలహేయ ప్రత్యనీక నిరతిశయానన్దం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే-

ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ ॥౧౩॥

తైత్తిరీయా అధీయతే- స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయ ఇతి ప్రకృత్య, తస్మాద్వా ఏతస్మా ద్విజ్ఞానమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి-

---

౧. అవాన్తరసంగతి మాహ॥ ఏవమితి॥

ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్— తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఇత్యాదే రుత్తరత్రోదాహరిష్యమాణత్వా దాత్మశబ్ద వ్యాఖ్యానాయోపక్రమవాక్యం స వా ఏష ఇత్యాదిక ముపాత్తమ్-

---

తత్ర— తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా। యః పూర్వస్య। తస్మాద్వా ఏతస్మా ద్విజ్ఞానమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః। తేనైష పూర్ణః। స వా ఏష పురుషవిధ ఏవ। తస్య పురుషవిధతామ్। అన్వయం పురుషవిధః। తస్య ప్రియమేవ శిరః॥ మోదో దక్షిణః పక్షః॥ ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః॥ ఆనన్ద ఆత్మా। బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా —ఇష్టవస్తుదర్శనజన్యం సుఖం ప్రియం- తల్లాభజన్యం సుఖం మోదః- లబ్ధస్యోపయోగజన్యం సుఖం ప్రమోదః- సుఖాతిశయ ఆనన్దః- న చ మధ్యకాయత్వేన రూపితస్యానన్దస్య పుచ్ఛత్వేన రూపిత బ్రహ్మణశ్చ భేదాభావేన తస్యైవాత్మత్వేన పుచ్ఛత్వేన చ రూపణం కథమితి వాచ్యమ్- పరస్యైవ బ్రహ్మణః బ్రహ్మత్వ వేషేణ పుచ్ఛత్వం, ఆనన్దత్వ వేషేణాత్మశబ్దిత మధ్యకాయత్వ మిత్యుపపత్తేః- న చానన్దరూప బ్రహ్మ స్వరూపస్య కథమానన్ద ప్రచురత్వ లక్షణమానన్దమయత్వం; ఆనన్దస్య చానన్ద ప్రచురత్వా భావాదితి వాచ్యమ్- అతః స్వస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రియమోద ప్రమోదశబ్ద వాచ్యైః పక్షతారూపిత ధర్మభూతానన్దమయత్వస్యోపపత్తేః- అత్ర పూర్వవదన్నమయాదిషు చతుర్ష్వపర్యాయేష్వనిరూపితస్య బ్రహ్మణోఽవయవత్వ స్యాస్మిన్నానన్దమయపర్యాయే నిరూపణం బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యుపక్రాన్తస్య బ్రహ్మణ ఉపదేశస్యానన్దమయపర్యాయే సమాపనమితి జ్ఞాపనార్థమితి ద్రష్టవ్యం- అతోఽత్రానన్దమయ ఏవ ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ-

౧ తత్ర సన్దేహః - కిమయమానన్దమయః బన్ధమోక్షభాగినః ప్రత్యగాత్మనో జీవశబ్దాభిలపనీయాదన్యః పరమాత్మా - ఉత స ఏవేతి -

౨ కింయుక్తమ్. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః - తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణాత్ - శారీరో హి శరీరసంబన్ధీ జీవాత్మా. ననుచ జగత్కారణతయా ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణః సుఖప్రతిపత్త్యర్థమన్నమయాదీననుక్రమ్య తదేవ జగత్కారణమానన్దమయ ఇత్యుపదిశతి. జగత్కారణంచ తదైక్షతేతీక్షణశ్రవణాత్సర్వజ్ఞః సర్వేశ్వర ఇత్యుక్తమ్. సత్యముక్తమ్. సతు జీవాన్నాతిరిచ్యతే. అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య, తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి కారణతయా నిర్దిష్టస్య జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాత్. సామానాధికరణ్యం హ్యైకత్వప్రతిపాదనపరమ్.

---

౧. తత్రేత్యాది స్పష్టమ్.

౨. శారీరత్వమస్తు, తతః కిమిత్యత్రాహ॥ శారీరోహీతి॥ అధికరణారమ్భమాక్షిపతి॥ నచేతి॥ ప్రకరణావిచ్ఛిత్తిమాహ॥ అనుక్రమ్యేతి॥ ఈక్షావిశేషః క

౪౩—తదప్యేష శ్లోకో భవతి। అసన్నేవ స భవతి। అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్। అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద। సన్తమేనం తతో విదురితి— పూర్వేషు చతుర్షు పర్యాయేషూదాహృతానాం శ్లోకానాం పుచ్ఛవద్విషయత్వదర్శనాదయమపి శ్లోకః పుచ్ఛవదానందమయవిషయ ఏవ. నతు బ్రహ్మపుచ్ఛమితి నిర్దిష్టతదేకదేశవిషయః. తతశ్చ బ్రహ్మశబ్దేనానందమయ ఏవోచ్యతే. ఆనందమయసదసత్త్వజ్ఞానాన్మోక్షసంసారౌ భవత ఇత్యర్థః.

౪౪ ఆనందమయరూపస్య బ్రహ్మణ ఆకాశాదివిజ్ఞానమయాంతపదార్థాంతర్యామితయా నిర్దిష్టస్యాప్యాత్మాంతరమస్తి కిమితి శంకాం వ్యుదస్యతి—తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా। యః పూర్వస్య—పూర్వస్య విజ్ఞానమయాంతపదార్థస్యాత్మభూత ఏష ఆనందమయ ఆత్మా తస్యానన్దమయస్యాత్మత్వకథనేన తతశ్చానన్యాత్మత్వముక్తం భవతి. నచ పూర్వేషు పర్యాయేషు తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా ఇత్యస్యానన్యాత్మత్వప్రతిపాదకత్వాదర్శనాదస్మిన్ పర్యాయే తదాశ్రయేణార్థవైరూప్యం స్యాదితి శంక్యమ్. పూర్వేషు పర్యాయేషు అనుక్తస్య బ్రహ్మావయవత్వస్యేహ నిరూపణాత్ తస్మాద్వా ఏతస్మాదానందమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మేతి నిర్దేశాభావాచ్చ ఏతత్పర్యాయగతస్య తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యస్యానన్యాత్మత్వమేవార్థః.

యథా సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదౌ. ఉక్తాపూర్వోక్తావ స్పష్ట శ్చైతన్యస్య జీవ స్యోపపద్యత ఏవ. అతః బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితి జీవ స్యావిద్యాసంసర్గ వియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయోపదిశ్యతే. అవిద్యావియుక్త స్వరూపస్య లక్షణమిద ముచ్యతే, సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి. తద్రూపప్రాప్తి రేవహి మోక్షః. నహ వై స శరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయో రపహతి రస్తి అశరీరం వావ స న్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. అతో జీవ స్యావిద్యావియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయా ప్రక్రాన్త మానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతే.

---

* మిత్యన్తం॥ ఉక్తేతి॥ ఏవకారో న్యాయస్యసూచకః. సాక్షిత్వమేవ చైతన్య త్వమితి భావః. నను జ్ఞాతస్య నలక్షణాపేక్షా, నిత్యప్రాప్తస్య జ్ఞాతస్య పరి చ్ఛిన్నజ్ఞానస్య జీవస్య ప్రాప్యత్వం లక్షణోక్తి స్తద్విశేషరూపానన్త్యంచ న యుజ్యన్త ఇతి పరమాత్మత్వ సిద్ధి రిత్యన్తం॥ అత ఇతి॥ సామానాధికరణ్యబలా ల్లక్షణోక్తి రితి కల్ప్యమ్, ప్రాప్యత్వాది చావిద్యాయుక్తే యుజ్యత ఇత్యర్థః. వియుక్తస్య ప్రాప్యత్వం కణ్ఠోక్తంచేత్యాహ॥ తద్రూపేతి॥

---

౮౫ ఆనన్దమయ బ్రహ్మ ప్రతిపాదనాన్తరం బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యుపక్రమోక్త ప్రాప్తి విశదీకరణార్థం ప్రశ్నానుత్థాపయతి— అథానుప్రశ్నాః। ఉతావిద్వానముం లోకం ప్రేత్య। కశ్చనగచ్ఛతీ౩। ఆహో విద్వానముం లోకం ప్రేత్య। కశ్చిత్సమశ్నుతా౩ ఉ— పూర్వప్రతిపాదనస్య బహుత్వాత్ బహు త్వమత [illegible] మాచ్యతే. ఉతాఇత్యపాతస్య ఛాందసో దీర్ఘః. అథానపత్తా నిరితవత్. అవిద్వానితిపదచ్ఛేదే హ్యాద్యుదాత్తం స్యాత్. తత్పురుషే తుల్యార్థేతి స్వరశాస్. అన్తోదాత్తం చేదంపదమ్. ఉత విద్వానితిచ్ఛేదః. అవిప్రకృష్ట హృదయాదిస్థానస్థం అనవచ్ఛిన్నంచ బ్రహ్మ ఉపాసీనో విద్వాన్ కుతః ప్రేత్యాముంలోకం పరమాత్మా మన్విత్యుక్తం గచ్ఛతీత్యర్థః ప్రశ్నః. ఉత గచ్ఛన్ తేఽపి తేనైవ బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః. ఆహో విద్వాన్సమశ్నుతే [illegible] ఏకత్వం నిపతితమ్. అయమర్థః. కిం విదూరం ప్రేత్య స్థితాని విద్యాసముం [illegible] లోకగతం బ్రహ్మసుఖమత్యశ్నుతే ప్రశ్నః. [illegible] బ్రహ్మస్వరూప [illegible] మత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః. ఏవం శాస్త్రైర్వి విద్యామాలాః కరోతి [illegible] ప్రశ్నానామనుప్రశ్న ఏవోక్తాః—ఏతత్సర్వం వ్యాఖ్యాత్యుపాసానాత్ విధాస్యతి (౧॥౧॥[illegible]) [illegible]

౪ తథాహి- శాఖాచన్ద్రన్యాయేన ఆత్మస్వరూపం తత్ప్రతిబోధయితుమ్ అన్నమయః పురుష ఇతి శరీరం ప్రథమం నిర్దిశ్య, తదన్తరభూతం తస్య ధారకం పఞ్చవృత్తి ప్రాణం, తస్యాప్యన్తరభూతం మన, స్తదన్తరభూతాంచ బుద్ధిం, ప్రాణమయో మనోమయో విజ్ఞానమయ ఇతి తత్ర తత్ర బుద్ధ్యవతరణక్రమేణ నిర్దిశ్య, తస్యాన్తరభూతం జీవాత్మానమ్ అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్య, అన్తరాత్మపరమ్పరాం సమాపయతి- అతో జీవాత్మస్వరూపమేవ బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ, తదేవానన్దమయ ఇత్యుపదిష్టమితి నిశ్చీయతే-

---

౪. న వియుక్తవిషయత్వమ్, అన్నరసమయాద్యన్తరత్వ విజ్ఞానమయాన్యత్వాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వైః పరత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ- తథాహీతి- శరీర మేవ లక్షణమ్- అన్నమయా ఇత్యుక్తిరుపబుద్ధ్యవతరణాయ- ప్రాణమయాది స్వాకూచ రాద్యధిజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇత్యేతాభ్యాం చ మయట్ స్వార్థికః- విజ్ఞానసారథిః, బుద్ధింతు సారథిమితి ప్రయోగాత్ కరణే వ్యుత్పత్త్యా అన్తఃకరణం విజ్ఞానమితి నతితా దన్యత్వమ్- అయితానన్దస్తు నిష్కృష్టస్వేత్యర్థః- అతఇత్యుపసంహారః-

---

౪౬. ఏతాన్ప్రతివక్తుం జగత్కారణత్వోపయికగుణవిశిష్టస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వాదిజ్ఞాపనాయాహ— సోకామయత। బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి— స ఆనన్దమయ ఆత్మా దేవమనుష్యాదిరూపేణ బహుస్యాం, తదర్థమాకాశాదిరూపేణ ప్రజాయేయేతి, వ్యష్టిసమష్టిరూపచేతనాచేతనవిషయసంకల్పమకరోదిత్యర్థః-

౪౭—స తపోఽతప్యత—స పరమాత్మా సృష్ట్యాలోచనరూపం తపః కృతవానిత్యర్థః- తప ఆలోచన ఇతిహి ధాతుః-

౪౮—స తపస్తప్త్వా। ఇదగ్ం సర్వమసృజత। యదిదం కించ। తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్- నను సర్వదా సర్వవ్యాప్తస్య బ్రహ్మణః కథం సృష్టాననుప్రవేశ ఇతి చేదుచ్యతే- గగనతలగతవత్సర్వవ్యాప్తస్య బ్రహ్మణః ప్రత్యేకం సర్వవస్తుషు పుష్కలప్రతీత్యభావాన్నాస్తి విశేష ఏవాను ప్రవేశః- అనేన సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ, యో వేద నిహితం గుహాయామితి మన్త్రోక్త మనన్తస్య బ్రహ్మణో హృదయగుహానిహితత్వ ముపపాదితం భవతి-

౪౯— తదనుప్రవిశ్య। సచ్చత్యచ్చాభవత్—సచ్ఛబ్దేన నిర్వికారకమూర్తరూపశ్చేతన ఉచ్యతే- త్యచ్ఛబ్దేన పూర్వపూర్వావస్థాత్యాగపరా

౫ ననుచ బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే త్యానన్దమయా దన్య ద్బ్రహ్మేతి ప్రతీయతే. నైవమ్. బ్రహ్మైవ స్వస్వభావవిశేషేణ పురుషవిధత్వరూపితం శిరః పక్షపుచ్ఛరూపేణ వ్యపదిశ్యతే. యథాఽన్నమయాదిషు దేహాద్యవయవా అపి స్వస్మా దనతిరిక్తాః స్వావయవైరేవ తస్యేదమేవ శిర ఇత్యాదినా శిరఃపక్షపుచ్ఛవత్తయా నిదర్శితాః, తథా ఆనన్దమయం బ్రహ్మాపి స్వస్మా దనతిరిక్తైః ప్రియాదిభి ర్నిదర్శితమ్. తత్రావయవత్వేన రూపితానాం ప్రియమోదప్రమోదానన్దానా మాశ్రయత యాఽఖణ్డరూప మానన్దమయం బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే త్యుచ్యతే. యది చానన్దమయా దన్య ద్బ్రహ్మాభవిష్యత్, తస్మాద్వా ఏతస్మా దానన్దమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మా బ్రహ్మేత్యపి నిరదేక్ష్యత. న చైవం నిర్దిశ్యతే.

---

౫. ఆనన్దమయస్య నిరుక్తప్రత్యగ్జీవపరత్వవాదినం సాంఖ్యం బ్రహ్మజ్ఞానశా [illegible] చోదయతి॥ ననుచేతి॥ అవయవినోఽవయవభూత మన్యదితి భావః. పరిహరతి॥ నైవమితి॥ ఆనన్దమయస్య బ్రహ్మత్వే హేత్వన్తరమాహ॥ యదిచేతి॥

స్పదమచేతనముచ్యతే. బ్రహ్మైవ చేతనాచేతననామరూపభాగ్భవతీత్యర్థః.

౧౦ నను బ్రహ్మణ ఏవ సర్వోపాదానతయా సర్వభావవికారాస్పదత్వం స్యాదిత్యాశంక్యాహ—నిరుక్తం చానిరుక్తం చ। నిలయనం చానిలయనం చ—జాతిగుణక్రియావత్తయా జాతిగుణాభిధాయి శబ్దవాచ్యమచేతనం నిరుక్తం. జాతిగుణాదిశూన్యం చేతనజాతమనిరుక్తం. ఏతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితా ఇత్యుక్తరీత్యా అచేతనవర్గాధారభూతం చేతనజాతం నిలయనం. ఆశ్రితం అచేతనజాతం త్వనిలయనం.

౧౧—విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ—అజడస్వరూపం జడస్వరూపం చ.

౧౨—సత్యం చానృతం చ సత్యమభవత్—నిర్వికారతయా సత్యత్వం చేతనస్య. ఇతరస్యానృతత్వం. తతశ్చ నిరుక్తానిరుక్తత్వ నిలయనానిలయనత్వ విజ్ఞానావిజ్ఞానత్వ యుక్తసత్యానృతశబ్దిత చేతనాచేతన నామరూపభాగ్భవదపి బ్రహ్మ సత్యమేవాభవత్. అపహతపాప్మత్వ నిర్వికారత్వ లక్షణ స్వస్వభావమబాధమదర్శయదిత్యర్థః.

౧౩— యదిదం కించ। తత్సత్యమిత్యాచక్షతే—యస్మాచ్చేతనాచేతనాత్మకవర్గానుప్రవిష్టతయా సత్యశబ్దితస్య బ్రహ్మణ ఆత్మత్వం, అత ఏవ సర్వమపి చేతనాచేతనాత్మకం జగత్, శాస్త్రదృష్టిమన్తః పురుషాః పరాశరాదయః, నాతః కించిద్వ్యతిరిక్తమస్తి, జ్యోతింషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణుః, ఇత్యాచక్షత ఇత్యర్థః.

౬ ఏత దుక్తం భవతి- బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి లక్షణతః సకలేతరవ్యావృత్తాకారం ప్రతిపాద్య, తదేవ తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దిశ్య, తస్య సర్వాన్తరత్వే నాత్మత్వం వ్యఞ్జయ ద్వాక్యమ్, అన్నమయాదిషు తత్తదన్తరతయా ఆత్మత్వేన నిర్దిష్టాన్ ప్రాణమయాదీ నతిక్రమ్య అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దేశ మానన్దమయే సమాపయతి-అత ఆత్మశబ్దేన ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మానన్దమయ ఇతి నిశ్చీయత ఇతి-

---

౬. నహ్యన్తరేణ వచనవ్యక్త్యా కార్య మన్యత్వ మిత్యత్రాహ॥ఏతదుక్తమితి॥ ప్రకరణవశాత్తత్రైవ భవితవ్యమి త్యర్థః- సోఽవక్తవ్య స్యైవ తైవ వ్యాఖ్యానసంభవ జ్ఞాపనాయ బ్రహ్మవిదాప్నోత్యుపాత్తమ్- మన్త్రోపి తద్వివరణమ్- ఆత్మేతి రానన్దమయే సమాప్యతాం, తస్య కథం బ్రహ్మత్వమితి శఙ్కాం నిరస్యతి॥తదపీతి॥ తదేతచ్ఛబ్దా ప్రకృతబ్రహ్మ పరావితి భావః-

---

౫౪— తదప్యేతచ్ఛ్లోకో భవతి—స్పష్టోర్థః-

౫౫— అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్। తతో వై సదజాయత—ఇదం స్థూలచేతనాచేతన శరీరకం బ్రహ్మ అనభివ్యక్తనామరూపం బ్రహ్మ, సృష్టేః ప్రాగాసీత్- తస్మాదిదం జగదభివ్యక్తనామరూపమభవదిత్యర్థః-

౫౬ నన్వసత్ప్రభృతి తస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే కర్త్రన్తరమపేక్షితం నిమిత్తోపాదానయో ర్భేదావశ్యం భావాదిత్యాశంక్యాహ—తదాత్మానగ్ స్వయమకురుత—ఆత్మానమేవో పాదానత్వేన స్వీకృత్య స్వయమేవాకురుత-

౫౭—తస్మాత్తత్సుకృతముచ్యత ఇతి—యస్మాత్స్వయమేవ స్వస్య కార్యం అతఏవ బ్రహ్మ సుష్ఠు కార్యం యస్య తత్సుకృతమ్- కార్యస్య సావయవత్వాచ్చాన్తిత్వం కృతరూపత్వం స్వభిన్నస్య కార్యస్య నిర్మాణేపి కర్తృత్వ ప్రసక్తిః- తతశ్చాకృత్స్నకార్యం బ్రహ్మేతి నిశ్వసిత మేతన్మహతో భూతస్యేత్యాది శ్రుతయోవదన్తీత్యర్థః.

౫౮ భవతు తత్సుకృతం తస్యోపాస్యత్వ ప్రాప్యత్వయోః కిమాయాతమిత్యత్రాహ—యద్వైతత్సుకృతం। రసో వై సః—సుకృతమితి నిర్దిష్టం బ్రహ్మ, రసః ఆనన్దః-

౫౯—రసగ్ హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతి —తల్లాభాదస్యానన్దిత్వమ్-తతశ్చ తస్యానన్దత్వాత్ప్రాప్యత్వోపాస్యత్వయుక్తమితి భావః-

౬౦ తదప్యేష ఉపపాదయతి— కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్। యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్। ఏష హ్యేవానన్దయాతి—యద్యయమపరిచ్ఛిన్నానన్దమయః పరమాత్మా న స్యాత్, సాంసారికమాపవర్గికం వా సుఖం కః ప్రాప్నుయాత్- అ

౭ నను చ బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా, అసన్నేవ స భవతి। అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్। అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద। సన్తమేనం తతో విదురితి, బ్రహ్మజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యామాత్మనః సద్భావాసద్భావౌ దర్శయతి. నానన్దమయజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యామ్. న చానన్దమయస్య ప్రియమోదాదిరూపేణ సర్వలోకవిదితస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కా యుక్తా. అతో నానన్దమయమధికృత్యాయం శ్లోక ఉదాహృతః. తస్మాదానన్దమయాదన్య

---

౮. నను చేతి। యద్యానన్దమయః ప్రధానః, తస్మిఞ్శ్లోకోక్తిర్విప్రాప్తిః, తదా తదీయ తత్త్వతరశబ్దేన నిర్దేష్టవ్యం, తదభావాచ్ఛ్లోకోక్తిరుభయత్ర మయః, న చ పర్యాయతయా వ్యవరోధః, ప్రసిద్ధస్యాజ్ఞానశఙ్కానుపపత్తేరితి

తదేవ పుచ్ఛత్వేనానన్దయతి. అతస్తస్య సర్వవిధానన్దహేతుత్వాత్తస్య ప్రాధాన్యత్వముక్తమితి భావః.

౭౧—యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే। అథ సోఽభయం గతో భవతి—అదృశ్యే చక్షురాదిగ్రహణరహితే. ఆత్మ్యం శరీరమిత్యర్థః. అనాత్మ్యే అశరీర ఇత్యర్థః. అనిరుక్తే, జాతిగుణాదిరాహిత్యేన వాగగోచరే, అనిలయనే, ఆధారరహితే. అభయం అభయరూపం నాభ్యయా భావాదిరీ చతుర్థ్యా అభ్యథాయి. అథ భావేయురభ్యయమిత్యవ్యయీభావసమాసః. అభయసాధనభూతాం ప్రతిష్ఠాం నిరన్తరస్మృతిలక్షణాం నిష్ఠాం యదా విన్దతే, లభతే, సః, అభయం ప్రాప్నోతి. అత్ర వ్యాసార్యైః అదృశ్య ఇత్యచిద్వ్యావృత్తిః, అనాత్మ్య ఇతి బద్ధవ్యావృత్తిః, స హి పరమాత్మనా వ్యాప్యః, యద్వా ఆత్మ్యం వ్యాప్యం, కర్మకృతశరీరం, తద్రహితో నాత్మ్యః, అనిరుక్త ఇతి ముక్తవ్యావృత్తిః, స హి బద్ధావస్థాయాం జ్ఞాతైర్నిరుక్తః, అనిలయన ఇతి నిత్యముక్తవ్యావృత్తిః, తేషాం హి భగవానాధారః, ఇత్యుక్తమ్.

౭౨ ఏవం విహితాయాః ప్రతిష్ఠాయా విచ్ఛేదే అనర్థం దర్శయతి—యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే। అథ తస్య భయం భవతి—ఏష ఉపాసక ఏతస్మిన్ పరమాత్మని ధ్యానస్యాన్తరం విచ్ఛేదమల్పమపి యః కురుతే, తస్య భయం భవతీత్యర్థః. పూర్వవాక్యే ప్రతిష్ఠాశబ్దేన నిరన్తరధ్యానవాచినా ధ్యానగతనైరన్తర్యస్యాభిహితత్వాత్ అత్రాన్తరశబ్దేనాపి తస్యైవ ధ్యానగతనైరన్తర్యస్య విరోధిధ్యానవిచ్ఛేదస్య గ్రహణముచితమ్. నను పరోక్తరీత్యా బ్రహ్మణి అన్తరం భేదం యః కురుతే నానాత్వదర్శీ ఇతి ద్రష్టవ్యం. వస్తుతస్తు బ్రహ్మైక్యవాదినామపి సామ్యే బ్రహ్మణి నానాత్వనిషేధో న ప్రతిపాద్యః. అస్మాభిర్నానాబ్రహ్మవాదస్యానభ్యుపగమాత్. తథా

ద్బ్రహ్మ... నైవమ్. ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, పృథివీ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, అథర్వాఙ్గిరసః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా, తత్ర తత్రోదాహృతాః అన్నాద్బై ప్రజాః ప్రజాయన్త ఇత్యాది శ్లోకా, యథా న పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపరాః, అపి త్వన్నమయాది పురుష ప్రతిపాదనపరాః, ఏవ మత్రా ప్యానన్దమయ స్యాయం అసన్నేవేతి శ్లోకః. నానన్దమయ వ్యతిరిక్తస్య పుచ్ఛస్య. ఆనన్దమయస్యైవ బ్రహ్మత్వేపి ప్రియమోదాదిరూపేణ రూపిత స్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాకాఙ్క్షా యుక్తైవ. పుచ్ఛబ్రహ్మణో ప్యపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వైవ హ్యప్రసిద్ధతా. శిరఃప్రభృత్యవయవిత్వాభావా ద్బ్రహ్మణో నానన్దమయో బ్రహ్మేతి చేత్, బ్రహ్మణః పుచ్ఛత్వ ప్రతిష్ఠాత్వాభావాత్ పుచ్ఛమపి బ్రహ్మ నభవేత్. అథావిద్యాపరికల్పితస్య వస్తునస్తస్యాశ్రయభూత

త్యర్థః. పరిహరతి నైవమితి॥ పుచ్ఛపదద్వయస్యార్థం ప్రకరణాదుక్తమ్. అన్నా నాకాఙ్క్షా సంభవ మాహ॥ ఆనన్దమయస్యేతి॥ ప్రతిబన్ది ముఖేనాహ॥ అ ద్యేతి॥ అన్నాద్బ్రహ్మత్వేనా రానన్ద స్యచ ప్రసిద్ధత్వాదితి త్యర్థః. అవయవిత్వాయోగ మాశఙ్క్యావయవిత్వాయోగ ప్రతిబన్ద్యా పరిహరతి॥ శిరఇతి॥ స

తి ప్రకరణానుగుణ్యముక్తఏవార్థః ఉచిత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్.

౭౩ కింభయం తత్రాహ— తత్త్వవర్ణయం విషయోపాస్యానన్ద— విష యబ్రహ్మోపాసననిష్ఠస్య తదతిరిక్తవిషయస్వప్నాయానిరంతరం మననమ కుర్వతః తదిదామననంభయం. సహోతదపిహియా న్యత్భయమస్తి. ఉక్తంచమ హాభిర్భిః. యన్ముహూర్తం క్షణం వాపివాసుదేవోనచింత్యతే। సాహానిస్తన్మ హచ్ఛిద్రం సాంభ్రాంతిస్సావిక్రియా॥ వరంహుతవహ జ్వాలాపంజరాంత ర్వ్యవస్థితిః। నశౌరిచింతావిముఖ జనసంవాసవైశసమితి.

౭౪—తదప్యుక్తంశ్లోకేన। భీషాస్మాద్వాతః పవతే। భీషోదేతి సూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ। మృత్యుర్ధావతి పంచమ ఇతి—అగ్నింద్రసూర్యాద యశ్చాస్సర్వేపిదేవప్రవరాః పరమాత్మశాసనాతివృత్తౌ కింభవిష్యతీతి భీత్యైవస్వ స్వకర్మసు జాగరూకాభవన్తి. అతశ్చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కృత్స్నమపిపదం దుఃఖోదర్కత్వా దనర్థరూపమేవ. అతశ్చతాదృశపదకామనయామననవిచ్ఛేదస్యాత్యంత భయావహత్వాత్తేనభయం కించిదస్తీత్యర్థః.

త్వాత్ బ్రహ్మణః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి రూపణమాత్ర మిత్యుక్తేశ్చ, వాస్తు తర్హి తస్యాసుఖాద్వ్యావృత్తస్యానన్దమయస్య బ్రహ్మణః ప్రియశిరస్త్వాదిరూపణం భవిష్యతి. ఏవం చ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి వికారాస్పద జడ పరిచ్ఛిన్న వస్త్వన్తరవ్యావృత్తస్యాసుఖా ద్వ్యావృత్తి రానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతే. తత శ్చాభ న్త్యైతర సానన్దరూపే బ్రహ్మ ణ్యానన్దమయ ఇతి మయట్ ప్రాణమయ ఇవ స్వార్థికో ద్రష్టవ్యః.

౮ తస్మా దవిద్యాపరికల్పిత వివిధ విచిత్ర దేవాదిభిన్నస్య జీవాత్మన స్స్వాభావికం రూప మఖణ్డైకరసం సుఖైకతాన మానన్దమయ ఇ త్యుచ్యత ఇ త్యానన్దమయః ప్రత్యగాత్మా.

౯ ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే. ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్. ఆనన్దమయః పరమాత్మా. కుతః. అభ్యాసాత్. సైషానన్దస్య మీమాంసా భవతీత్యారభ్య, యతో వాచో నివర్తన్తే ఇత్యేవమన్తేన వాక్యేన శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయదశాశిర సౌఖ్యస్యమా

త్యాదివాక్యేన కృత్స్న వ్యావృత్తిసిద్ధౌ . మత్ర క్రియత ఇత్యత్రాహ॥ ఏవం చేతి॥ బ్రహ్మణః కథంచిదాకారత్వ మిత్యత్రాహ॥ తతశ్చేతి॥ తతః అనుపపత్తీనాం పరిహృతత్వాత్.

౮ అపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపస్య ప్రత్యగాత్మనః కథం దుఃఖిత్వ సుఖితాతతమ్యే ఇతిశఙ్కాం చ పరిహరన్ పూర్వపక్ష ముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ శుద్ధస్యాత్మనో ముక్తౌ ధ్యత్వం యథావస్థితమితి, తత్పరమాత్మని ప్రసాదనీయత్వరూప మనుసన్ధేయమ్. అన్యత్ర తత్తుక్తిః. తస్య త వశీకరణం తచ్ఛరణాగతి రేవేతి వక్ష్యతే.

౯ అస్మిన్ పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సూత్ర మవతారయతి॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ ఉత్తరాధికరణసూత్ర స్థానన్యశబ్దసముచ్చయార్థతామాహ॥ పరమాత్మేతి॥ హేతుపదం వ్యాచష్టే॥ సైషేతి॥ యతో వాచ ఇత్యాదివాక్య మభిప్రేత్య.॥ నిరతిశ

౨౪ ఏవం బ్రహ్మ పదనస్య జగత్కారణత్వ తదుపయుక్త సార్వజ్ఞ్యాదిగుణవిశిష్ట విషయత్వ మవిచ్ఛిన్నత్వం చ విధాయ ప్రాప్యస్యానందమయస్య బ్రహ్మణః ఆనందమయ శబ్దప్రవృత్తి నిమిత్తమానంద ప్రాచుర్యం దర్శయతి— సైషానందస్య మీమాంసా భవతి— వక్ష్యమాణానంద విషయక విచారో భవతీత్యర్థః.

న ఆనన్దోఽనన్తదుఃఖమిశ్రపరిమితసుఖలవభాగిని జీవాత్మన్యసంభవన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకం కల్యాణైకతానం సకలేతరవిలక్షణం పరమాత్మానమేవ స్వాశ్రయమావేదయతి. యథాహ, తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి.

౧౦ విజ్ఞానమయో హి జీవః. న బుద్ధిమాత్రమ్. మయట్ప్రత్యయేన వ్యతిరేకప్రతీతేః. ప్రాణమయే త్వగత్యా స్వార్థికతాశ్రీయతే. ఇహాపి తద్వతో జీవస్య సంభవాన్నానర్థక్యం న్యాయ్యమ్. బద్ధో ముక్తశ్చ ప్రత్యగాత్మా జ్ఞాతైవేత్యభ్యధిష్మహి. ప్రాణమయాదౌ చ మయడర్థసమ్భవోఽనన్తరమేవ వక్ష్యతే.

టీ॥ అభ్యస్యమానః: అభ్యాసో గుణనమ్. సఏష బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి గుణ్యమాన ఇత్యర్థః. అస్య వాక్యస్య కథం సచతుర్ముఖానన్దపరత్వమితి చేత్. ఉచ్యతే—ముఖ్యత్వాత్పరమాత్మని ప్రకరణాత్ బ్రహ్మవ్యస్తనిర్దేశత, స్తచ్ఛబ్దాత్ప్రియత్వోపసంహరణతః పుంలిఙ్గతచ్ఛబ్దతః। పతిస్థానాత్ ప్రజాపతిపదాత్ప్రియత్వద్భావత్వాత్ శ్రుతే, ర్గత్యానన్త్య పరేషువాక్యనయతో బ్రహ్మస్వపరో గుణ ఇతి. ముక్తే సంభవతీత్యత్రాహ॥ నిఖిలహేయేతి॥ స్వతస్సర్వథావాప్ పృథక్ కామహతోక్తే జగద్వ్యాపారాభావాచ్చ నేతిభావః. సపరం వస్తుసాముఖ్యాత్ జీవవైలక్షణ్యం, కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ॥ యథాహేతి॥

౧౦ అన్తఃకరణపరత్వం వ్యుదస్యతి॥ విజ్ఞానేతి॥ యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతి రిత్యాది ద్యోతకో హి శబ్దః. ప్రకృత్యర్థాపరత్వం చాతిరేకత్వమ్. ప్రత్యయార్థేయత్వం కణ్ఠోక్తమ్. నాత్ర మయడర్థ సంభవః. ధీమాత్రం వ్యాప్నోత్యత్రాహ॥ బద్ధ ఇతి॥

టి.౨— యువాస్యాత్సాధుయువాధ్యాయకః। ఆశిష్ఠో ద్రఢిష్ఠో బలిష్ఠః। తస్యేయం పృథివీ సర్వా విత్తస్య పూర్ణా స్యాత్। స ఏకో మానుష ఆనందః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య— అత్రవ్యాసార్యాః, సాధుయువాధ్యాయకః. సాధు, యథావిధి, సమ్యక్త్వం ప్రదాయనిష్ఠతయా స్వరవర్ణాదిభ్రమరహితం వాయుపకత్వేన ప్రత్యగ్రత్వం వివక్షితం. అతిస్మరణాన్నిత్యనవం యథాభవతి తథాధ్యయనవానిత్యర్థః. యద్వా స్వస్వసమయసాఙ్గానాం సర్వేషామధ్యాయకః అధ్యాపకః తదధికజ్ఞాన ఇత్యర్థః. ఆశిష్ఠః. ఆశుతరక్రియః. యద్వా ఆశిష్ఠః. అరోగ ఇత్యర్థః. యద్వా ఆశీర్వాదవిషయభూతః. సర్వాపురంజక ఇత్యర్థః. సర్వాన్ దానాన్న మన్యంతీతివర. బలిష్ఠః. మనోబలవాన్. ద్రఢిష్ఠః

౧౧ కథం తర్హి విజ్ఞానమయవిషయశ్లోకే విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి కేవలవిజ్ఞానశబ్దోపాదాన ముపపద్యతే. జ్ఞాతురేవాత్మన స్స్వరూపమపి స్వప్రకాశతయా విజ్ఞానమి త్యుచ్యత ఇతి న దోషః. జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వాచ్చ జ్ఞాతు స్స్వరూపస్య. స్వరూపనిరూపణధర్మశబ్దాహి ధర్మముఖేన ధర్మిస్వరూపమపి ప్రతిపాదయన్తి. గవాదిశబ్దవత్. కృత్యల్యుటో బహుళమితి వా కర్తరి ల్యుడాశ్రీయతే. నన్ద్యాదిత్వం వాశ్రిత్య నన్దిగ్రహిపచాదినా కర్తరి ల్యుః. అత ఏవచ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే। కర్మాణి తను

---

౧౧ శ్లోకస్థ విజ్ఞానపదం వ్యాఖ్యాతుం పృచ్ఛతి॥ కథమితి॥ సూత్రానిర్వాహం దర్శయతి॥ జ్ఞాతురితి॥ శాబ్దప్రక్రియయా ద్వేధా నిర్వక్తి॥ కృత్యేతి॥ ప్రథమే కర్తృవాచిత్వం కల్ప్యమ్. ద్వితీయే తు గుణాన్తరాభావ ఇత్యాశ్రయణీయోక్తిః. విశేషణస్య విశేష్యనిఘ్నత్వేపి నపుంసకత్వమాతు ర్వ్యత్యస్యతే. జ్ఞాతృపరత్వనిశ్చాయకే సతి హ్యేవం నిర్వాహ ఇత్యత్రాహ॥ అత ఏవ చేతి॥ అతః జ్ఞాతృ

తి శరీరబలవత్త్వస్యోక్తత్వాత్. యద్వా ద్రఢిష్ఠః దృఢతరః. సత్త్వవ్యవస్థితస్వభావ ఇత్యర్థః. బలిష్ఠః శారీరమానస సర్వవిధబలవాన్. విత్తస్యపూర్ణా విత్తేనపూర్ణా. పూరణగుణసుహితార్థేతి షష్ఠ్యనుజ్ఞానాత్. ఏవం గుణసముదాయం విధాతి పాఠక్రమ్యం చాత్ర స ఏకో మానుష ఆనంద ఇతి శ్రుత్యేత్యేకానందత్వముక్తం. నచ జ్ఞానభిన్నస్య గుణవిధానాత్యాదేః కథమానందత్వమితి శంక్యమ్. అనుకూలత్వం హ్యానందత్వం. తచ్చ స్వతఏవాస్తి త్వమ్. తచ్చ గుణవిధానేష్వపి సంభవతి. తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వం విషయానుకూలత్వాన్వయవ్యతిరేకసిద్ధమ్. అత్ర శ్రుతిస్వారస్యాదు౧౧ విధాతృత్వేవానందత్వమ్. శ్రోత్రియః బ్రహ్మనిష్ఠః. అకామహతః సకలసాంసారికభోగానుసహితః. అతో ముక్తప్రశ్చ్యత ఇత్యుక్తమ్. ఏవంచయువత్వ దృఢగాత్రత్వ సాంతత్య జ్ఞానబలైశ్వర్యాదయ స్సంభావయితుం భవంతి, యథా మానుషానందః, అకామహత శ్రోత్రియస్య ముక్తస్యాపి సకలానందోపస్థితిః, ముక్తస్య భగవ త్సంకల్పానుసారితయా తత్రమానుషానందసాంతత్యం తత్త్వాదితి భావః.

౮.౪— తే యే శతం మానుషా ఆనన్దాః। స ఏకో మనుష్యగన్ధర్వాణామానన్దః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతం మనుష్యగన్ధర్వాణామానన్దాః। స ఏకో దేవగన్ధర్వాణామానన్దః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతం దేవగన్ధర్వాణామానన్దాః। స ఏకః పితృణాం చిరలోకలోకానామానన్దః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతం పితృణాం చిరలోకలోకానామానన్దాః।

తేఽపి చేతి యజ్ఞాదికర్తృత్వం విజ్ఞానస్య శ్రూయతే. బుద్ధిమాత్రస్య హి న కర్తృత్వం సంభవతి. అచేతనేషు హి చేతనోపకరణభూతేషు విజ్ఞానమయాత్ప్రాచీనేష్వన్నమయాదిషు న చేతనధర్మభూతం కర్తృత్వం శ్రూయతే. అతఏవ చేతనమచేతనం చ సావ్వసా

పరత్వాత్. కర్తృత్వ ముపచారిక మిత్యత్రాహ ॥అచేతనేష్వితి॥ ఔపచారికత్వ మేవ దోషః, ప్రకరణస్య తథావిధత్వే సహ్యః, తచ్చన, శ్రేయస్సాధనకర్తృత్వ స్యౌపచారిక స్యాదర్శనా దిత్యర్థః. అన్నమయాద్యస్ఽపి యజ్ఞోపకరణమ్. అధ్యేతృత్వేతి న శ్రేయస్సాధనకర్తృత్వమ్. జ్ఞాతృపరత్వే వాక్యస్వారస్యం ప్రదర్శయతి ॥అతఏవేతి॥ న తు తాన్త్రికరణపరత్వమ్, అచిత

స ఏక ఆజానజానాం దేవానామానన్దః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతమాజానజానాం దేవానామానన్దాః। స ఏకః కర్మదేవానాం దేవానామానన్దః। యే కర్మణా దేవానపియన్తి। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతం దేవానామానన్దాః। స ఏక ఇన్ద్రస్యానన్దః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతమిన్ద్రస్యానన్దాః। స ఏకో బృహస్పతేరానన్దః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతం బృహస్పతేరానన్దాః। స ఏకః ప్రజాపతేరానన్దః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య— యే మనుష్యాః సన్తః కర్మవిశేషేణ విద్యావిశేషేణ వా అన్తర్ధానాదిశక్త్యుపేతతయా గన్ధర్వత్వం ప్రాప్తాః, తే మనుష్యగన్ధర్వాః. అన్తరిక్షలోకవాసినో దేవగన్ధర్వాః. చిరకాలస్థాయిలోకః చిరలోకః. చిరలోకః లోకో యేషాం తే చిరలోకలోకాః పితరః. ఆజానో దేవలోకః. తత్ర జాతా ఆజానజాః. స్మార్తకర్మవిశేషతో దేవస్థానేషు జాతా ఇత్యర్థః. అగ్నిహోత్రాదికర్మణా అగ్నీన్ద్రాదిసాయుజ్యం ప్రాప్తాః కర్మదేవాః. దేవాస్తు వసురుద్రాదయః త్రయస్త్రింశద్ధవిర్భుజః. ఇన్ద్రబృహస్పతీ ప్రసిద్ధౌ. ప్రజాపతిశ్చతుర్ముఖః, న తు దక్షాదయః, ఏకవచనశ్రవణాత్.

ఉ.— తే యే శతం ప్రజాపతేరానన్దాః। స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య— అత్ర బ్రహ్మశబ్దః బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్రకృతబ్రహ్మపరః. న చ బ్రహ్మానన్దస్య శతగుణితపరిచ్ఛిన్నత్వం కథమితి వాచ్యం. సహార్థేన బహూని యోజనాని రథో గచ్ఛతి, ఇషువద్గచ్ఛతీతివదితి ఇషుసామ్యప్రతిపాదక వచనస్య గతిమాన్ద్యనివృత్తిపరత్వవత్, తే యే శతమితి వాక్యస్యాపి చతుర్ముఖానన్దాధిక్యమాత్రపరత్వేన శతగుణిత చతుర్ముఖానన్దానన్త్యసాధకపరత్వాభావాత్.

ఉ.— ఏవంభూత ఆనన్దమయః యో వేద నిహితం గుహాయామితి వ్యాకృతం గుహానిహితత్వేనోపాస్యమానః, కిం వా విగ్రహవిశిష్టః రాజాదేవతావిశే

ధారస్తై ర్నిలయనత్వానిలయనత్వాదిభి ర్ధర్మవిశేషై ర్విభజ్య నిర్దేశ ద్వాక్యం విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేతి విజ్ఞానశబ్దేన తద్గుణం చేతనం వదతి. తథాఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణే యోవిజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యస్య కాణ్వపాఠగతస్య పర్యాయస్య స్థానే య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి పర్యాయ మధీయానా మాధ్యందినాః కాణ్వపాఠగతం విజ్ఞానశబ్దనిర్దిష్టం జీవాత్మేతి స్ఫుటీకుర్వన్తి. విజ్ఞానమితిచ నపుంసకలిఙ్గం వస్తుత్వాభిప్రాయమ్.

స్తస్య నిలయనత్వ సత్యత్వాయోగాత్, నచ పరమాత్మపరత్వమ్, వ్యాప్యత్వాయోగా దితిభావః. శాఖాన్తరస్థప్రయోగంచ దర్శయతి॥ తథేతి॥ తత్రాపి నాన్తఃకరణపరత్వమ్, ఆత్మశబ్దస్థానీయత్వాత్, నచపరమాత్మపరత్వమ్, అన్యనియామ్యత్వాయోగా దితి భావః.

మిత్యాకాంక్షాయామాహ—సయశ్చాయం పురుషే। యశ్చాసావాదిత్యే। సఏకః—యఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషోదృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణః తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీక మేవమక్షిణీ తస్యో దితి నామేత్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ కమనీయవిగ్రహో యస్త్రయః పుణ్డరీకాక్షః, సఏవ హృదయగుహావర్తీ విజ్ఞానమయాదన్తరః. తతశ్చ పుణ్డరీకాక్షత్వాదివిగ్రహవిశిష్టో నారాయణ ఏవేత్యర్థః. తతశ్చ తాదృశవిగ్రహవిశిష్టస్య స్వహృదయగుహావర్తినో భగవతో ధ్యానం కర్తవ్యమితి ఫలితోఽర్థః. అత్ర సచ్చ త్యచ్చాభవదితి చిదచిచ్ఛరీరకత్వే నానుసంధాన ముక్తమ్. సత్యం జ్ఞానమితి స్వరూపేణానుసంధానముక్తం. తచ్చ స్వరూపేణానుసంధానమాదిత్య మణ్డలాన్తర్వర్తి పుణ్డరీకాక్షవిగ్రహవిశిష్టతయా చోక్తమ్. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యా (౧॥౧॥౩౧॥) దితిసూత్రే భగవతా భాష్యకృతా ఇదం త్రివిధం బ్రహ్మానుసంధానం ప్రకరణాన్తరేష్వప్యాశ్రితం, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిషు స్వరూపేణానుసంధానం, తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్। తదనుప్రవిశ్య। సచ్చ త్యచ్చాభవదితి భోక్తృశరీరకతయా భోగ్య భోగోపకరణశరీరకతయా చానుసంధానమిత్యుక్తమ్.

౩౦ ఏవముపాస్యప్రాప్యత్వోపయుక్తం రూపముక్తం. ఉతావిద్వానముం లోక మిత్యాదినోపదిష్టానాం ప్రశ్నానాముత్తరమాహ—సయఏవంవిత్। అస్మాల్లోకాత్ప్రేత్య। ఏతమన్నమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతం ప్రాణమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతం మనోమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతం విజ్ఞానమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతమానన్దమయ మాత్మానముపసం

౧౨ తదేవం విజ్ఞానమయా జ్జీవా దన్య స్తదన్తరః పరమాత్మా ఆనన్దమయః.

౧౩ యద్యపి విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి శ్లోకేన జ్ఞానమాత్రమేవోపాదీయతే, న జ్ఞాతా, తథాపి అన్యోన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయ ఇతి తద్వ్యా జ్ఞాతైవోపదిశ్యతే. యథా అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్త ఇత్యత్ర శ్లోకే కేవలాన్నోపాదానేపి స వా ఏష పురుషోన్నరసమయ ఇత్యత్ర నాన్నమాత్రం నిర్దిష్టమ్. అపితు తన్మయః, తద్వికారః. ఏతత్సర్వం హృది నిధాయ సూత్రకార స్స్వయమేవ భేదవ్యపదేశాదిత్యనన్తరమేవ వదతి.

---

౧౩ జ్ఞానమాత్రపరత్వ ముపగమ్యాహ॥ యద్యపీతి॥ బ్రాహ్మణేన శ్లోకస్యైకార్థ్యంతు తదుక్తైకదేశవిషయతయాఽపి యుక్తమితి భావః. ఉక్తార్థస్య పౌత్రతా మాహ॥ ఏతదితి॥ సాధ్యోపయికత్వా త్సర్వ మభిప్రేతమిత్యర్థః.

క్రామతీతి— అత్ర స య ఏవంవిత్, అస్మాల్లోకాత్ప్రేత్యేత్యనేన సర్వేషాం బ్రహ్మవిదాం అర్చిరాదిమార్గ ఉక్తో భవతి. ఆనన్దమయమాత్మాన ముపసంక్రామతీతి ముక్తిదశాయాం జీవబ్రహ్మణోరుపాస్యోపాసకయోర్భోక్తృభోగ్యభావప్రతిపాదనాన్ముక్తౌ బ్రహ్మణా ఐక్యపక్షో వ్యుదస్తో భవతి. ఏతమన్నమయమిత్యాదిపంచస్వపి పర్యాయేషు ఏతచ్ఛబ్దః పరమాత్మపరః. అన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయశబ్దాస్తచ్ఛరీరకపరమాత్మపరాః. అత్ర వ్యాసార్యైస్సర్వోపి విద్వానస్మాల్లోకాత్ప్రేత్యాన్నమయాది సమష్టివ్యష్టివిభూతికం నిరతిశయానందం పరమాత్మానం భోగ్యభూతం భోక్తా సన్ననుభవతీతి ప్రశ్నస్యోత్తరముక్తమిత్యుక్తమ్.

౨౧ అథ యం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే, అథ సోఽభయం గతో భవతీత్యుక్తార్థసాక్షిత్వేన శ్లోకం పఠతి— తదప్యేష శ్లోకో భవతి। యతో వాచో నివర్తన్తే। అప్రాప్య మనసా సహ। ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్। న బిభేతి కుతశ్చనేతి— వాఙ్మనసే ఆనన్దస్య ఇయత్తాలక్షణం పారం గన్తుం ప్రవృత్తే తదప్రాప్యైవ నివృత్తే భవతః. తాదృశానన్దగుణకబ్రహ్మోపాసనేన సర్వక్లేశభయాత్యన్తనివృత్తిర్భవతీత్యర్థః.

౨౨ తదేవోపపాదయతి— ఏతం హ వావ న తపతి। కిమహం సాధు నాకరవం। కిమహం పాపమకరవమితి— స్వర్గాదిహేతుం సుకృతం నాకార్షం నరకాదిహేతుభూతం పాపమకార్షం, ఇతీదృశీ చిన్తా బ్రహ్మవిదం న బాధతే. స్వర్గా

౧౮ యదుక్తం జగత్కారణతయా నిర్దిష్టస్య, అనేన జీవే నాత్మనానుప్రవిశ్య, తత్త్వమసీతి చ జీవసామానాధికరణ్యనిర్దే శాజ్జగత్కారణమపి జీవస్వరూపాన్నాతిరిచ్యత ఇతి కృత్వా, జీవస్యైవ స్వరూపం బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్తమసుఖాద్యస్పృష్టత్వేనానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యత ఇతి- తదయుక్తమ్- జీవస్య చేతనత్వే సత్యపి తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజోసృజతేతి, స్వసఙ్కల్పపూర్వకానన్తవిచిత్రసృష్టియోగానుపపత్తేః- శుద్ధావస్థస్యాపి హి తస్య సర్గాది జగద్వ్యాపారాసంభవో, జగద్వ్యాపారవర్జం, భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాదిత్యత్రోపపాదయిష్యతే-

౧౯ కారణభూతస్య బ్రహ్మణో జీవస్వరూపత్వానభ్యుపగమే, అనేన జీవేనాత్మనా తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యనిర్దేశః కథముపపద్యత ఇతి చేత్, కథంవా నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధస్య

---

౧౮ అస్యాధికరణస్య సద్విద్యోక్తేక్షణస్య చిద్విలక్షణ్యనిశ్చాయకత్వప్రతిబన్ధకసామానాధికరణ్యానీ సూత్రణత్వాత్ సామానాధికరణ్యం శారీరత్వనసహపూర్వపక్షహేతుతయా సూత్రకృతాఽభిప్రేతమితి, తయోః పరిహారప్రకారశ్చోత్తరత్ర సూత్రసిద్ధ ఇహాపజీవ్యత యాఽభిప్రేత ఇత్యభిప్రేత్య తయోః పూర్వపక్షహేత్వోః ప్రథమద్వితీయక్రమేణ చరమం పరిహర్తుమనువదతి॥ యదుక్తమితి॥ సృష్టియోగానుపపత్తేరితి॥ ప్రకృతే కరణకతే బరవిరహాదితి భావః-

౧౯ సమానవిభక్తిత్వవగతైక్యం కథమితి చోదయతి॥ కారణేతి॥ ప్రాతిపది

దిలోకేష్విచ్ఛాయా అభావాత్- బ్రహ్మజ్ఞానదగ్ధపాపతయా నరకాదిభయస్యాస్యభావాత్-

౨౩ ఏతాదృశం బ్రహ్మవిద్యాప్రయుక్తమాహాత్మ్యమపి ధ్యేయమిత్యాహ— సయ ఏవం విద్వానితి ఆత్మానం స్పృణుతే— ఏతే ఏతాభ్యాం ద్వంద్వాభ్యాం ఆత్మానం స్పృణుతే రక్షతీత్యర్థః- పుణ్యపాపఫలానుభవాభావోఽప్యుక్తం భవతి.

౨౪— ఉభే హ్యేవైష ఏతే ఆత్మానం స్పృణుతే। య ఏవం వేద— పునర్వచనం పుణ్యపాపధూననధ్యానసాంతత్య తాత్పర్యద్యోతనాయ అనువాకసమాప్తిద్యోతనాయ చ-

౨౫— ఇత్యుపనిషత్ — ఇత్థం పరమరహస్యోపదేశః- తాదృశానధికారియోగ్యాయైవ వక్తవ్యేతి భావః-

సత్యసఙ్కల్పస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేరనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణగణస్య సకలకారణభూతస్య బ్రహ్మణః నానావిధానన్తదుఃఖాకరకర్మాధీనచిన్తిత నిమిషితాది సకలప్రవృత్తి జీవస్వరూపత్వమ్-అన్యతరస్య మిథ్యాత్వేనోపపద్యత ఇతి చేత్ - తస్యాభోః- కిం హేయసమ్బన్ధస్య, కింవా హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానస్వభావస్య- హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానస్య బ్రహ్మణోఽనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేన హేయసమ్బన్ధమిథ్యాప్రతిభాసామిథ్యారూపత్వమితి చేత్, విప్రతిషిద్ధమిదమభిధీయతే. బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానత్వ, మనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేనానన్తదుఃఖవిషయ మిథ్యాప్రతిభాసాశ్రయత్వం చేతి- అవిద్యాశ్రయత్వం తత్కార్యదుఃఖప్రతిభాసాశ్రయత్వం చైవహి హేయసమ్బన్ధః- తత్సమ్బన్ధిత్వం తత్ప్రత్యనీకత్వం చ విరుద్ధమేవ. తథాపి తస్య మిథ్యాత్వాన్న విరోధ ఇతి మావోచః- మిథ్యాభూతమప్యపురుషార్థ ఏవ- యన్నిరసనాయ సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతి బ్రూషే. నిరసనీయాపురుషార్థయోగశ్చ హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానతయా విరుధ్యతే. కిఞ్చ యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీత్యేక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ, సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదినా నిఖిలజగదేక కారణతాం తదైక్షత బహుస్యామితి సత్యసఙ్కల్పతాం చ ప్రతిపాద్య, తస్యైవ బ్రహ్మణః తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేనానన్తదుఃఖాశ్రయజీవైక్యం ప్రతిపాదితమ్-తదన్యథానుపపత్త్యా బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వాదిక

కావగతవిశేషణాన్వయః కథమితి ప్రతివక్తి ॥కథంచేతి॥ శంకతే॥ అన్యతరస్యేతి॥ తస్యేత్యాదినా వికల్ప్య ప్రథమం దూషయతి॥ విప్రతిషిద్ధమితి॥ తదుపపాదయతి॥ అవిద్యేతి॥ తతఃకిమిత్యత్రాహ॥ తదితి॥ మిథ్యాత్వాదవిరోధమాశంక్యాహ॥ తథాపీతి॥ పరిహరతి॥ మిథ్యేతి॥ తతఃకిమిత్యత్రాహ॥ నిరసనీయేతి॥మిథ్యాత్వమత్యన్తాభావశ్చేన్న శాస్త్రారమ్భః, జ్ఞానబాధ్యత్వం చేత్ తత్రాపి పురుషార్థరూపత్వే శాస్త్రానారంభణీయతా, అపురుషార్థత్వే నిరసనీయతాయోగాద్విప్రతిషేధ ఏవేత్యర్థః॰ తత్రవిరోధి శాస్త్రైకలభ్యకార్యత్వంశఙ్కతే॥ కింసర్వ ఇతి॥ దూషయతి॥ శ్రుతేతి॥ అనుపపన్నం తత్ర పరాహతమ్- విరు

రికల్పనీయమితి చేత్. శ్రుతోపపత్త్యోరప్యనుపపన్నం విరుద్ధం చ న కల్పనీయమ్. యథా హి యయా సమ్బన్ధ ఏవ పారమార్థికః, కల్యాణైకస్వభావతా తు మిథ్యాభూతా. హన్త తర్హి తాపత్రయాభిహతచేతనోజ్జీవయిషయా ప్రవృత్తం శాస్త్రం, తాపత్రయాభిహతిరేవ తస్య పారమార్థికీ, కల్యాణైకస్వభావస్తు భ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతి బోధయత్సమ్యగుజ్జీవయతి. అత్రైతద్దోషపరిజిహీర్షయా బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రస్వరూపాతిరిక్తజీవత్వదుఃఖిత్వాదికం, సత్యసఙ్కల్పత్వకల్యాణగుణాకరత్వజగత్కారణత్వాద్యపి మిథ్యాభూతమితి కల్పనీయమితి చేత్. అహో భవతాం వాక్యార్థపర్యాలోచనకుశలతా. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం సర్వస్య మిథ్యాత్వే సర్వస్య జ్ఞాతవ్యస్యాభావాన్న సేత్స్యతి. యత్రైకవిజ్ఞానం పరమార్థవిషయం, తత్రైవ సర్వవిజ్ఞానమపి యది పరమార్థవిషయం తదన్తర్గతం చ, తదా తజ్జ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమితి శక్యతే వక్తుమ్. న హి పరమార్థశుక్తికాజ్ఞానేన తదాశ్రయమపరమార్థరజతం జ్ఞాతం భవతి.

౧౬. అథోచ్యేత. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా అయమర్థః. నిర్విశేషవస్తుమాత్రమేవ సత్యమన్యదసత్యమితి. న తర్హి యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి శ్రావయేత. యేన శ్రుతేనాశ్రుతమపి శ్రుతం భవతీతి వ్యాసవాక్యస్యా

ద్ధం మానవిరుద్ధమ్. పూర్వవికల్పే ద్వితీయం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ శాస్త్రస్యాపురుషార్థపర్యవసాయిత్వేనాప్రామాణ్యమాపద్యత ఇత్యర్థః. ఉభయత్ర ప్రమాణం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ సోపాలమ్భం దూషయతి॥ అహో భవతామితి॥ పదద్వయవాక్య తత్ప్రకరణప్రకరణాన్తరోపనిషదన్తర మానాన్తర తర్కసామానాధికరణ్య పర్యాలోచనాసాధ్వీత్యర్థః. ప్రథమం తత్ప్రకరణస్య క్రమవిరోధం దర్శయతి॥ ఏకేతి॥ పరమార్థవిషయం తదన్తర్గతమిత్యుక్తమర్థం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి॥ న హీతి॥

౧౭ శఙ్కతే॥ అథేతి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ కార్యస్యైకవిజ్ఞానవిషయతయాన్తర్భావోఽభిమతశ్చేన్మిథ్యాత్వే నేత్యధ్యాహారోఽధికవైరూప్యం చ, అనన్తర్భావే, అజ్ఞాతజ్ఞాతత్వోక్తిర్లాక్షణికీ స్యాదితి భావః. న చైకదోషస్స్వపక్షే సన్త్యేకధర్మివిషయత్వాత్. సాక్షాదర్థమాహ॥ యేనేతి॥ న తు సర్వత్వాకారేణ

ర్థః- కారణతయోపలక్షిత నిర్విశేషవస్తుమాత్రస్యైవ సద్భావశ్చ ప్రతిజ్ఞాతః, *యథాసోమ్యైకేనమృత్పిణ్డేనసర్వం మృణ్మయంవిజ్ఞాతమితిదృష్టాన్తోఽపినఘటతే- మృత్పిణ్డవిజ్ఞానేన హితద్వికారస్యజ్ఞాతతానిదర్శితా-తత్రాపివికారస్య సత్యతాఽభిప్రేతేతిచేత్- మృద్వికారస్యరజ్జుసర్పాదివదసత్యత్వం శుశ్రూషోరసిద్ధమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థ సమ్భావనాప్రదర్శనాయ* యథాసోమ్యేతి ప్రసిద్ధవదుపన్యాసోనయుజ్యతే-నచ *తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాగ్వికారజాతస్యాసత్యతామాపాదయత్తర్కానుగృహీతమననుగృహీతంవా ప్రమాణముపలభామహే ఇతి-అయమర్థః* తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇత్యత్రవక్ష్యతే-

౧౭. తథా *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయం* తదైక్షతబహుస్యాం ప్రజాయేయేతి।తత్తేజోఽసృజత *హన్తాహమిమాస్తిస్రోదేవతా అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణి* సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః, ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదినాఽస్యజగతస్సదాత్మకతా, సృష్టేః పూర్వకాలేనామరూప విభాగప్రహాణం, జగదుత్పత్తౌ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్త నిమిత్తాన్తరాపేక్షత్వం, సృష్టికాలేఽహమేవానన్తస్థిరత్రసరూపేణ బహుస్యామిత్యనన్య సాధారణసఙ్కల్పవిశేషః, యథాసఙ్కల్పమనన్తవిచిత్రత్రసానాం విలక్షణక్రమవిశేషవిశిష్టాసృష్టిః, సమస్తచిదచిద్వస్తుషు స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేనానన్త నామరూపవ్యాకరణం, స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్యస్వ

జ్ఞాతత్వం, కింతుజ్ఞాతత్వసదృశత్వే పర్యవసానిష్ఠం, సోఽయం ప్రాగేవజ్ఞాత ఇతివత్, నహి ప్రాగిదన్తయాజ్ఞాతమ్- నపరం ప్రతిజ్ఞావాక్యం, దృష్టాన్తవాక్యమపినఘటత ఇత్యాహ॥ కారణేతి॥ తదుపపాదయతి॥ మృత్పిణ్డేతి॥ నహిశుక్తియారూప్యనివృత్తి నిదర్శితేతిభావః- తత్రాపిమిథ్యాత్వం శంకతే॥ తత్రాపీతి॥ పరిహరతి। మృదితి॥ అనుమానాదినాసిద్ధమిత్యాహ॥ నచేతి॥ అననుగృహీతమితిదృష్టాన్తతయోక్తమ్-

౧౭ దార్ష్టాన్తికవాక్యానుగుణ్యమాహ॥ తథేతి॥ స్వాయతనత్వేనార్థ

మూలత్వం, స్వాయతనత్వం, స్వప్రవర్త్యత్వం, స్వైకశా సనం, స్వవ్యతిరిక్తత్వ, మిత్యాద్యనన్త విశేషాశ్శాస్త్రైకసమధిగ మ్యాః ప్రతిపాదితాః. తత్సమ్బన్ధితయా ప్రకరణాన్తరేష్వప్యపహత పాప్మత్వాది నిరస్తనిఖిలదోషతా సర్వజ్ఞతా సర్వేశ్వరత్వ సత్యకా మత్వసత్యసఙ్కల్పత్వ సర్వానన్దకరణనిరతిశయానన్దయోగాదయ స్సకలేతర ప్రమాణావిషయా స్సహస్రశః ప్రతిపాదితాః. ఏవమనన్య గోచరానన్తవిశేషవిశిష్ట ప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శితచ్ఛబ్దస్య నిర్విశే షవస్తుమాత్రోపదేశపరత్వమసఙ్గతత్వాదున్మత్తప్రలపితాయేత.

౧౮. త్వంపదం చ సంసారిత్వ విశిష్టజీవవాచి. తస్యాపి నిర్విశేష స్వరూపోపస్థాపనపరత్వే స్వార్థః పరిత్యక్తస్స్యాత్. నిర్విశేషప్ర కాశస్వరూపస్య చ వస్తునోఽప్యవిద్యయా తిరోధానం స్వరూపనాశప్ర సఙ్గాదిభిర్న సమ్భవతీతి పూర్వమేవోక్తమ్.

౧౯ ఏవం చ సతి సమానాధికరణవృత్తయోస్తత్త్వమితి ద్వయోర పి పదయోర్ముఖ్యార్థపరిత్యాగేన లక్షణా చ సమాశ్రయణీయా.

౨౦ అథోచ్యేత. సమానాధికరణవృత్తీనామేకార్థప్రతిపా దనపరతయా విశేషణాంశే తాత్పర్యాసమ్భవాదేవ విశేషణ నిష్ప

సిద్ధం స్వప్రతిపత్త్యాత్త్వాది. ప్రత్యనన్తరానవధిగుణత్వమాహ॥ తత్సమ్బన్ధితయేతి॥ అ మాదితస్వనిరాసాయ సకలేతర ప్రమాణావిషయా ఇత్యుక్తమ్. పదద్వయాపర్యా లోచనమాహ॥ ఏవమితి॥ పూర్వం పదయోర్నిర్విశేషపరత్వే ప్రకరణవిరోధః. ఇహ తు తయోర్నిర్విశేషవస్త్వనభిధాయకత్వమ్.

౧౮ తత్పర్యాలోచనమాహ॥ నిర్విశేషేతి॥

౧౯ సామానాధికరణ్యానాలోచనమాహ॥ ఏవం చ సతీతి॥ విశిష్టస్య ము ఖ్యార్థత్వాత్తత్త్యాగే లక్షణేత్యర్థః.

౨౦ పరమతం శఙ్కతే॥ అథోచ్యేతేతి॥ సమానేత్యాదిగ్రన్థః పక్షవిషయః. రయోరయోర్ధర్మవాన్ సహస్రమానితివత్ సామాన్యవిషయోః॥ తాత్పర్యాసంభ వాదితి॥ అన్యథా విశేషణబహుత్వాత్తైకార్థ్యాసిద్ధిరితి భావః. లక్షణా ముఖ్యప ర్యవసన్నస్యాకాశత్వాభావ రయోహేతుస్స ఏవ లక్షణాసమ్భవగమకః హేతురితి స్వాభిప్రాయత్వేనకారః. అసల్లంఖునం తా॥ సంక్షేపా ప్రసంగ ఇతి॥ వాక్యప్రధానాం

త్రైగ్యస్తుమాత్రైకత్వప్రతిపాదనాన్న లక్షణాప్రసఙ్గః, యథా నీల ముత్పలమితి పదద్వయస్య విశేష్యైకత్వప్రతిపాదనపరత్వేన నీలత్వో త్పలత్వరూపవిశేషణద్వయం నవివక్ష్యతే. తద్వివక్షాయాం హి నీల త్వవిశిష్టాకారేణోత్పలత్వవిశిష్టాకారస్యైకత్వ ప్రతిపాదనం ప్రస జ్యేత. తత్తు న సంభవతి. నహి నైల్యవిశిష్టాకారేణ తస్యోత్పలపదే న విశేష్యతే: జాతిగుణయోరన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గాత్. అతో నీల త్వోత్పలత్వోపలక్షితవస్త్వైక్యమాత్రం సామానాధికరణ్యేన ప్ర తిపాద్యతే. తథా సోఽయం దేవదత్త ఇత్యతీతకాలవిప్రకృష్ట దేశవిశిష్ట స్యతేనైవరూపేణ సన్నిహితదేశవర్తమానకాల విశిష్టతయా ప్రతిపా దనానుపపత్తేరుభయదేశకాలోపలక్షితస్వరూపమాత్రైక్యం సామా నాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. యద్యపి నీలమిత్యాద్యేకపదశ్రవణే ప్రతీ యమానం విశేషణం సామానాధికరణ్యవేళాయాం విరోధాన్న ప్ర తిపాద్యతే తథాపి వాక్యార్థప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాన్న లక్షణా. అ పితు విశేషణాంశస్యావివక్షామాత్రమ్. సర్వత్ర సామానాధికరణ్యస్యై వమేవ స్వభావ ఇతి న కశ్చిద్దోష ఇతి.

౨౧ తదిదమసారమ్. సర్వేష్వేవ వాక్యేషు పదానాం వ్యుత్ప త్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషమాత్రం ప్రత్యాయ్యమ్. తత్ర సమానాధి

గోక్తరీతి వక్ష్యమాణ హేతురభిప్రేతః. ఉపపాదయతి॥ యథేతి॥ కథమవివక్షేత్య త్రాహ॥ తద్వివక్షాయామితి॥ ప్రసక్తస్యానిష్టత్వమాహ॥ తత్త్వితి॥ యోగప ద్యపక్షే ఉక్తైక్యోపాదేయ విభాగాభావప్రసంగం సిద్ధం కృత్వా క్రమపక్షేఽన్యో న్యసమవాయ ప్రసంగ ఉక్తః. విశేషణావివక్షాయాః స్ఫుటతరత్వాయోదాహర ణాన్తరమాహ॥ తథేతి॥ తర్హి లక్షణేత్యత్రాహ॥ యద్యపీతి॥ తథాప్యస్వారస్య మిత్యత్రాహ॥ సర్వత్రేతి॥ సామానాధికరణ్య వ్యుత్పత్తే రిత్థంభూతత్వాన్నా స్వారస్యమిత్యర్థః.

౨౧ ఏతన్నిరస్యతి॥ తదిదమసార మిత్యాదినా॥ ప్రథమం తరమోక్తత యాధిష్ఠం వ్యుత్పత్త్యన్తరం వ్యుదస్యతి॥ సర్వేష్వితి॥ సర్వేషు, సమానాధికరణే ష్వవ్యధికరణేషు చేత్యర్థః. క్వచిత్ వ్యుత్పత్త్యా స్వార్థాబోధసంభవతి నాన్యత్ర ప్తిస్స్యాదిత్యర్థః. తర్హి వాక్యభేదః కథమితి శఙ్కాం పాఠకార్థసంసర్గ విశేషణద్వయః. తత్ర ఇత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ ఐక్యస్థిరేవ తాబద్ధి, విశేషణా న్వయధీస్తైస్త్వంత్రియితి, అతంత్రిమితి తు నసా, తత్ర త్రైవస్యైకత్వేతి తంకాభ్య దాసాయప్రత్యక్షవిషయం పరోక్షవిషయం చోదాహరణద్వయం దర్శయ

కరణవ్యుత్పన్నానామపి నీలాదిపదానాం నైల్యాదివిశిష్టపదార్థో వ్యుత్పత్తిసిద్ధఃపదాన్తరార్థసంసృష్టోఽభిధీయతే. యథా నీలముత్పలమానయేత్యుక్తే నీలిమాదివిశిష్టమేవానీయతే, యథా చ విస్పష్టపటహ్యం మదముదితోన్మాతఙ్గగణస్తిష్ఠతీతి పదద్వయావగతవిశేషణవిశిష్టపదార్థః ప్రతీయతే, ఏవం వేదాన్తవాక్యేష్వపి సమానాధికరణనిర్దేశేషు తత్తద్విశేషణవిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం. నచ విశేషణవివక్షాయామితరవిశిష్టాకారం వస్త్వన్యన్నవిశేష్యమ్- అపితు సర్వైర్విశేషణైస్స్వరూపమేవ విశేష్యమ్. తథా హి భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమ్. అన్వయేన నివృత్త్యాపదాన్తర ప్రతిపాద్యాకారాదాకారాన్తరయుక్తతయా తస్యైవ వస్తునః పదాన్తర ప్రతిపాద్యత్వం సామానాధికరణ్యకార్యమ్. యథా దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షో దీనో కృపణో నవద్యుతి. యత్ర త్వేకస్మిన్ వస్తుని సమన్వయాయోగ్యం విశేషణద్వయం సమానాధికరణపదనిర్దిష్టమ్, తత్రాన్యతరపదమముఖ్యవృత్తమాశ్రీయతే, నద్వయమ్, యథా గౌర్వాహీక ఇతి. నీలోత్పలాదిషు

తి॥ యథేతి॥ అనియత విశేషణప్రతీతా వనీలమప్యానీయేతేతి భావః. లోకవేదాధికరణ మువజీవ్యాహ॥ ఏవమితి॥ ఇతస్సర్వాంశప్రసంగం పరిహరతి॥ నచేతి॥ ఉత్తరత్ర విస్తరేణ వక్ష్యమాణత్వాదత్ర పరిహారస్సంక్షిప్తః. యథానుపపత్తిర్న తథా వాచ్యమిత్యర్థః. పృథక్ప్రతీతార్థానాం పదానాం యథాయోగ్యం పరామర్శనీయత్వాత్ స్మరణపరామర్శయోర్నానాత్వప్రసంగః, వాక్యార్థాభిధానం తు యుగపదితి న తత్రాపి ప్రసంగః, జ్ఞాతాజ్ఞాతవిశేషస్తుపరామృష్టా సిద్ధ ఇతి భావః. వ్యక్త్యగుణలక్షణగ్రన్థమాహ॥ తథా హీతి॥ నహి విశేషణాన్తరవిశిష్టే విశేషణాన్తరాన్వయోక్తిస్సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమితి భావః. అత ఏవ యుగపత్పక్షే విశేషణవిశేష్యైక్యప్రసక్తిశ్చ పరిహృతా. నహి విశేషణవిశేష్యయోరైక్యబోధనం సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమితి భావః. విశేష్యమాత్రైక్యస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్తన్మాత్రాభ్యుత్పత్తిశ్చ న విశేషణవిశేష్యైక్యవిషయేతి సాత్రనియామకాభావాత్ లక్షణగ్రన్థం వివృణోతి॥ అన్వయేనేతి॥ నాన్వయమాత్రార్థస్య నివృత్తిపరత్వం కల్ప్యమిత్యర్థః. అత్ర తథాన్యత్వైక్యవాదార్థేష్వపి వృత్త్యన్తరం వ్యుత్పత్త్యన్తరం వాక్యభేదపి నస్యాదిత్యత్రాహ॥ యత్రేతి॥ ముఖ్యసంబన్ధే వృత్త్యన్తరం, తదసంబన్ధే వ్యుత్పత్త్యన్తరం, వృత్త్యన్తరేష్వన్యతరస్యైవాముఖ్యత్వం, నద్వయోః,

తువిశేషణద్వయాన్వయావిరోధా చ్చైకమేవోభయవిశిష్టం ప్రతిపాద్యతే.

౨౨ అథమతమ్- ఏకవిశేషణప్రతిసమ్బన్ధిత్వేననిరూప్యమాణం విశేషణాన్తర ప్రతిసమ్బన్ధిత్వాద్వ్యావృత్తమితి ఘటపటయోరివైకవిభక్తినిర్దేశాద్వైయధికరణ్యప్రతిపాదనా సమ్భవాత్సామానాధికరణశబ్దానాం నవిశిష్టప్రతిపాదనపరత్వమ్, అపితువిశేషణముఖేన స్వరూపముపస్థాప్యతద్దైక్యప్రతిపాదనపరత్వమేవేతి. స్యాదేతదేవం, యదివిశేషణద్వయప్రతిసమ్బన్ధిత్వమాత్రమేవైక్యం నిరున్ధ్యాత్. నత్వేతదస్తి. ఏకస్మిన్నర్థేఽభ్యుపసంహర్తుమయోగ్యయోస్తద్వయవిశిష్టత్వమేవ హ్యైక్యం నిరుణద్ధి. ఆయోగ్యతా చ ప్రమాణాన్తరసిద్ధా ఘటత్వ పటత్వయోః- నీలముత్పలమిత్యాదిషుతుదణ్డిత్వకుణ్డలిత్వ వద్రూపవత్త్వరసవత్త్వగన్ధవత్త్వాదివచ్చవిరోధోనోపలభ్యతే. నకేవలమవిరోధ ఏవ- ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థనిష్ఠత్వరూపం సామానాధికరణ్యముపపాదయత్యేవ ధర్మద్వయవిశిష్టతా. అన్యథా స్వరూపమాత్రైక్యే అనేకపదప్రవృత్తినిమిత్తాభావాత్సామానాధికరణ్యమేవ న స్యాత్. విశేషణానాం స్వసమ్బన్ధానాదరేణ వస్తుస్వరూపోపలక్షణపరత్వే సత్యేకత్రైవవస్తున్యుపలక్షిత మిత్యుపలక్షణాన్తర మనర్థకమేవ. ఉపలక్షణాన్తరోపలక్ష్యాకారభేదాభ్యుపగమే తేనాకారేణసవిశేషత్వ

ఇతరవ్యవచ్ఛేదనిర్విశేషపరత్వం, వృత్త్యన్తరోపస్థాపితవిశేషణసమర్పకత్వాదితి భావః. గౌరాణికఇతివదత్రాపిస్యాదిత్యత్రాహ॥ నీలోత్పలేతి॥

౨౨ విశేషణభేద విశేష్యభేదం కల్పత॥ అత ఆహ॥ విశేషణాన్తర ప్రతిసమ్బన్ధిత్వాద్వ్యావృత్తమితి సంబంధినోఽవిలక్షణమిత్యర్థః॥ ఏకవిశేషణప్రతిసంబంధిత్వేనేతి॥ ఘటత్వస్య యదన్యపటత్వస్యాశ్రయభేదాత్ ఘటపటయోర్యథానైక్యం తద్వదత్రాపీతిభావః- తర్హి కిం పరత్వమిత్యత్రాహ॥ అపితి॥ పరిహరతి॥ స్యాదేతదితి॥ అత్రాప్యయోగ్యతాస్త్వితి అత్రాహ॥ అయోగ్యతా చేతి॥ ఉపపాదకత్వం దర్శయతి॥ అన్యథేతి॥ ఉపలక్షణతయా నిమిత్తమిత్యత్రాహ॥ విశేషణానామితి॥ అనాదరస్తత్పరత్వాభావః. తర్హి తత్త్వతః ఉత్పలాదిషు ప్రతిపన్నవిశేషణైకైకవైయర్థ్యం స్యాదిత్యత్రాహ॥ ఉపలక్షితేతి॥ తత్రైకస్మిన్నుపలక్షణాన్తరోపలక్ష్యాకార భేదాభావే వైయర్థ్యం, న తథా ద్వయోరుపలక్షణత్వం, సవిశేషత్వాపత్తేరిత్యర్థః- సా

ప్రసజ్యేత. సోయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి లక్షణాగన్ధో న విద్యతే. విరోధాభావాత్. దేశాన్తరసమ్బన్ధితయా౽తీతస్య సన్నిహితదేశసమ్బన్ధితయా వర్తమానత్వావిరోధాత్. అతఏవ హి సో౽యమితి ప్రత్యభిజ్ఞయా కాలద్వయసమ్బన్ధినో వస్తున ఐక్యముపపాద్యతే, వస్తునస్థిరత్వవాదిభిః. అన్యథా ప్రతీతివిరోధే సతి సర్వేషాం క్షణికత్వమేవ స్యాత్. దేశద్వయసమ్బన్ధవిరోధస్తు కాలభేదేన పరిహ్రియతే.

౧౩ యతస్సమానాధికరణపదానామనేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థవాచిత్వమ్. అతఏవ అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీత్యారుణ్యాదివిశిష్టైకహాయన్యాః క్రయసాధనతయా విధీయతే. తదుక్తమ్, అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమస్స్యాదితి.

౧౪ తత్రైవం పూర్వపక్షీ మన్యతే. యద్యప్యరుణయేతిపదమా

యమిత్యాదౌ విరోధం పరిహరతి॥ సోయమితి॥ దేశకాలాన్తరసంబంధినస్సన్నికృష్టదేశకాలసంబంధిత్వమేవ విరోధ ఇతి కిం కాలయోరేకస్య కిం కాలద్వయసంబంధో విరుద్ధః, ఉత దేశద్వయసంబంధ ఇతి వికల్పం మత్వా ప్రథమం నిరాకరోతి॥ అతఏవహీతి॥ అతఏవ, ఏకస్య కాలద్వయసంబంధావిరోధాదేవ. ప్రతీతివిరోధే, కాలద్వయసంబంధప్రతీతివిరోధే. ద్వితీయం దూషయతి॥ దేశద్వయేతి॥

౧౩ ఏవం సామానాధికరణ్యస్య ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థబోధకత్వం లోకసిద్ధమితి దర్శితమ్. వేదసిద్ధం చేత్యాహ॥ యత ఇతి॥ యతః ఇత్యనేన ప్రాగుక్తన్యాయానామరుణాధికరణే వివక్షితత్వం సూచితమ్. అరుణయేత్యాది పదానాం సామానాధికరణ్యమిత్యత్రాహ॥ తదుక్తమితి॥

౧౪ సూత్రం సర్వథోక్తార్థపరమిత్యాశంకాయామవాన్తరత్వసమీచీనత్వాత్ప్రత్యారోపితమ్, అస్మదుక్తమేవ పూర్వపక్షరాద్ధాన్తౌ సూత్రస్య దర్శయతావిత్యభిప్రాయేణాహ॥ తత్రైవమితి॥ అత్ర తు గుణపదస్య ద్రవ్యపరత్వం తత్త్వం పూర్వపక్షరాద్ధాన్తయోస్సమానమ్. అతఏవాధికరణే స్వోక్తప్రాతిపదికార్థత్వం తిరః, ఇహ తు కర్తృత్వసమానవిభక్త్యర్థ ఇతి భిదా. కిమారుణ్యమేకహాయన్యాః సమానాన్వయి, ఉత ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయి. తదర్థం కిమేకం వాక్యముత భిన్నవాక్యమ్. ఇదం చింతాద్వయం వ్యాఖ్యాంతరేపి తుల్యమ్. అథ తం చింత్యతే. కిమరుణయేత్యాదిపదాని వ్యధికరణాని, ఉత స. తదర్థం కారకవిభక్త్యర్థం తత్త్వం కిం సామానాధికరణ్యవిరోధి, ఉత నేతి. విరోధీతి పూర్వపక్షః. నేతి సిద్ధాన్తః. అరుణాపదస్య ద్రవ్యపరత్వం తత్త్వే విశిష్టైకత్వేన ద్ర

వృత్తేరివ గుణస్యాపి ద్రవ్యప్రకారతైక స్వభావత్వాద్ద్రవ్యపర్యన్తమేవారుణిమానమభిదధాతి. తథాప్యేకహాయన్యన్వయ నియమో ఽరుణిమ్నో న సమ్భవతి. ఏకహాయన్యా క్రీణాతి, తచ్చారుణయా, తయోరర్థద్వయవిధానాసమ్భవాత్. తతశ్చారుణయేతి వాక్యం భిత్వా ప్రకరణవిహిత సర్వద్రవ్యపర్యన్తమేవారుణిమానమవిశేషేణాభిదధాతి. అరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః ప్రకరణవిహితసర్వలిఙ్గక ద్రవ్యాణాం ప్రదర్శనార్థః. తస్మాదేకహాయన్యన్వయనియమో ఽరుణిమ్నో న స్యాదితి.

౨౫ అత్రాభిధీయతే. అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమః స్యాత్. అరుణయైకహాయన్యేత్యారుణ్యవిశిష్టద్రవ్యైకహాయనీద్రవ్యాభిధపదయోః సామానాధికరణ్యేనార్థైకత్వే సిద్ధే సత్యేకహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయో రరుణయేతి పదేనైవ వి

యస్య తత్సాధ్యతారూపార్థాభిధానైకవాక్యత్వసిద్ధిరితి వాక్యభేదాధీనపూర్వపక్షోత్థితిర్న స్యాదిత్యత్రాహ॥ యద్యపీతి॥ సామాన్యేన ద్రవ్యమాత్రపర్యన్తత్వేపి తద్వ్యవిశేషపర్యన్తత్వ నియమో న స్యాదిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ॥ ఏకేతి॥ ప్రాగుక్తవిశేషణ వివక్షాధీనానుపపత్తిభిః క్రియాన్వయబోధోపస్థితాయాః కారకవిభక్తేర్మిథోన్వయాబోధకత్వాచ్చ విశేష్యైక్యం నసిధ్యతి. అతో మిథోన్వయయోర్విశేష్యైక్యమ్. తదభావాద్వ్యధికరణ్యం స్యాత్. తత్రైకహాయన్యా క్రీణాతీత్యనేన ఏకహాయన్యాః క్రయసంబంధ ఉక్తః. తచ్చారుణయేతి, వాక్యేన తస్యా అరుణిమసంబంధ ఉక్తః స్యాత్. అరుణిమ్నో ద్రవ్యవిశేషం వినా క్రయసాధనత్వాయోగాత్. తతశ్చ ఏకహాయన్యాః క్రయసంబంధారుణ్యసంబంధరూపార్థద్వయస్యైకవాక్యేన ప్రతిపాదయితుమశక్యత్వాదిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తతశ్చేతి॥ స్వవాక్యస్థత్వాభావాత్ప్రకరణేన ద్రవ్యవిశేషనిశ్చయే తస్య సర్వద్రవ్యసాధారణ్యాత్ ఆరుణ్యం తత్సర్వద్రవ్యాన్వయీత్యర్థః. స్త్రీలింగత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ అరుణయేతి॥ పూర్వపక్షముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥

౨౫ సిద్ధాంతపరం సూత్రముపన్యస్యతి॥ అర్థైకత్వ ఇత్యాది॥ సూత్రస్యాక్షరార్థమాహ॥ అరుణయేత్యాదినా॥ అర్థైకత్వ ఇత్యస్య పూర్వతదాం తరమధ్యాహృతమ్, ఆరుణ్యవిశిష్టద్రవ్యేతి. ద్వితీయపదం వ్యాచష్టే॥ ఏకహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయోరితి॥ పదేనైవ, ఏకవాక్యేనేత్యర్థః. ఐకకర్మ్య

శేషణవిశేష్యభావేనసమ్బద్ధతయాఽభిహితయోః క్రియాత్వైకకర్మా
న్వయావిరోధాదరుణిమ్నః క్రయసాధనభూతైక హాయన్యన్వయనియ
మస్స్యాన్యత్. యద్యేకహాయన్యాః క్రయసమ్బన్ధవదరుణిమసమ్బన్ధోఽపి
వాక్యావసేయస్స్యాత్, తదావాక్యస్యార్థద్వయవిధానం స్యాత్.
న చైతదస్తి. అరుణయేతిపదేనైవారుణిమవిశిష్టద్రవ్యమభిహితమ్.
ఏకహాయనీపదసామానాధికరణ్యేనతస్యైకహాయనీత్వమాత్రమవగమ్య
తే. న గుణసమ్బన్ధః. విశిష్టద్రవ్యైక్యమేవహి సామానాధికరణ్యస్యా
ర్థః. భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సా
మానాధికరణ్యమితిహి సామానాధికరణ్యలక్షణం. అతఏవహిర
క్తః పటో భవతీత్యాదిష్వేకాభ్యాం దేకవాక్యత్వం. పటస్యభవనక్రి
యాసమ్బన్ధోహి వాక్యవ్యాపారః. రాగసమ్బన్ధస్తు రక్తపదేనైవా
భిహితః. రాగసమ్బన్ధిద్రవ్యం పటఇత్యేతావన్మాత్రం సామానాధి
కరణ్యావసేయమ్. ఏవమేకేనగుణేన ద్వాభ్యాం బహుభిర్వా తేనతేన
పదేనసమస్తేనవ్యస్తేనవా విశిష్టమపస్థస్య సామానాధికరణ్యే
నసర్వవిశేషణవిశిష్టోఽర్థఏకఇతి జ్ఞాపయిత్వాతస్య క్రియాసమ్బ

న్ధిత్వేతదాప్యవశిష్టే॥ క్రియాత్మ్యేతి॥ అవిరోధాత్, వాక్యభేదరూపవిరోధాభావా
త్. నియమస్స్యాదిత్యంశం వ్యాచష్టే॥ అరుణిమ్న ఇతి॥ ప్రకరణసిద్ధత్వా
భావాదితి భావః. గుణాన్వయః పదేనైవావసేయస్తు తతః కిం వాక్యభే
దాయుక్తనియమ పరిహారస్యేతి శఙ్కాయాం ప్రాక్సంక్షిప్తం వివృణోతి॥ య
దీతి॥ తర్హి సామానాధికరణ్యకృత్యం కిమిత్యత్రాహ॥ ఏకహాయనీతి॥ కథం
న గుణాన్వయస్సామానాధికరణ్యావసేయ ఇత్యత్రాహ॥ విశిష్టద్రవ్యైక్యమి
తి॥ ద్రవ్యం విశేష్యమ్. విశేషణాంశైక్యవ్యుదాసాయ ద్రవ్యశబ్దః. లక్షణ
గ్రన్థస్సంవాదయతి॥ భిన్నేతి॥ నహి విశేషణవిశేష్యాన్వయే వృత్తిస్సామా
నాధికరణ్యమిత్యుక్తమ్. ఏవం ప్రాతిపదికతత్సమానవిభక్తి వాచ్యైక్యగా
న్వయమిథోఽన్వయక్రియాన్వయానాం బోధ్యత్వముక్తమ్. అత్ర రక్తపట
మితి దర్శయతి॥ అతఏవేతి॥ అతఏవ, కృత్యత్రయస్య యథోక్తప్రకారత్వా
దేవ. ఏకహాయనీపదస్యానిరాకాఙ్క్షత్వేపి ఇతరపదస్య క్రియమాణస్యాకాఙ్క్షి
తాకాఙ్క్షతయాఽన్వయోన్యాయ్యః. యథా రక్తపదస్యేతి చాభిప్రాయః. ఉ
క్తం వివృణోతి॥ పటస్యేత్యాదినా॥ అత్రరు విశేషణాని, బహూని కారకవిభ
క్త్యన్తానితి [illegible] ఇత్యత్రాహ॥ ఏవ

ష్ట్వాభిధానమవిరుద్ధమ్. దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితోష్ణీషః కుణ్డలీ తిష్ఠతి, శుక్లేన వాససా యవనికాం సమ్పాదయేత్, నీలముత్పలమానయ, నీలోత్పలమానయ, గామానయ శుక్లాం శోభనాక్షీమ్, అగ్నావుపధిశ్రిత్య పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్, ఇత్యేవమ్ అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీతి.

౨౬. ఏతదుక్తం భవతి. యథా కాష్ఠైః స్థాల్యామోదనం పచేదిత్యనేకకారకవిశిష్టా క్రియా యుగపత్ప్రతీయతే. తథా సమానాధికరణపదసముదాయాభిహిత మేకైకం కారకం తత్తత్కారక ప్రతిపత్తివేలాయామనేకవిశేషణవిశిష్టం యుగపత్ప్రతిపన్నం క్రియాయామన్వేతీతి న కశ్చిద్విరోధః. ఖాదిరైశ్శుష్కైః కాష్ఠైః స్వమపరిమాణే భాణ్డే పాయసం శాల్యోదనం సమర్థః పాచకః పచేదిత్యాదిష్వితి.

టీకా॥ దేవదత్త ఇతి॥ విద్యాదకత్వాద్ విద్యాదకత్వేన ఇదం వైషమ్యం ప్రయోజకమితి భావః. దణ్డీతి బాహ్యవిశేషణమ్. శుక్లేనేతి కరణకారకోదాహరణమ్. నీలోత్పలమితి సమస్తం కర్మవిశేషణం చ. తత్రాప్యనేక పదాన్వయం దర్శయతి॥ గామితి॥ త్రివిధం సంప్రదానాద్యుదాహరణమ్ అగ్నావితి. పఞ్చమ్యర్థా॥ ఏవమితి॥ కారకవిభక్తేః క్రియాన్వయబోధకత్వేఽపి ప్రథమావత్ సంఖ్యాన్వయబోధకత్వస్య పదసత్త్వాత్ దర్శనాత్ పరస్పరాన్వయ బోధకత్వం చ యుక్తమ్. కారకవిభక్తేరేకవచనత్వాద్ద్వ్యాకారకభేదవత్ సమానవిభక్తిత్వరూపాకారకభేదాన్మిథోఽన్వయో యుక్తః. పదాన్తరపరామర్శ విశిష్టస్తు విరోధాభావాదకిఞ్చిత్కరః. తదభావస్త్వన్వయవాదిభి రుపేతవ్యః కేవలమవిరోధమాత్రాదన్వయ సిద్ధిః. ప్రయోగస్తు నియామకః. కారకవిభక్త్యన్తానాం సంఖ్యాక్రియాన్వయబోధకం ప్రయోగసిద్ధమితి చేత్ మిథోఽన్వయశ్చ ప్రయోగసిద్ధ ఇతి చరమ ఇత్యభిప్రాయః. ప్రథమాన్త కారకవిభక్త్యన్త బహువాక్యోదాహరణమ్.

౨౬. అథ విశేషణ వివక్షాధీనాసుపపత్త్యః ప్రాగేవ పరిహృతా ఇతి తత్రాన్యాన్యసమవాయపరిహారం ప్రాక్ సంక్షిప్తం విస్తరేణ వదన్ కరణకారకరూప విషయనిరూపణస్య సర్వకారకవిభక్త్యన్తత్వం ఉక్త్వా తద్ద్వయస్య క్రమభావిత్వావివక్షాం చ దర్శయతి॥ ఏతదుక్తమితి॥ యథేత్యాది॥ యథాన్యకరణవాక్యేష్వన్యాన్యసముదాయాదిబోధ్యం యుగపదభిధానేన సర్వైః కారకైః క్రియాయా ఏవ విశేష్యత్వాత్ పరిహృతమ్, తథా సమానాధికరణ వాక్యేఽప్యనేకవిశేషణైరేకస్య యుగపద్విశేష్యత్వాదవిరోధ ఇత్యర్థః.

౨౧ యత్తూపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణశబ్దః కేవలగుణాభి
ధాయీత్యయుక్తమితి పక్షేన కేవలగుణస్యైవాభిధానమితి. తన్నోపప
ద్యతే. లోకవేదయోర్ద్రవ్యవాచిపద సమానాధికరణస్యగుణవాచి
నః క్వచిదపి కేవలగుణాభిధానాదర్శనాత్. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థం
గుణపదం కేవలగుణాభిధాయీత్యప్యసఙ్గతమ్. పటశ్శుక్ల ఇత్యాది
షూపాత్తద్రవ్యకేపి గుణవిశిష్టస్యైవాభిధానాత్. పటస్యశుక్ల ఇత్య
త్ర శౌక్ల్యవిశిష్టపటాప్రతిపత్తిః సమానవిభక్తినిర్దేశకృతా. నపునరు
పాత్తద్రవ్యకత్వకృతా. తత్రైవపటస్యశుక్లో భాగ ఇత్యాదిషు సమా
నవిభక్తినిర్దేశే శౌక్ల్యవిశిష్టద్రవ్యం ప్రతీయతే.

౨౨ యత్పునః శ్రయస్యైకహేయస్యవరుద్ధతయా ఉరుణిమ్నః ప్ర
యాన్వయో న సమ్భవతీతి. తదపి విరోధిగుణరహిత ద్రవ్యవాచిపద

---

౨౧ అథ పరోక్తపూర్వపక్షసాధనాన్యనుగతం తయోరసాధారణం
చార్థం వ్యుదస్యతి॥ యత్త్విత్యాదినా॥ పరోక్తం ప్రయోజక ముపగమ్య ప్ర
యోజ్యస్య గుణమాత్ర పర్యవసితత్వం దూషయతి॥ తన్నేతి॥ తదపవాదకతయా
త్వదభ్యుపగత సామానాధికరణ్యస్యాత్ర సమర్థితత్వా దిత్యర్థః. ప్రయోజ
కం దూషయతి॥ ఉపాత్తద్రవ్యేతి॥ అనైకాన్తికత్వాదిత్యర్థః. కిం ప్రయోజక మి
త్యత్రాహ॥ పటస్యేతి॥ విషమవిభక్తినిర్దేశకృతేత్యర్థః. ఇదమపి న ప్రయోజ
కం పటస్య శుక్లో భాగ ఇత్యత్ర సమానవిభక్తినిర్దేశేఽపి గుణిపర్యవసానాద
త్యాహ ప్రతిబన్ద్యభిప్రాయేణాహ॥ తత్రైవేతి॥ ఉపాత్తద్రవ్యక వాక్యస్థ
త్వస్య సామానాధికరణ్య మపవాదకం త్వయోక్తం తదస్య ప్రయోజకమ్. సా
మానాధికరణ్యాభావే హ్యుపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణశబ్దస్య గుణిపర్యవసానత్వద
ర్శనాత్, నైవమ్, భాగశబ్దేన సామానాధికరణ్యాతిరేకే, భాగశబ్దే సామా
నవిభక్తినిర్దేశోఽపి నాస్తీతి వ్యభిచారాభావాత్ గుణమాత్రవాచిత్వే సమవ
ప్రయోజకమిత్యర్థః. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వం త్వనైకాన్తికమేవ. అ
తృతీయయోః. శ్వేతో ధావతి శ్వేత మాలభేతేత్యాదౌ గుణశబ్దో గుణిపర్య
న్తః, పటస్య శుక్ల ఇత్యత్ర ఉపాత్తద్రవ్యక వాక్యస్థత్వాత్ స గుణమాత్ర
పరః, పట శ్శుక్ల ఇత్యత్ర తదపవాదకం సామానాధికరణ్యమితి కల్ప్యం త్ర
యమ్. ఆకృతిసరయోస్సమానవిభక్తిత్వ కల్పనే లాఘవమ్॥

౨౨ అథ పరోక్తః పూర్వపక్షార్థ స్సర్వసిద్ధాన్తయుక్త్యా పరిహృత ఇ
త్యాహ॥ యత్పునరితి॥ అవరుద్ధతయా, నిరాకాఙ్క్షతయా. రాద్ధాన్తార్థః

సమానాధికరణగుణపదస్య తదాశ్రయగుణాభిధానేన క్రియాపదాన్వయానిరాకాఙ్క్షత్వమసఙ్గతమ్. రాద్ధాన్తే చోక్తన్యాయే నారుణిమ్నః స్వాశ్రయద్రవ్యాన్వయే సిద్ధే ద్రవ్యగుణయోః క్రియాసాధనత్వానుపపత్త్యా అర్థాత్పరస్పరాన్వయస్సిద్ధ్యతీత్యప్యసఙ్గతమ్. అతో యథోక్త ఏవార్థః.

౨౯ తస్మాత్ తత్త్వమస్యాది సామానాధికరణ్యే పదద్వయాభిహితవిశేషణపరిత్యాగే నైవైక్యప్రతిపాదనం వర్ణనీయమ్. తత్త్వ నాద్యవిద్యోపహితానవధికదుఃఖభాగినశ్శుద్ధ్యశుద్ధ్యర్థయావస్థాచ్చేతనాదర్థాన్తరభూతమశేషహేయ ప్రత్యనీకానవధికకల్యాణైకతానం పరమాత్మానమనభ్యుపగచ్ఛతో నసమ్భవతి. అభ్యుపగచ్ఛతోపి సమానాధికరణపదానాం యథావస్థితవిశేషణవిశిష్టైక్య ప్రతిపాదనపరత్వాశ్రయణే త్వమ్పదప్రతిపన్నసకలదోషభాగిత్వం పరస్య ప్రసజ్యేతేతి చేత్, నైతదేవమ్. త్వమ్పదేనాపి జీవాన్తర్యామిణః పరస్యైవాభిధానాత్.

౩౦ ఏతదుక్తం భవతి. సచ్ఛబ్దాభిహితం నిరస్తనిఖిలదోషగ

దూషయతి॥ రాద్ధాన్తే చేతి॥ తాభ్యామన్వయే సిద్ధే సత్యేవ దగ్ధరథనయార్థాత్వ మనుపపన్నమి త్యర్థః. వాక్యభేదేన పూర్వపక్షేపి, కథముపాత్తద్రవ్యైకవాక్యత్వమ్. అతోఽతిదుస్థః పూర్వపక్షః. స్త్రీలిఙ్గాద్యయోగాచ్చ రాద్ధాన్తస్త్వతిదుస్థః. కరణద్వయాకాఙ్క్షాకల్పకదర్శనాద్యభావాత్. సర్వత్రైకరణార్థ ముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

౨౯ ఏవ మస్తు తతః కిం ప్రస్తుత సామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ॥ తస్మాదితి॥ తస్మాత్, సామానాధికరణ్యస్యానేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థపరత్వస్య లోకవేదసిద్ధత్వాదిత్యర్థః. తత్పరత్వే నసంభవతీత్యాహ॥ తత్త్వమితి॥ ప్రవృత్తినిమిత్తనానాత్వేత్యర్థః. తచ్ఛబ్దావగతగుణవత్ త్వంశబ్దావగతగుణా పత్త్యపేక్ష్యః. తదా పరస్య సదోషత్వమితి శఙ్కతే॥ అభ్యుపగచ్ఛతోపీతి॥ పరిహరతి॥ నైతదితి॥

౩౦ కథమన్యథాదిశబ్దస్యాన్యథాదిత్వమ్, ద్వారద్వారిభావవిపర్యయముక్తం కిం నస్యాదిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ సచ్ఛబ్దేతి॥ కారణవాచి సచ్ఛబ్దస్తదనుగుణగుణవిశిష్టపర ఇతి భావః. సామానాధికరణ్యనిర్దేశశ్రుత్యన్యథానుపపత్త్యా అన్తర్యామిపరత్వం కల్ప్యమితి ఫలితమ్. ఇత్యభిప్రాయేణ నిరస్తేత్యాద్యుక్తమ్. బహుస్యామితి సామాన్యేన నామరూపయోః పరమార్థ్యం యత్వ మవగత

స్థం సత్యసఙ్కల్పమిత్యనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణగ
ణం సమస్తకారణభూతం పరం బ్రహ్మ బహు స్యామితి సఙ్కల్ప్య, తే
జోఽబన్నప్రముఖం కృత్స్నం జగత్సృష్ట్వా, తస్మిన్ దేవాదివిచిత్రసం
స్థానసంస్థితే జగతి చేతనం జీవవర్గం స్వశరీరతయానుగుణేషు శరీరేష్వా
త్మతయా ప్రవేశ్య స్వయం చ స్వేచ్ఛయైవ జీవాన్తరాత్మతయాఽను
ప్రవిశ్యైవమ్భూతేషు స్వపర్యన్తేషు దేవాద్యాకారేషు సఙ్ఘాతేషు
నామరూపే వ్యాకరోత్- ఏవం రూపసఙ్ఘాతస్యైవ వస్తుత్వం శబ్ద
వాచ్యత్వం చాకరోదిత్యర్థః- అనేన జీవేనాత్మనా, జీవేనమయే
తి నిర్దేశో జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం దర్శయతి. బ్రహ్మాత్మకత్వం చ జీ
వస్య జీవాన్తరాత్మతయా బ్రహ్మణో నుప్రవేశాదిత్యవగమ్యతే- ఇదం
సర్వమసృజత| యదిదం కిం చ| తత్సృష్ట్వా| తదేవాను ప్రావిశత్| తదను
ప్రవిశ్య| సచ్చత్యచ్చాభవత్ ఇత్యత్రేదం సర్వమితి నిర్దిష్టం చేతనాచే
తనవస్తుద్వయం సత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యాం విజ్ఞానావిజ్ఞానశబ్దాభ్యాం
చ విభజ్య నిర్దిశ్య చిద్వస్తున్యపి బ్రహ్మణో నుప్రవేశాభిధానాత్. అ
త ఏవం నామరూపవ్యాకరణాత్ సర్వే వాచకశబ్దా అచిజ్జీవ విశిష్టప
రమాత్మవాచిన ఇత్యవగతమితి.

మ్. సంనిధి సమామ్నాతానామివ పరమాపూర్వశేషత్వమ్. తత్ర త్రివృదివా
రా ప్రోక్షణాదేరివ తేజః ప్రభృతి నామరూపయోః స్వద్వారకత్వం నామరూప
వ్యాకరణశ్రుత్యావగతమ్. ప్రముఖ శబ్దో వాయ్వాదిపరః. దేవాదీతి నాను ప్ర
వేశపూర్వకత్వోక్తిః, కింతు వక్ష్యమాణ చిదచిద్విభాగార్థం జగదాకారకథన
మ్. ॥జీవవర్గమితి॥ శ్రుతిస్థ విజ్ఞానశబ్దః పారిభాషిక ఏభక్త్యర్థవివరణమ్.
న జీవపరయోః తన్యతరత్వం శరీరాత్మ ప్రయోజకమితి దర్శయితుం చేతన
శబ్దః. జీవవ్యావృత్త్యర్థం. స్వేచ్ఛయైవేత్యుక్తమ్. నామరూపవ్యాకరణస్య
స్వపర్యన్తత్వం స్పష్టయతి॥ ఏవమితి॥ స్వశబ్దాభిప్రాయే స్వశబ్ద ఈశ్వరపరః.
రూపశబ్ద శ్చిదచిత్పరః. వస్తుత్వం దేవాదిత్వమ్. జీవేనాత్మనేత్యస్యార్థం
వక్తుం తత్ర ప్రతిపన్నాం శఙ్కామాహ॥ అనేనేతి॥ మయేత్యాత్మశబ్ద వ్యాఖ్యాన
మ్. మృదాత్మక ఇతివదాత్మ శబ్దస్య ఇత్యత్రాహ॥ బ్రహ్మేతి॥ కుత ఇత్యత్రాహ॥ ఇద
మితి॥ తతః కిం ప్రకృతస్య ఇత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ అతః, తత్పర్యన్త(నామరూ)
తి సిద్ధత్వాత్.

౭౨) ఆకృతిసయం శరీరవాచకేషు సంచారయితుం చిదచితో శ్శరీర

౩౧ కించ - ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి చేతనమిశ్రం ప్రపఞ్చమిదం సర్వమితి నిర్దిశ్య తస్యైష ఆత్మేతి ప్రతిపాదితమ్.

౩౨ ఏవంచ సర్వం చేతనాచేతనం ప్రతి బ్రహ్మణ ఆత్మత్వే సతి సర్వం సచేతనం జగత్తస్య శరీరం భవతి. తథాచ శ్రుత్యన్తరాణి. అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా, యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి ప్రారభ్య య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోऽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యాది, యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యోऽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాऽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదీని చ చేతనం జగత్తస్య శరీరత్వేన నిర్దిశ్య తస్యాత్మత్వేన పరమాత్మానముపదిశన్తి.

౩౩ అతశ్చేతనవాచినోऽపి శబ్దాశ్చేతనస్యాప్యాత్మభూతం చేతనశరీరకం పరమాత్మానమేవాభిదధతి. యథా అచేతనదేవాదిపిణ్డవాచినశ్శబ్దాస్తచ్ఛరీరకజీవాత్మన ఏవ వాచకాః పశ్వాదయః పుణ్యాతిరేకాత్ దేవత్వం గచ్ఛన్తీత్యాదిషు. దేవా భవన్తీత్యర్థః.

౩౪ శరీరస్య శరీరిణం ప్రతి ప్రకారత్వాత్, ప్రకారవాచినాంచ

త్యాక్షేపక వాక్యం దర్శయతి॥ కించేతి॥

౩౨ తతః కిమిత్యత్రాహ। ఏవంచేతి॥ చేతనాచేతనమితి॥ సర్వశబ్ద సంకోచ పూర్వవాక్య శ్రుత్యన్తరాభ్యాం స్పష్టయతి. శరీరత్వేనా త్మం దర్శయతి॥ తథాచేతి॥ అన్తరిత్యాది శరీరలక్షణమ్. విశేషణాభ్యాం స్పష్టయత్యావృత్తిః.

౩౩ తతః కిం సామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ॥ అతశ్చేతనేతి॥ తద్దృష్టాన్తమిత్యత్రాహ। యథేతి॥

౩౪ తల్లాభశ్చేకమితి శఙ్కాయాం సామానాధికరణ్య విషయత్వమాహ॥ శరీరస్యేతి॥ జాతిగుణజాతిపదానామితి హృదయమ్. తదుపపత్తి ద్రవ్యవర్తిత్వం కథమిత్యపేక్షాయాం సాకృతిసంయుక్తం వస్తుం ప్రకారం ప్రకారిణా విశిష్ట

శబ్దానాం ప్రకారిణ్యేవ పర్యవసానాత్, శరీరవాచినాం శబ్దానాం శరీరిపర్యవసానం న్యాయ్యమ్. ప్రకారో హి నామ ఇదమిత్థమితి ప్రతీయమానే వస్తుని ఇత్థమితి ప్రతీయమానోంశః. తస్య తద్వస్త్వపేక్షత్వేన తత్ప్రతీతేస్తదపేక్షత్వాత్ తస్మిన్నేవ పర్యవసానం యుక్తమితి తస్య ప్రతిపాదకోపి శబ్దస్తస్మిన్నేవ పర్యవస్యతి. అత ఏవ గౌరశ్వో మనుష్య ఇత్యాదిప్రకారభూతాకృతివాచినశ్శబ్దాః ప్రకారిణి పిణ్డే పర్యవస్యన్తి. పిణ్డస్యాపి చేతనశరీరత్వేన తత్ప్రకారత్వాత్, పిణ్డశరీరకచేతనస్యాపి పరమాత్మప్రకారత్వాచ్చ, పరమాత్మన్యేవ పర్యవస్యన్తీతి సర్వశబ్దానాం పరమాత్మైవ వాచ్య ఇతి పరమాత్మవాచిశబ్దేన సామానాధికరణ్యం ముఖ్యమేవ.

౩౫ నను ఖణ్డో గౌః శుక్లః పట ఇతి జాతిగుణవాచినామేవ పదానాం ద్రవ్యవాచిపదైస్సహ సామానాధికరణ్యం దృష్టమ్. ద్రవ్యాణాం తు ద్రవ్యాన్తరప్రకారత్వే మత్వర్థీయప్రత్యయో దృష్టః. యథా దణ్డీ కుణ్డలీతి. నైవమ్. జాతిర్వా గుణో వా ద్రవ్యం వా నైతేష్వేకమేవ సామానాధికరణ్యప్రయోజకమ్. అన్యోన్యస్మిన్ వ్యభిచారాత్. యస్య పదార్థస్య కస్యచిత్ప్రకారత్వమేవ స్వభావః, తస్య తదపృథక్సిద్ధిప్రతీతిసిద్ధత్వాత్తద్వాచినాం శబ్దానాం స్వాభిధేయవిశిష్టద్రవ్యాభిధాయిత్వాద్ద్రవ్యాన్తరవిశిష్టతద్ద్రవ్యవాచినా శబ్దేన సామానాధికరణ్యం యుక్తమేవ. యత్ర పునః పృథక్సిద్ధస్య స్వనిష్ఠస్యైవ ద్రవ్యస్య కదాచిత్క్వచిద్ద్రవ్యాన్తరప్రకారత్వమిష్యతే, తత్ర మత్వర్థీయ

దర్శయతి॥ ప్రకారో హీతి। శబ్దానాం ప్రకారి పర్యవసానత్వముపపాదయతి॥ తస్యేతి॥ తద్వస్త్వపేక్షత్వేన, ప్రకారి సాపేక్ష స్వభావస్థితిత్వేన. తత్ప్రతీతేః, యథావస్థితప్రకారప్రతీతేః. ఏవం న్యాయశ్శిక్షితః. తత్ఫలమాహ॥ అత ఏవేతి॥

౩౫ నన్విత్యాదికం చోద్యం పరిహరతి॥ నైవమితి॥ ద్రవ్యం వేతి॥ అవిశిష్టః ప్రయోగ ఇతి భావః. ప్రయోజకమాహ॥ యస్యేతి॥ అననుగతం ప్రయోజకీకృత్య సామాన్యముఖ్యత్వప్రయోగముపయుక్తమితి భావః. అనుగతమాహ॥ యస్యేతి॥ ఉక్తవిపర్యయే ప్రయోజకమాహ॥ యత్రేతి॥ ఇతి నిరవద్యమ్. సర్వప్రయోగానుగతి తద్విషయవ్యావృత్తిభ్యామవ్యాప్త్యతివ్యాప్తీ నేత్యర్థః॥

ప్రత్యయ ఇతినిరవద్యమ్.

౩౬ తదేవం పరమాత్మనశ్శరీరతయా తత్ప్రకారత్వాదవిశిష్టజీవస్యాపి జీవనిర్దేశవిశేషరూపా అహంత్వమిత్యాదిశబ్దాః పరమాత్మానమేవాచక్షత ఇతి తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యోపపాదనం వ్యాఖ్యాతమ్.

౩౭ ఏవం చ సతి పరమాత్మానం ప్రతి జీవస్య శరీరతయాఽన్వయాజ్జీవగతా ధర్మాః పరమాత్మానం న స్పృశన్తి- యథా స్వశరీరగతా బాల్యయువత్వాదయో ధర్మాః జీవం న స్పృశన్తి.

౩౮ అతః తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యే తత్పదం జగత్కారణభూతం సత్యసఙ్కల్పం సర్వకల్యాణగుణాకరం నిరస్తసమస్తహేయగన్ధం పరమాత్మానమాచష్టే- త్వమితి చ తచ్ఛబ్దశరీరజీవశరీరకమాచష్ట ఇతి సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమ్, ప్రకరణావిరోధ, స్సర్వశ్రుత్యవిరోధో, నిర్దుష్టనిరవద్యకల్యాణైకతానేఽవిద్యాదిదోషగన్ధాభావశ్చ.

౩౯ అతో జీవసామానాధికరణ్యమపి విశేషణభూతాజ్జీవాదన్యత్వమేవాపాదయతీతి విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవానన్దమయః పరమాత్మా.

౪౦ యదుక్తం తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీ

---

౩౬ ఉక్తం ప్రకృతేన ఘటయతి॥ తదేవమితి॥ సామాన్యేన త్రైయధికరణ్య సూత్రస్య సామానాధికరణ్యస్య విశేష ఉపసంహార ఇత్యర్థః.

౩౭ తేన దోషస్పర్శచోద్యస్య పరిహారత్వమాహ॥ ఏవం చేతి॥

౩౮ పరపక్షే యే దోషా స్తే స్వపక్షే న సన్తీత్యాహ॥ అత ఇతి॥ ప్రకరణేతి తద్గతత్వాద్యవిరోధః- సర్వేతి భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధః- బ్రహ్మణి అర్థావిరోధాభావముక్తః- ప్రాగుక్తజీవగతధర్మాస్పర్శనం దోషరూపావిద్యాద్యభావః.

౩౯ సామానాధికరణ్యస్య భేదాపరత్వే భేదాపాదకత్వమాహ॥ అత ఇతి॥

౪౦ అథ పూర్వపక్షోక్తం పూర్వన్తరం యదుక్తమిత్యాది నాఽ...

తత్వశ్రవణాజ్జీవాదన్యత్వం న సమ్భవతీతి. తదయుక్తమ్. అస్మిన్ప్రకరణే సర్వత్ర తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి పరమాత్మన ఏవ శారీరాత్మత్వాభిధానాత్. కథమ్. తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశాది సృజ్యవర్గస్య పరమకారణత్వేన ప్రతిపాదితజీవవ్యతిరేకస్య పరస్య బ్రహ్మణ ఆత్మత్వేన వ్యపదేశాత్ తద్వ్యతిరిక్తానామాకాశాదీనామన్నమయపర్యన్తానాం చ శరీరత్వ మవగమ్యతే. యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాపశ్శరీరం యస్య తేజశ్శరీరం యస్య వాయుశ్శరీరం యస్యాకాశశ్శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి సుబాలశ్రుత్యా సర్వతత్వానాం పరమాత్మశరీరత్వం స్పష్టమభిధీయతే. అతః తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యారభ్యాన్నమయస్య పరమాత్మైవ శారీర ఆత్మేత్యవగతః. ప్రాణమయం ప్రత్యాహ, తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి. పూర్వస్యాన్నమయస్య యశ్శారీర ఆత్మా శ్రుత్యన్తరసిద్ధః పరమకారణభూతః పరమాత్మా, స ఏవ తస్య ప్రాణమయస్యాపి శారీర ఆత్మేత్యర్థః. ఏవం మనోమయవిజ్ఞానమయయోర్ద్రష్టవ్యమ్. ఆనన్దమయే తు ఏష ఏవేతి నిర్దేశస్తస్యానన్యాత్మత్వం దర్శయితుమ్. ఇత్థమ్. విజ్ఞానమయస్యాపి పూర్వోక్తయా నీత్యా పరమాత్మైవ శారీర ఆత్మేత్యవగతః. ఏ

పరిహరతి॥ తదయుక్తమితి॥ కథమ్. శారీరాత్మత్వం పరస్యేతి కథం జ్ఞాతమిత్యర్థః. అన్నమయే శారీరాత్మనో శ్రుతత్వాత్ ప్రాణమయే యః పూర్వస్యేత్యయుక్తో నయుక్త ఇతి తస్య ప్రాప్తిం దర్శయతి॥ తస్మాద్వా ఇతి॥ అతః. అన్నత ఉత్పత్యన్తరాత్మత్వార్థః. తస్యైష ఇతి వాక్యే ప్రాణమయస్యాశ్రుత శ్రుతిద్వయమయత్వం జ్ఞాపయతి॥ ప్రాణమయమితి॥ తద్వ్యాచష్టే॥ పూర్వస్యేతి॥ ఉక్తం మనోమయాదావతిదిశతి॥ ఏవమితి॥ ఆనన్దమయస్యాత్మాన్తరశ్రవణాన్న పరమాత్మత్వమిత్యత్రాహ॥ ఆనన్దమయేత్వితి॥ ఆత్మాన్తరం న తస్యేతి ఇతి వదితిభావః. తత్కథమ్. ప్రకరణాన్తరూపస్య మనస్త్వరస్యంచేతి భావః. పరిహరతి॥ విజ్ఞానేతి॥ ఆనన్దమయం ప్రతి శ్రుతే యః పూర్వస్యేతి వాక్యే పూర్వశబ్దవివరణరూపో విజ్ఞానమయశబ్దః. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ ఏవమి

పంచతి విజ్ఞానమయస్య యశ్శారీర ఆత్మా స ఏవానన్దమయస్యాపి శారీర ఆత్మేత్యుక్తే ఆనన్దమయస్యాభ్యాసావగత పరమాత్మభావస్య పరమాత్మన స్స్వయమేవాత్మేత్యవగమ్యతే. ఏవం చ స్వవ్యతిరిక్తం చేతనాచేతనవస్తుజాతం స్వశరీరమితి స ఏవ నిరుపాధికశ్శారీర ఆత్మా. అత ఏవేదం పరం బ్రహ్మాధికృత్య ప్రవృత్తం శాస్త్రం శారీరకమిత్యభియుక్తైరభిధీయతే

౮౧ అతో విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవ పరమాత్మానన్దమయః.

౧ ఆహ. నాయమానన్దమయో జీవాదన్యః. వికారశబ్దస్య మయట్ప్రత్యయస్య శ్రవణాత్. మయడ్వైతయో రితి ప్రకృత్య, నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్య ఇతి వికారార్థే మయట్ స్మర్యతే. వృద్ధశ్చాయమానన్దశబ్దః. నను ప్రాచుర్యేపి మయడస్తి. తత్ప్రకృతవచనే మయడితి స్మృతేః. యథా అన్నమయో యజ్ఞ ఇతి. స ఏవాయం భవిష్యతి. నైవమ్. అన్నమయ

తి॥ ప్రకరణాదర్థసామర్థ్యాత్ప్రాబల్యమతిశయమాహ॥ అభ్యాసేతి॥ అభ్యస్తానన్ద స్యానన్దం బ్రహ్మణ ఇతి బ్రహ్మసంబంధిత్వ శ్రవణాదానన్దో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మణ ఆనన్దశబ్దవాచ్యత్వాన్నయదిన్న తద్రహితయో ర్నానార్థ్యే నానన్దానన్దమయశబ్దయోః పర్యాయత్వాత్ సిద్ధజీవభావవిజ్ఞానమయాన్యరాత్మత్వాదినా చానన్దమయస్య పరమాత్మత్వం నిర్ణీతమ్. అతశ్శారీరాత్మన ఆనన్దమయస్యచ పరమాత్మత్వనిష్ఠేః పరమాత్మన ఆత్మాన్తరవత్త్వస్యాయానత్వాచ్చ ఉక్తిస్స్వారస్యభఙ్గే నానన్యాత్మత్వపరత్వం సిద్ధమిత్యర్థః. శారీరాత్మత్వం పరస్యైవ ముఖ్యమిత్యాహ॥ ఏవం చేతి॥ అతస్స్వేతరాన్నిరుపాధికత్వమ్. తదేవోపపాదయతి॥ అత ఏవేతి॥ అభియుక్తైః, బోధాయనాదిభిః. సంహితమేతచ్ఛారీరకమితిహి తదుక్తేః.

౮౧ సూత్రార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

౧ ద్వితీయసూత్రస్య శఙ్కాం ప్రస్తౌతి॥ ఆహేతి॥ ప్రత్యయస్య వికారార్థత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ మయడితి॥ వికారావయవపరామర్శినా ఏతయోరితిపదేన వికారార్థత్వం జ్ఞాపితమ్. వృద్ధశరాదీనాం ప్రాగ్దీవ్యతోణి త్యధికారసిద్ధాణ్ప్రత్యయం వ్యుదస్యతా నిత్యం మయడ్విహితోయేన సూత్రేణ. వృద్ధాచ్ఛాదిత్వాదానన్దశబ్దస్య వృద్ధత్వమ్. ఆకారస్య వృద్ధిః. ॥నన్విత్యాది॥ స ఏవేతి॥ ఏవపరత్వేఽపి వికారార్థత్వమయుక్తమితి భావః. అత్ర ప్రాచ్య న్యాయేన పరిహరతి॥ నైవమితి॥ ప్రాచుర్యార్థే ప్యభిధానసిద్ధమాహ॥

ఇత్యుపక్రమే వికారార్థకత్వం దృష్టం. అతోఽత్యాదస్యాపి వికారా ర్థకత్వమేవయుక్తం. కించ- ప్రాచుర్యార్థకత్వేపి జీవాదన్యత్వం నసి ధ్యతి- తథాహి- ఆనన్దప్రచుర ఇత్యుక్తే దుఃఖమిశ్రత్వమవర్జనీయమ్- ఆనన్దస్యహి ప్రాచుర్యం దుఃఖస్యాల్పత్వమవగమయతి. దుఃఖమిశ్రత్వ మేవహి జీవత్వమ్. అతోఽపి తస్య ప్రాప్తవికారార్థత్వమేవయుక్తం కించ- లోకే మృన్మయం హిరణ్మయం దారుమయమిత్యాదిషు, వేదే చ పర్ణమయీ జుహూః శమీమయ్యః స్రుచః దర్భమయీ రశనేత్యా దిషు, మయటో వికారార్థే ప్రయోగబాహుల్యాత్స ఏవ ప్రథమతరం ధియమధిరోహతి. జీవస్య చానన్దవికారత్వమస్త్యేవ. తస్య హ్యత ఆన న్దరూపస్య సతస్సంసారిత్వావస్థా తద్వికార ఏవేతి. అతో వికార వాదినో మయట్ప్రత్యయస్య శ్రవణాదానన్దమయో జీవాదనతిరిక్త ఇతి- తదేతదనుభాష్యపరిహరతి.

సూ- వికారశబ్దాన్నేతిచేన్న ప్రాచుర్యాత్ ॥౧౩॥

నైతద్యుక్తం. కుతః- ప్రాచుర్యాత్- పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యానన్ద ప్రా చుర్యాత్, ప్రాచుర్యార్థకమయటస్సమ్భవాత్.

ఏతదుక్తం భవతి- శతగుణితోత్తరక్రమేణాభ్యస్య మాన స్యానన్దస్య జీవాశ్రయత్వాసమ్భవాద్బ్రహ్మాశ్రయమానన్ద ఇతినిశ్చితే సతి తస్మిన్ బ్రహ్మణి వికారాసమ్భవాత్ ప్రాచుర్యేపిమ

ప్రాచుర్యేతి॥ ప్రయోగప్రాచుర్యమాహ॥ ఇత్యేతి॥ అవయవాపేక్షయా వికారః ప్రసిద్ధ ఇతి తదాన్యత్వాత్తచ్ఛబ్దం ప్రథమతరమిత్యుక్తమ్- జీవస్య వికారత్వా సమ్భవమాశఙ్క్యాహ॥ జీవస్యేతి॥ అవస్థాన్తరయోగో హి వికార ఇతి భావః- నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ తదాఽయం॥ సూత్రస్థత్వా దనుభాష్యేత్యుక్తమ్-

వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్— కస్మిన్ కస్య ప్రాచుర్యమి త్యత్రాహ॥ పరస్మిన్నితి॥ సంభవతు ప్రాచుర్యం, తథాపి వికారశబ్దస్య త ద్వాచకత్వం వా కథమిత్యత్రాహ॥ ప్రాచుర్యార్థకేతి॥

ఏ వికారార్థకత్వే బాధక ఇత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ అత్ర విరోధో బాధక ఇత్యర్థః- బాధకం దర్శయితుం తస్య శతేతి శ్వాధిక సదాభ్యా త్సత్రి

...త్యధి తస్య వా వ్యాఖ్యానస్య మయశబ్దం బ్రహ్మేతి. ఔచిత్యాత్ప్రకరణ గ్రాహ్యత్వాచ్చ మయటో వికారార్థత్వ ముఖ్యార్థవిరోధాన్న సమ్భవతి. కిం చ- ఔచిత్యం ప్రాణమయ ఏవ పరిత్యక్తమ్- తత్ర వికారార్థత్వా సమ్భవాత్- అతస్తత్ర పఞ్చవృత్తేర్వాయోః ప్రాణవృత్తిమత్తాపే క్షేణ ప్రాణమయత్వమ్. ప్రాణాపానాదిషు పఞ్చసు వృత్తిషు ప్రాణవృత్తేః ప్రాచుర్యాద్వా. న చ ప్రాచుర్యే మయట్ప్రత్యయస్య ప్రసిద్ధిర్నాస్తి- అన్నమయో యజ్ఞః శకటమయీ యాత్రేత్యాదిషు దర్శనాత్-

3 యదుక్తమానన్దప్రాచుర్యమల్పదుఃఖసద్భావమవగమయతీతి- తదసత్. తత్ప్రచురత్వం హి తత్ప్రభూతత్వమ్- తచ్చేతరస్య సత్త్వం నావగమయతి. అపితు తస్యాల్పత్వం నివర్తయతి. ఇతర సద్భావాసద్భావౌ తు ప్రమాణాన్తరావసేయౌ. ఇహ చ ప్రమాణాన్తరేణ తదభావోఽవగమ్యతే అపహతపాప్మేత్యాదినా. తత్రైవ

యత ఇత్యన్తాహ॥ ఔచిత్యాదితి॥ ప్రకరణం లిఙ్గాద్దుర్బలమ్, అర్థవిరోధే ప్రాధిక్యం దుర్బలా, యథా గర్దభపదాదా ఏతి భావః. ఔచిత్యం చ నేత్యాహ॥ కిఞ్చేతి॥ అథాన్నమయటో వికారార్థత్వం వివక్షితమితి శఙ్కాం శమయన్ ప్రాణమయశబ్దార్థమాహ॥ అతస్త్వితి॥ ప్రథమయోజనాయాం ప్రాణవృత్తిమానిత్యర్థః. ద్వితీయయోజనాయామపి- ప్రత్యయాన్తేయర్థః వృత్తిమాత్రపరత్వమాశ్రితం ప్రాణశబ్దస్య- ప్రాచుర్యేఽపి ప్రయోగాభావశఙ్కామాహ॥ న చేతి॥ అవయవశక్త్యాపేక్షయా ప్రసిద్ధిః ప్రాచుర్యమ్.

3 యదుక్తమిత్యాదినా పూర్వపక్షయుక్త్యన్తరమనూద్య పరిహరతి॥ తదసదితి॥ సమానాశ్రయవిరోధినోఽల్పత్వమన్తరఙ్గతయా ప్రతియోగిత్వ గ్రాహ్యమితి వచనస్య భావః. తద్దూషయతి॥ తత్ప్రచురత్వం హీతి॥ ప్రాచుర్యం, ప్రమాణాన్తరసిద్ధం మానావిరుద్ధమర్థం ప్రతియోగితయాఽపేక్షతే, న తు స్వవిషయం ప్రతియోగివిశేషసాధకమిత్యర్థః. తత్సద్భావః కేనావగమ్యత ఇత్యత్రాహ॥ ఇతరేతి॥. పరాభిమతప్రతియోగినః పక్షే బాధితత్వమాహ॥ ఇహ చేతి॥ తద్విషయే మత్ర ప్రతియోగిత్వమాహ॥ తత్రేతి॥ యథా తేజః ప్రచురో గగనమానిత్యుక్తే న తద్గత తిమిరాల్పత్వం ప్రతియోగి, కిన్తు చన్ద్రాదిగత తేజ...

దేవవక్తవ్యమ్. బ్రహ్మణ ఆనన్దస్య ప్రభూతత్వ మన్యానన్దస్యాల్పత్వమపే
క్షత ఇతి. ఉచ్యతే చ తత్ స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇత్యాదినా జీవా
నన్దాపేక్షయా బ్రహ్మానన్దో నిరతిశయదశాపన్నః ప్రభూత ఇతి.

౧ యచ్చోక్తం జీవస్యానన్దవికారత్వం సమ్భవతీతి. తదపి నోప
పద్యతే. జీవస్య జ్ఞానానన్దస్వరూపస్య కేనచిదాకారేణ మృద ఇ
వ ఘటాద్యాకారేణ పరిణామస్సకలశ్రుతిస్మృతిన్యాయవిరుద్ధః. సం
సారదశాయాం తు కర్మణా జ్ఞానానన్దౌ సఙ్కుచితావిత్యుపపాద
యిష్యతే. అతశ్చానన్దమయో జీవాదన్యః పరం బ్రహ్మ.

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః

సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ ॥౧౪॥

కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ ఏ
ష హ్యేవానన్దయాతీతి, ఏష ఏవ జీవానానన్దయతీతి జీవానామానన్ద
హేతురయం వ్యపదిశ్యతే. అతశ్చానన్దయితవ్యాజ్జీవాదానన్దయితా
యమన్య ఆనన్దమయః పరమాత్మేతి విజ్ఞాయతే. ఆనన్దమయ ఏవాత్ర
ఆనన్దశబ్దేనోచ్యత ఇతి చానన్తరమేవ వక్ష్యతే.

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

సూ. మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే ॥౧౫॥

సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి మన్త్రవర్ణోదితం బ్రహ్మైవానన్ద
మయ ఇతి గీయతే. తచ్చ జీవస్వరూపాదన్యత్ పరం బ్రహ్మ. తథాహి.

మానన్ద్యమేవ, తద్వివిధావః. జీవానన్దాల్పత్వం ప్రతియోగీతి న పరం న్యాయ
సిద్ధం, కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ॥ ఉచ్యతే చేతి॥

౧ ॥యచ్చేతి॥ మయడ్వ్యవికారః స్వరూపాన్యథాభావరూప ఏవ, స
చాత్ర నేత్యర్థః. జ్ఞానానన్దస్వరూపస్య కథం దుఃఖాజ్ఞానసంభవ ఇత్యత్రా
హ॥ సంసారేతి॥ సూత్రోక్తం పరమపరిష్కృతేన సంగమయతి॥ అత ఇతి॥

తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ— కర్మకర్తృత్వాసంభవ ఉక్తః. ఆనన్దా
ప్యన్తాదానన్దయితేత్యుక్తః, నత్వానన్దమయ ఇత్యత్రాహ॥ ఆనన్దమయ ఏవేతి॥
ఉపక్రమగతం హేతుమాహ— మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే— మాన్త్రవ

బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి జీవస్య ప్రాప్యతయా బ్రహ్మ నిర్దిష్టమ్. త దేషాభ్యుక్తేతి, తత్ బ్రహ్మ, అభిముఖీకృత్య, ప్రతిపాద్యతయా పరిగృహ్య, ఋగేషా, అధ్యేతృభిరుక్తా. బ్రాహ్మణోక్తస్యార్థస్య వైశద్యమనేన మన్త్రేణ క్రియత ఇత్యర్థః. జీవస్యోపాసకస్య ప్రాప్యం బ్రహ్మ తస్మాద్విలక్షణమేవ. అనన్తరం చ తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యారభ్యోత్తరత్ర బ్రాహ్మణేన మన్త్రోక్త తదేవ విశదీక్రియతే. అతో జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

అత్రాహ. యద్యప్యుపాసకాత్ప్రాప్యస్య భేదేన భవితవ్యమ్, తథాపి న వస్త్వన్తరం జీవాన్మాన్త్రవర్ణికం బ్రహ్మ. కిన్తు తస్యైవోపాసకస్య నిరస్తసమస్తావిద్యాగన్ధనిర్విశేషచిన్మాత్రైకరసం శుద్ధం స్వరూపమ్. తదేవ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి మన్త్రేణ విశోధ్యతే. తదేవ చ యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహేతి వాఙ్మనసాగోచరతయా నిర్విశేషమితి గమ్యతే. అతస్తదేవ మాన్త్రవర్ణికమితి తస్మాదనతిరిక్త ఆనన్దమయ ఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

సూ. నేతరోఽనుపపత్తేః ॥౧౬॥

పరమాత్మన ఇతరో జీవశబ్దాభిలప్యో ముక్తావస్థోఽపి న భవతి మాన్త్రవర్ణికః. కుతః (అనుపపత్తేః) తథావిధస్యాత్మనో నిరుపాధికం వి

ర్ణికస్య జీవా దన్యత్వం కథమి త్యత్రాహ॥ తథాహీతి॥ తతః కిమి త్యపేక్షా యాం మన్త్రబ్రాహ్మణయోః ఘటకవాక్య మాహ॥ తదేషేతి॥ అభిముఖీకర ణస్య చేతనధర్మత్వవ్యుదాసాయాహ॥ ప్రతిపాద్యతయేతి॥ ఉక్తేర్వ్యుక్తే పౌరు షేయత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యతి॥ అధ్యేతృభిరితి॥ కిముక్త మిత్యత్రాహ॥ బ్రాహ్మణే తి॥ నిత్యనిర్దోషత్వావిశేషా న్న ప్రాబల్యదౌర్బల్యే కిన్త్వర్థవ్యక్తిరితి భావః. మన్త్ర వర్ణేన భేదసిద్ధిం దర్శయతి॥ జీవస్యేతి॥ మాన్త్రవర్ణికం జీవా దన్యదస్తు, త స్యైవానన్దమయత్వం కథ మిత్యత్రాహ॥ అనన్తరం చేతి॥

అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కా మాహ॥ అత్రాహేతి॥ అవ్యాద్రితా విశేషితా చ వచనస్యార్థాః జ్ఞానత్వం వాఙ్మనసనివృత్తిశ్చ నిర్విశేషత్వే హేతుః. అవ స్థాభేదేనా ప్యుపాసకప్రాప్యభేదోపపత్తేః జీవాన్యత్వ మిత్యర్థః.

నేతరోఽనుపపత్తేః — ఉపాధ్యనుక్త్యా నిరుపాధికత్వం సిద్ధమ్. బ్ర

పశ్చిత్త్వం నోపపద్యతే. ఇదమేవ హి నిరుపాధికం విపశ్చిత్త్వం సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి సత్యసఙ్కల్పత్వప్రదర్శనేన వివ్రియతే. వివిధం పశ్యచ్చిత్త్వం హి విపశ్చిత్త్వం. పృషోదరాదిత్వాత్ పశ్యచ్ఛబ్దావయవస్య యచ్ఛబ్దస్య లోపం కృత్వా వ్యుత్పాదితో విపశ్చిచ్ఛబ్దః. యద్యపి ముక్తస్య విపశ్చిత్త్వం సమ్భవతి, తథాపి తస్యైవాత్మనః సంసారదశాయామవిపశ్చిత్త్వమప్యస్తీతి నిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వం నోపపద్యతే. నిర్విశేషచిన్మాత్రతావస్థస్య ముక్తస్య వివిధదర్శనాభావాత్సుతరాం విపశ్చిత్త్వం న సమ్భవతీతి. న కేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేషం వస్తు ప్రతిపాద్యత ఇతి చ పూర్వమేవోక్తమ్. యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి వాక్యం యది వాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణో నివృత్తిమభిదధీత, న తతో నిర్విశేషతాం వస్తునోఽవగమయితుం శక్నుయాత్. అపి తు వాఙ్మనసయోస్తత్ప్రమాణతాం వదేత్. తథా చ సతి తస్య తుచ్ఛత్వమాపద్యతే. బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యారభ్య బ్రహ్మణో విపశ్చిత్త్వం, జగత్కారణత్వం, జ్ఞానానన్దైకతానతామితరాన్ప్రత్యానన్దయితృత్వం, కామాదేవ చిదచిద్వస్తుకస్య కృత్స్నస్య స్రష్టృత్వం, సృజ్యవర్గానుప్రవేశకృత తదాత్మకత్వం, భయాభయహేతుత్వం, వాయ్వాదిత్యాదీనాం ప్రశాసితృత్వం, శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయానన్దత్వం మన్యచ్చానేకం ప్రతిపాద్య, వాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణి ప్రవృత్త్యభావేన నిష్ప్రమాణకం బ్రహ్మే

తి సిద్ధం చేత్యాహ॥ ఇదమేవేతి॥ విపశ్చిచ్ఛబ్దార్థమాహ॥ వివిధమితి॥ విపశ్యచ్చిదితి వాచ్యమిత్యత్రాహ॥ పృషోదరేతి॥ స్వమతేన ముక్తస్య విపశ్చిత్త్వసుపపత్తిరుక్తా. పరమతేఽపి తామాహ॥ నిర్విశేషేతి॥ ఇతిశబ్దస్సౌత్రపఞ్చమీవ్యాఖ్యానమ్. న పరం విపశ్చిత్త్వవిరోధః, సర్వప్రమాణవిరోధశ్చేత్యాహ॥ న కేనాపీతి॥ జ్ఞానత్వాకృతిరూపా పార్థగుణనిషేధః ప్రాగేవ పరిహృతః. వాఙ్మనసనివృత్తిరూపస్త్వత్ర పరిహ్రియతే॥ యతో వాచ ఇత్యాదినా॥ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తథా చేతి॥ బ్రహ్మణస్తుచ్ఛత్వం పూర్వాపరవిరుద్ధమితి చేత్, నిర్విశేషత్వమపి తథేత్యభిప్రాయేణాహ॥ బ్రహ్మవిదితి॥ ప్రకరణవిరోధ ఉక్తః. స్వ

త్యుచ్యత ఇతి భ్రాన్తజల్పితం. యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి యచ్ఛ్రుతి నిర్దిష్టమానన్దం ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానిత్యానన్దశబ్దేన ప్రతిని ర్దిశ్యతి స్య బ్రహ్మసమ్బన్ధిత్వం బ్రహ్మణ ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశేన ప్రతి పాద్యత ఏవ వాఙ్మనసాగోచరం విద్వానితి తద్వేదనమభిదధద్వాక్యం జరద్గవాదివాక్యవదనర్థకం వాచ్యనన్తర్గతం చ స్యాత్. అతశ్శ్రు తగుణోత్తరక్రమేణ బ్రహ్మానన్దస్యాతిశయేయత్తాం వక్తుముద్య మ్యత స్యేయత్తాయా అభావా దేవ వాఙ్మనసయోస్తతో నివృత్తి ర్యతో వాచో నివర్తన్త ఇత్యుచ్యతే. ఏవమియత్తారహితం బ్రహ్మ ణ ఆనన్దం విద్వాన్ న బిభేతీత్యుచ్యతే. కించ అస్య మాన్త్రి వర్ణితస్య విపశ్చితః సో కామయత ఇత్యారభ్య వక్ష్యమాణ స్వసఙ్క ల్పాత్ప్రజగజ్జన్మస్థితి జగదన్తరాత్మత్వాదేస్సర్వాన్ స్వరూపా దన్యత్వం సుస్పష్టమేవ.

ఇతశ్చోభయానవస్థిత్వాత్యాగాన్నాన్య ఆనన్దమయః.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చ ॥౧౭॥

తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఇత్యారభ్య మాన్త్రవర్ణికం బ్రహ్మవ్యక్తయ ద్వాక్యమన్నప్రాణమనోమయ ఇవ జీవాదపి తస్య భేదం వ్యపదిశతి తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి. అతో జీవాద్భేదస్య వ్యపదేశాచ్చాయం మాన్త్రవర్ణిక ఆనన్దమయోఽన్య ఏవేతి జ్ఞాయతే.

వాక్యవిరోధ మాహ॥ యతో వాచ ఇతి॥ విద్వానితి మనసో నివృత్తిర్వ్యాహతేః. అనర్థకం వ్యాహతార్థమ్. వ్యాహతిః పరిజిహీర్షితా చేత్ సముద్రఘోషవద్వాక్యత్రైవ న స్యాత్. వాక్యత్వ వ్యాహతి రపర్జనీయేత్యర్థః. స్వాయం తదర్థమాహ॥ అత ఇతి॥ శతేతి॥ నిర్విశేషత్వేఽభిమతే క్రమేణ గుణోపచయో వాచ్యః, నత్వతిశయ ఇతి భావః. వాఙ్మనసనివృత్తి రస్తి చేత్, కథం వేదనవచన మిత్యత్రాహ॥ ఏవమితి॥ అనుపపత్తిరితి సౌత్రపదస్య వ్యాఖ్యాన్తరమాహ॥ ఇత్యేతి॥

భేదవ్యపదేశాచ్చ— ॥అన్నప్రాణమనోమయ ఇవేతి॥ నహి తత్రావస్థాభేదే నాన్యత్వమితి వాచ్యమ్, ఇహాపి తద్వదితి భావః. అత్ర వక్తవ్య మాన్యత్రాపి ప్రోక్తమ్.

ఇతశ్చ జీవాదన్యః.

సూ. కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా॥ ౧౯॥

జీవస్యావిద్యాపరవశస్య జగత్కారణత్వే హ్యావర్జనీయా అనుమానిక ప్రధానాదిశబ్దాభిధేయాచిద్వస్తు సంసర్గాపేక్షా. తత్రైవహి చతుర్ముఖాదీనాం కారణత్వమ్. ఇహ చ సో౽కామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యభిధ్యానసంసర్గరహితస్యస్వకామాదేవ విచిత్ర చిదచిద్వస్తునస్సృష్టిః ఇదంసర్వమసృజత యదిదం కించేత్యామ్నాయతే. అతో౽స్యానన్దమయస్య జగత్సృజతో నానుమానికాచిద్వస్తు సంసర్గాపేక్షా ప్రతీయతే.

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

సూ. అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి॥ ౨౦॥

అస్మిన్ ఆనన్దమయే, అస్య జీవస్య, తద్యోగం ఆనన్దయోగం, శాస్తి శాస్త్రం, రసో వై సః। రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతీతి. రసశబ్దాభిధేయానన్దమయలాభాదయం జీవశబ్దాభిలపనీయ ఆనన్దీ భవతీత్యుచ్యమానే, యల్లాభాద్య ఆనన్దీ భవతి స ఏవేత్యనుక్తసిద్ధః కో బ్రవీతీత్యర్థః. ఏవమానన్దమయః పరం బ్రహ్మేతి నిశ్చితే సతి యదేష ఆకాశ ఆనన్దః, విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిష్వానన్దశబ్దేనానన్దమయ ఏవ పరామృశ్యతే. యథా విజ్ఞానశబ్దేనవి

కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా— స్థూలశరీరావస్థాభిధ్యానసర్గాపేక్షేత్యర్థః. శక్త్యుపేతత్వాభావాదపేక్షాశబ్దప్రయోగాచ్చ న ప్రధానవ్యావృత్తిపరత్వం యుక్తమితి భావః.

అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి — ఇదమపేయపరమితి భిదా. కస్మిన్ కస్య కేన యోగ ఇత్యత్రాహ॥ అస్మిన్నితి॥ కిం శాస్త్రమ్, శాస్త్రార్థః కః, కథం సూత్రార్థస్య హేతుత్వమిత్యత్రాహ॥ రసో వై స ఇతి॥ ఉచ్యమాన ఇతి శాస్త్రార్థోక్తిః. హేతుత్వం దర్శయతి॥ యల్లాభాదితి॥ కో బ్రవీతీతి వర్తమాన వ్యపదేశస్స్ఫుటతరత్వాదితి భావః. నాత్రానన్దమయేన ఆనన్దయోగం శాస్తి శాస్త్రమ్, అపి త్వానన్ద ఇత్యాశంక్య, ఆనన్దానన్దమయ శబ్దయోరైకార్థ్యమాహ॥ ఏవమితి॥ యథేతి॥ అపర్యవసానా దనుమాలస్య

జ్ఞానమయః. అతఏవ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి వ్యతిరేకనిర్దేశః. అతఏవ చ ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీతి ఫలనిర్దేశశ్చ. ఉత్తరే చానువాకే పూర్వోక్తానామన్నమయాదీనాం అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ప్రాణో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ మనో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఇతి ప్రతిపాదనాత్ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యప్యానన్దమయస్యైవ ప్రతిపాదనమితి విజ్ఞాయతే. తత ఏవ చ తత్రాపి ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రమ్యేత్యుపసంహృతమ్. అతః ప్రధానశబ్దాభిలప్యాదర్థాన్తరభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో జీవశబ్దాభిలపనీయాదపి వస్తునోఽర్థాన్తరత్వం సిద్ధమ్.

ఆనన్దమయాధికరణం సమాప్తమ్.

౧ యద్యపి మన్దపుణ్యానాం జీవానాం కామాజ్జగత్సృష్టిక తిశయితానన్దయోగోభయాభయహేతుత్వమిత్యాది న సమ్భవతి. తథాపి విలక్షణపుణ్యానామాదిత్యేన్ద్రప్రజాపతిప్రభృతీనాం సమ్భవత్యేవేతి మహామాశఙ్కాం నిరాకరోతి.

సూ. అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ॥౨౧॥

౨ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిర

ద్ధిరూపత్వాచ్చేతి భావః. వ్యతిరేకనిర్దేశం హేతుమాహ॥ అతఏవేతి॥ అతః = ఆనన్దాదానన్దమయప్రతిపాదనాదర్థాన్తరత్వే హేత్వన్తరమాహ॥ అతఏవ చేతి॥ సాధకప్రమాణమాహ॥ ఉత్తరే చేతి॥ అధికరణార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

౧— అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్— అవాన్తరసంగతిమాహ॥ యద్యపీతి॥ జీవమాత్రస్య జగత్సృష్ట్యాద్యయోగేఽపి జీవవిశేషస్య తద్యుక్తమ్, ఆనన్దవ ద్భూయం ప్రతిపాద్యస్యాపి యశ్చాసావాదిత్య ఇత్యాదావాన్తర్యవర్తిత్వముక్తమ్, తస్య చ కరచరణాదిలక్షణదేహవిశేషశ్శ్రుతః, స చ కర్మకృత ఇతి శఙ్కో దయాత్ పూర్వాధికరణశేషత్వే నాన్తరధికరణమారభ్యత ఇతి సంగతిరితి భావః.

౨ విషయమాహ॥ ఇదమితి॥ శేషో గానవిశేషః. అయముపాస్యాదిత్యస్య దేహ

విషయవాక్యదీపికా

౧— అథ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే— ఆదిత్యమణ్డలే

ణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్స ర్వ ఏవ సువర్ణస్తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ తస్యోదితి నామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేద తస్యర్క్చ సామ చ గేష్ణౌ ఇత్యధిదైవతమథాధ్యాత్మమపి అథ య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే సైవ ఋక్తత్సామ తదుక్థం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మ తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామేతి. తత్ర సన్దిహ్యతే- కిమయమక్ష్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ పురుషః పుణ్యోపచయనిమిత్తైశ్వర్య ఆదిత్యాదిశబ్దాభిలప్యో జీవ ఏవ- ఆహోస్విత్తదతిరిక్తః పరమాత్మేతి.

తాయాముపాసనమధిదైవతమ్- దేహ ఉపాసనమధ్యాత్మమ్- ఆదిత్యాదీత్యాదిశబ్దేన కరచరణాదిమద్దేహసంబన్ధపరవాక్యాన్తరాణామపి తుల్యన్యాయతా ద్యోతితా- సూత్రే అన్తశ్శబ్దోఽక్ష్యాదిత్యమణ్డలసాధారణః-

---

స్య మధ్యే హిరణ్మయో యః పురుషో యోగిభిర్దృశ్యత ఇత్యర్థః- దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరితి శ్రుతేరితి భావః- హిరణ్మయ ఇతి రూపసామాన్యాచ్చన్ద్రముఖవదితి వాక్యకారః- తతశ్చ హిరణ్మయశబ్దస్య న ముఖ్యార్థో గ్రాహ్య ఇతి వాక్యకారాభిప్రాయః- తతశ్చ హిరణ్మయత్వముజ్జ్వలత్వమిత్యర్థః- అతో నీలతోయదాభస్యాపి హిరణ్మయత్వే నానుపపత్తిః- యద్వా కదిచన్త్రతద్ధ్మసమానవర్ణం తస్యాననమితి శ్రీరామాయణప్రయోగాత్ప్రత్యేక రుక్మవర్ణమితి శ్రుతేశ్చ నీలతోయదాభస్యాపి రుక్మవర్ణత్వం సంభవతి- తత్ర హేతుశ్చ సంప్రదాయగమ్యః- ఏతత్సర్వం వేదార్థసంగ్రహప్రకాశికాయాం స్పష్టమ్- తత ఏవావగన్తవ్యమ్- యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమితి ప్రకరణే మనసా తు విశుద్ధేనేతి రుక్మవర్ణవిగ్రహవిశిష్టస్య విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వోక్తేరారోపితాకారస్య విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వాభావాదనారోపితత్వం సిద్ధమ్- ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్స ఇత్యత్రేక్షణస్య పరమాత్మవిషయత్వం వక్ష్యమితి వ్యాసార్యైరప్యంగీకృతత్వాచ్చ- ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాదితి తమః పారవర్తిన ఆదిత్యవర్ణవిగ్రహవిశిష్టత్వాభిధానకల్పితత్వాపత్తేః- న హి కల్పితస్య తమః పారవర్తిత్వం సంభవతి-

౨— హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణః— రమణీయశ్మశ్రుకేశో రమణీయసర్వావయవ ఇత్యర్థః-

౩— తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ— కంపిబతీతి కపిరాదిత్యః

౩ కించయుక్తమ్. ఉపచితపుణ్యో జీవ ఏవేతి. కుతః. 'సశరీరత్వ శ్రవణాత్. శరీరసమ్బన్ధో హి జీవానామేవ సమ్భవతి. కర్మానుగు

---

౩ జీవానామేవ శ్వేత మపపాదయతి॥ కర్మేతి॥ ప్రియాప్రియ యోగార్హ

త్వేనాప్యేతత్సిద్ధ్యతి విశ్లేష్యతే ఇతి కప్యాసమ్. తథాహ వాక్యకారః. ఆదిత్య సిద్ధం వా శ్రీమత్త్వాదితి. యద్వా కం పిబతీతి కపిర్నాళమ్. తస్మిన్నాస్త ఇతి కప్యాసమ్. ఆపచితాదపి పంకజాన్నాళస్థస్య పుండరీకస్య శోభాతిశయవత్త్వాత్త్వాదృశమిహ వివక్షితమ్. యద్వా కం జలమ్. ఆస ఉపవేశన ఇతి ధాతురపి పూర్వోక్తః. వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరితి వచనాదకారలోపః. కేజలే అప్యాస్త ఇతి కప్యాసమ్. ఫలితస్థమిత్యర్థః. ఏవమస్యార్థత్రయస్యోపపన్నతయా వాక్యకారేణ సిద్ధాన్తితత్వమపి ప్రత్యేకభగవతా భాష్యకారేణ వేదార్థసంగ్రహే గంభీరాంభస్సముద్భూతసుమృష్టనాళరవికరవికసితపుండరీకదళామలాయతేక్షణ ఇత్యభిహితమ్. మర్కటజఘనసదృశపుండరీకసాదృశ్యాద్యర్థాన్తరస్య శ్లీలత్వాదిదోషదుష్టతయా వాక్యకృదనాదృతత్వాద్భాష్యకారేణాప్యనాదృతమ్. యద్యప్యమరకోశే పుండరీకం సితాంభోజమిత్యనుశిష్టం, తథాపి శబరస్వామినా నవమాధ్యాయే శ్యామాకం చరుం నిర్వపేచ్ఛ్రియో శ్రీకామ ఇతి విహితాయామిష్టౌ పుండరీకాణి బర్హీంషి భవన్తీతి సూత్రకారోక్త్వేన విహితేషు పుండరీకేషు అతిదేశతః ప్రాప్తస్య దర్భస్తృణీత హరితా ఇతి మంత్రస్య దర్భపదస్థానే పుండరీకపదం హరితపదస్థానే రక్తపదమూహితవ్యమిత్యుక్తత్వాద్రక్తాంభోజమేవ పుండరీకమితి ద్రష్టవ్యమ్.

౪— తస్యోదితి నామ— స్పష్టార్థః॥

౫ తస్యోన్నామకత్వే హేతుమాహ— స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః— సర్వపాపోద్గతత్వాదున్నామకత్వమిత్యర్థః. నీచాచ్ఛకుంతాదుద్గమనవత్పాపసంబన్ధాదుద్గమనరూపముఖ్యార్థస్య మూర్తాపృథగ్భావాదుద్గమనేన తత్సంబంధరాహిత్యం లక్ష్యతే. నైనం సేతుమహోరాత్రే తరతః న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతమ్ ఇతి పరమాత్మనస్సుకృతదుష్కృతసంబన్ధాభావో హి ప్రతిపాద్యతే. తరతేః ప్రాప్తివాచిత్వాత్. పాప్మశబ్దశ్చ పుణ్యపాపరూపోభయవిధకర్మపరః. పరమాత్మప్రకరణేషు నైనం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోతో నివర్తన్త ఇతి సుకృతస్యాపి పాప్మశబ్దప్రయోగాత్. పాప్మనః కాలజరామృత్యుశోకాదయస్సంభావ్యత్వాదితి వాక్యకారవచనాత్. అలౌకికస్య సత్యానిష్టఫలసాధనత్వరూప ప్రవృత్తినిమిత్తయోగాత్పుణ్యస్యాపి పాపశబ్దాభిధేయత్వోపపత్తేః, ముముక్షోస్స్వర్గాదీనామప్యనిష్టత్వాత్. ఏతదేవ నిరయాన్తస్థానస్య పరమార్థతః, స్వనాకపృష్ఠగమనం పునరావృత్తిలక్షణం, క్షయిష్ణు వాసుదేవేతి ముక్తిబీజమనుత్తమమ్, ఇతి స్మరణాత్. సర్వపాపోదితత్వం నామ కర్మవశ్యత్వాగన్ధ

ణ ప్రియాప్రియయోర్యోగాయహేతుశ్శరీరసమ్బన్ధః· అతఏవహేతోర్నసమ్బ
త్వ ముపపాదయతి॥ అతఏవేతి॥ జ్ఞానాద్యతిశయ లోకకామేశత్వాది కర్మ

రాహిత్యమితి ఫలితార్థః· కృతానామపికర్మణాం ఫలజననశక్తిప్రతి భటలక్షణః కశ్చిదీశ్వరస్వభావవిశేషఏవాపహతపాప్మత్వాద్యపహతపాప్మత్వ పాపాదితశబ్దార్థ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥

౬ ఉన్నామవిశిష్టస్య ధ్యానస్యఫలమాహ— ఉదేతి హవైసర్వేభ్యః పాప్మభ్యోయఏవంవేద— స్పష్టోర్థః॥

౭— తస్యర్క్చసామచగేష్ణౌ— ఋక్సామేతద్గానరూపే· అగ్నిం ప్రాదిప్రతిపాదక ఋక్సామగానయోర్వ్యాప్య సర్వాత్మకత్వముక్తం భవతి॥

౮— తస్మాదుద్గీథః— యస్మాత్పరమాత్మన ఉన్నామకత్వం తద్గేష్ణత్వం చ ఋక్సామయోః, అతఋక్సామాత్మకద్వితీయ భక్తిరుద్గీథత్వమ్॥

౯— తస్మాత్త్వేవోద్గాతా ఏతస్యహిగాతా— ఉన్నామక పరమాత్మగాతృత్వాదేవఋత్విగ్విశేషస్య ఉద్గాతృసంజ్ఞత్వమ్॥

౧౦— సఏషయేచాముష్మాత్పరాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామానాంచ— సఏషహిరణ్మయఃపురుష ఆదిత్యమండలాద్ధ్వోపరితనలోకానాందేవభోగ్యభోగోపకరణ భోగస్థానానాంచ నియన్తేత్యర్థః॥

౧౧— ఇత్యధిదైవతమ్— ఉపదిష్టమితిశేషః॥

౧౨— అథాధ్యాత్మమ్— ఉపదిశ్యతఇతిశేషః॥

౧౩— అథయఏషోఽన్తరక్షిణిపురుషోదృశ్యతే సైవఋక్ తత్సామతదుక్థం తద్యజుః తద్బ్రహ్మ— సఏవఋగ్యజుస్సామాత్మా ఉక్థాదిశస్త్రాత్మా బ్రహ్మేత్యర్థః· అత్రోక్థస్యత్రయ్యాపేక్షయా పృథక్పరిగణనం గోబలీవర్దన్యాయేనద్రష్టవ్యమ్॥

౧౪— తస్యైతస్య తదేవరూపం యదముష్యరూపం యావముష్యగేష్ణౌ తౌగేష్ణౌయన్నామతన్నామ— ఏతస్యాక్ష్యన్తర్వర్తిన ఆదిత్యాన్తర్వర్తినో హిరణ్మయత్వాదిరూపముదితి నామఋక్సామరూపగేష్ణౌచతాని సర్వాణిభవన్తీత్యర్థః॥

౧౫— సఏషయేచైతస్మాదర్వాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాంచేతి— ఏతస్మాదక్షిస్థానాదధోవర్తినాం లోకానాం మనుష్యభోగాదీనాం చనియన్తేత్యర్థః॥

౧౬— తద్యఇమేవీణాయాం గాయన్త్యేతం తే గాయన్తి— యస్మాదయమీశ్వరస్తస్మాద్ధలౌకికాగాయకాస్సర్వేపి ఇమమేవగాయన్తీత్యర్థః· తస్యసర్వాత్మకత్వేన దేవమనుష్యాదికర్మకగానస్యాపి పరమాత్మవిషయత్వాదితి భావః॥

౧౭— తస్మాత్తే ధనసనయః— సనిర్లాభః· ధనానాం సనిర్లాభోయేషాం తే

న్ధరహితస్యమోక్షస్య ప్రాప్యత్వమశరీరత్వేనోచ్యతే. నహ వై స శరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి, అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. సమ్భవతి చ పుణ్యాతిశయాజ్జ్ఞానాధిక్యం శక్త్యాధిక్యం చ. అత ఏవ లోకకామేశత్వాదితస్యైవోపపద్యతే. తత ఏవ చోపాస్యత్వమ్, ఫలదాయిత్వం చ. పాపక్షపణకరత్వేన మోక్షోపయోగిత్వం చ. మనుష్యేష్వప్యుపచితపుణ్యాః కేచిజ్జ్ఞానశక్త్యాదిభిరధికతరా దృశ్యన్తే. తతశ్చ సిద్ధగన్ధర్వాదయః. తతశ్చ దేవాః. తతశ్చేన్ద్రాదయః.

౮ అతో బ్రహ్మాదిష్వన్యతమ ఏవైకస్మిన్ కర్మవశ్యే పుణ్యవిశే

షిత్యత్రాహ॥ సంభవతి చేతి॥ తత్సంభవముపపాదయతి॥ మనుష్యేష్వపీతి॥

౮ జీవబహుత్వాద్వ్యాహతికర్మకృతత్వాత్ క్షయిత్వం చేత్యత్రా

ధనసనయః. ఈశ్వరగాయకత్వాద్దేవవీణాగాయనానాం ధనలాభవత్త్వమ్. న హ్యనీశ్వరగాతృత్వే ధనప్రసక్తిరస్తీతి భావః॥

౧౮— అథ య ఏవం విద్వాన్ సామ గాయత్యుభౌ స గాయతి— అధ్యాత్మాధిదైవతభిన్నవిద్యాయుక్తస్సన్నుద్గీథం యో గాయతి స చాక్షుషమాదిత్యస్థం చ పరమాత్మానం గాయతీత్యర్థః. ఉద్గీథస్య చాక్షుషేణ పరమాత్మనా ఆదిత్యాన్తర్వర్తినా చ పరమాత్మనా ఐకాధ్యాసవిశిష్టతయా తాదృశోద్గీథగాయకస్యైవ పరమాత్మగాయకత్వాదితి భావః॥

౧౯ తస్యైవం విదః ఫలముచ్యతే— సోऽమునైవ స ఏష యే చాముష్మాత్పరాఞ్చో లోకాస్తాంశ్చాప్నోతి దేవకామాంశ్చ, అథానేనైవ యే చైతస్మాదర్వాఞ్చో లోకాస్తాంశ్చాప్నోతి మనుష్యకామాంశ్చ— స విద్వాన్ అమునైవాదిత్యాన్తర్వర్తినా ఉపాసితేన తదుపాసనా విశిష్ట ఏషః తదూర్ధ్వలోకాన్ దేవకామాంశ్చాప్నోతి. అనేనాక్ష్యన్తర్వర్తినా మనుష్యలోకాధస్తనలోకాన్మనుష్యకామాంశ్చాప్నోతి. చక్షురాదిత్యస్థానవర్తిపరమాత్మోపాసనయా సర్వలోకావాప్తిర్భవతీత్యర్థః॥

౨౦— తస్మాదు హైవంవిదుద్గాతా బ్రూయాత్ కం తే కామమాగాయానీతి— ఏతాదృశవిద్యాయుక్త ఉద్గాతా యజమానం ప్రతి హే యజమాన తే కం కామం దేవకామం మనుష్యకామం వా గానేన సంపాదయానీతి బ్రూయాదిత్యర్థః॥

౨౧ నన్వేతాదృశోద్గాతుః కథం సామర్థ్యమిత్యత్రాహ— ఏష హ్యేవ కామగానస్యేష్టే య ఏతదేవం విద్వాన్ సామ గాయతి సామ గాయతి— ఏవం విదుషస్సామగస్య కామసంపాదకగాన సామర్థ్యమస్తీత్యర్థః. ద్విరుక్తిరధ్యాయసమాప్త్యర్థా॥

ష్వేతావన్మాత్రమైశ్వర్యం ప్రాప్తా జగత్సృష్ట్యాద్యపి కరోతీతి జగత్కారణత్వ జగదన్తరాత్మత్వాదివాక్యమస్మిన్నేవోపచితపుణ్యవిశేషే సర్వజ్ఞే సర్వశక్తావవర్తతే. అతో న జీవాదతిరిక్తః పరమాత్మా నామ కశ్చిదస్తి. ఏవం చ సతి అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమిత్యాదయో జీవాత్మనస్స్వరూపాభిప్రాయా భవన్తి. మోక్షశాస్త్రాణ్యపి తత్స్వరూపతత్ప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరాణీతి.

౨ ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే- అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్- అన్తరాదిత్యేఽన్తరక్షిణి చ యః పురుషః ప్రతీయతే, స జీవాదన్యః పరమాత్మైవ. కుతః. తద్ధర్మోపదేశాత్- జీవేష్వసమ్భవన్తస్తదతిరిక్తస్యైవ పరమాత్మనో ధర్మోఽయమపహతపాప్మత్వాదిః, స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. అపహతపాప్మత్వం హ్యపహతకర్మత్వమ్- కర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వమిత్యర్థః. కర్మాధీనసుఖదుఃఖభాగిత్వేన కర్మవశ్యా హి జీవాః. అతోఽపహతపాప్మత్వమ్ జీవాదన్యస్య పరమాత్మన ఏవ ధర్మః- తత్పూర్వకం స్వరూపోపాధికం లోకకామేశత్వమ్, సత్యసఙ్కల్పత్వాదికమ్, సర్వభూతాన్తరాత్మత్వం చ తస్యైవ ధర్మాః. యథాహ ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా

హ॥ ఆర ఇతి॥ కారణశోధనోపాయోఽయం చేయవరగిరాం జీవపరత్వమాహ॥ జగదితి॥ ఉపచిత పుణ్యవిశేష ఇతి॥ పాప్మభ్య ఉదిత ఇతి పాపమాత్రం హి నిషిద్ధమ్, న తు పుణ్యమితి భావః.

౨ రాద్ధాన్తమాహ॥ అన్తరితి॥ పరమాత్మని సిద్ధా హి తద్ధర్మత్వమితి హేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వ వ్యుదాసాయాహ॥ జీవేష్వితి॥ పాప్మభ్య ఉదిత ఇత్యుక్తిమద్వాక్యే అపహతపాప్మత్వమిత్యుక్తిరుపనిషద్వాక్యాన్తరస్వారస్యాద్భా- పాప్మశబ్దం వివృణ్వన్ తద్వ్యావృత్తిమాహ॥ అపహతేతి॥ అపహతకర్మత్వమ్- పాప్మశబ్దో ముముక్షోరనిష్టఫలద పుణ్యపాపాత్మక కర్మపర ఇత్యర్థః- సుకృతం దుష్కృతమ్, సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్తే, స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్, ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధిద్యోతకో హిశబ్దః- అపహతశబ్దం వివృణ్వన్ ముక్తవ్యావృత్తిమాహ॥ కర్మేతి॥ జీవవ్యావృత్తిం స్ఫుటయతి॥ కర్మాధీనేతి॥ తత్పూర్వకమ్- అపహతపాప్మత్వపూర్వకత్వ [illegible] త్వాధారకమిత్యర్థః- సఙ్కల్పస్యాన్తరాత్మత్వస్య చ తత్పూర్వకత్వే వాక్యద్వయం దర్శయతి॥ యథాహేతి॥ తత్పూ

విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సో ౽పిపాస స్సత్యకామస్సత్యసఙ్క ల్ప ఇతి. తథా ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా ౽పహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి. సో ౽కామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి ఇత్యాది సత్యసఙ్కల్పత్వ పూర్వక సమస్త చిదచిద్వస్తుసృష్టియోగో, నిరుపాధిక భయాభయహేతుత్వమ్, వాఙ్మనసపరిమితిశ్రుత పరిచ్ఛేద రహితానవధికాతిశయానన్దయోగ, ఇత్యాదయః కమలనయనా ద్యసాన్యథా విరోధమానా జీవస్య న సమ్భవన్తి.

౬ యత్తు శరీరసమ్బన్ధాన్న జీవాదతిరిక్త ఇత్యుక్తమ్. తదసత్. సహి శరీరత్వం కర్మవశ్యతాం సాధయతి. సత్యసఙ్కల్పస్యేచ్ఛయాపి శరీరసమ్బన్ధసమ్భవాత్. అథోచ్యేత. శరీరం నామ త్రిగుణాత్మక ప్రకృతి పరిణామరూపభూతసఙ్ఘాతః. తత్సమ్బన్ధశ్చాపహతపాప్మనస్సత్యసఙ్కల్పస్య స్వేచ్ఛయా న సమ్భవతి. అపురుషార్థత్వాత్. కర్మవశ్యస్య తు స్వస్వరూపానభిజ్ఞస్య కర్మానుగుణఫలోపభోగాయానిచ్ఛతో ౽పి తత్సమ్బన్ధో ౽వర్జనీయ ఇతి. స్యాదేతదేవం, యది గుణత్రయమయః ప్రాకృతో ౽స్య దేహస్స్యాత్. సతు స్వాభిమతస్వానురూపో ౽ప్రాకృత ఏవేతి సర్వముపపన్నమ్.

ర్వకత్వ కరోత్యర్థావపి సర్వకాలప్రత్యయనయోః తత్పూర్వక సత్యసంకల్పపూర్వకత్వా చ్చాన్యత్రాపి తత్పూర్వకత్వ సిద్ధి మభిప్రేత్యాహ॥ సో౽కామయతేతి॥ వాఙ్మనసేతి॥ పరిచ్ఛేదకపరిమితిశ్రుతం పరిచ్ఛేద్యత్వ పరిమితత్వమిత్యర్థః.

౬ యత్త్వితి పూర్వపక్షయుక్తి మనూద్య పరిహరతి॥ తదసదితి॥ తత్పూర్వకత్వేన ప్రతిపాదనాద్ధ్యాన్తరాణామివ దేహస్య స్వకర్మకృతత్వం కిన్న కార్యమిత్యర్థః. అన్యథాసిద్ధత్వాన్న జీవత్వసాధక ఇతి యావత్. ఇచ్ఛాయా అసంభవం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ కర్మాచరణహేతుః స్వరూపానభిజ్ఞత్వమ్. పరిహరతి॥ స్యాదితి॥ అభిమతత్వే అననురూపత్వం అనురూపత్వే అనభిమతత్వం చ వ్యావర్తయతి॥ స్వాభిమత స్వానురూపేతి॥ విగ్రహాదేః స్వరూపాన్న వైకల్యసూచక ఇత్యత్రాహ॥ సర్వమితి॥

౭ 'ఏతదుక్తం భవతి- పరస్యైవ బ్రహ్మణో నిఖిలహేయ ప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపతయా సకలేతరవిలక్షణస్య స్వాభావికానవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణాస్సన్తి- తద్వదేవ స్వాభిమతానురూపైకరూపాచిన్త్యదివ్యాద్భుతనిత్యనిరవద్యనిరతిశయౌజ్జ్వల్యసౌన్దర్యసౌగన్ధ్యసౌకుమార్యలావణ్యయౌవనాద్యనన్తగుణగణనిధిదివ్యరూపమపి స్వాభావికమస్తి. తదేవోపాసకానుగ్రహేణ తత్తత్ప్రతిపత్త్యనురూపసంస్థానం కరోత్యపారకారుణ్యసౌశీల్యవాత్సల్యౌదార్యజలనిధిః నిరస్తనిఖిలహేయగన్ధః అపహతపాప్మా పరమాత్మా పరంబ్రహ్మ పురుషోత్తమో నారాయణ ఇతి.

౮ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశానః ఇత్యాదిషు నిఖిలజగదేకకారణతయాఽవగతస్య పరస్య బ్రహ్మణః సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ, విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ ఇత్యాదిషు స్వరూపమిత్యవగమ్యతే. నిర్గుణం నిరఞ్జనమ్, అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః, న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్

---

౭ కథం తస్య ముపపన్న మిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ స్వరూపవద్గుణవచ్చ మానసిద్ధత్వా ద్విగ్రహాభ్యుపేత్య ఇత్యభిప్రాయేణాహ॥ పరస్యైవేతి॥ హేయప్రతిభటస్య మంగళగుణాకరత్వైకరూపస్య శుభరూపత్వమ్. అనిత్యత్వాది విషయ వ్యావృత్తమూలతరాగోచరస్య మచిన్త్యత్వమ్. దివ్యతా ప్రకృతసంస్థాన వైలక్షణ్య పరా. తస్య కథం నికృష్ట దేవాది సాజాత్య మిత్యత్రాహ॥ తదేవేతి॥ స్వరూపానన్తైకత్వమపిన, స్వసంబన్ధి భోగ్యతాయాః స్వభోగ్యతాతిశయ నిబన్ధనత్వాదితి భావః. నిరస్తేత్యాదేః ప్రాగుక్తాంశత్యాపరయోః గుణాశ్రిః. నిర్దోషత్వ ఉపపాదక తద్విశేషణరూప తద్సంబన్ధ ప్రత్యనీకత్వ నిష్ప్రయోజనత్వపరం నిరస్తేత్యాది పదత్రయమ్. పరబ్రహ్మేతి సామాన్యశబ్దః. శ్రీదశ్రుతి ఘటక శ్రుత్యర్థగతత్వం విశేషనామ్న ఉపస్థాపకత్వంచ.

౮ అత్రత్యాని మానాని దర్శయతి॥ యతోవాఇతి॥ కారణస్వరూపశోధ

త్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే। పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ। తమీశ్వరాణాంపరమంమహేశ్వరంతందైవతానాంపరమంచదైవతమ్। స కారణంకరణాధిపాధిపోన చాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపః। సర్వాణిరూపాణివిచిత్యధీరో నామానికృత్వాభివదన్యదాస్తే। వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసఃపరస్తాత్ సర్వేనిమేషాజజ్ఞిరేవిద్యుతః పురుషాదధీత్యాదిముపరస్యబ్రహ్మణః ప్రాకృతహేయగుణాన్ ప్రాకృతహేయదేహసమ్బన్ధం తన్మూలకర్మవశ్యతాసమ్బన్ధంచ ప్రతిషిధ్యకల్యాణగుణాన్కల్యాణరూపంచవదన్తి.

౯ తదిదంస్వాభావికమేవరూప ముపాసకానుగ్రహేణతత్ప్రతిపత్త్యనుగుణాకారం దేవమనుష్యాదిసంస్థానంకరోతిస్వేచ్ఛయైవ పరమకారుణికోభగవాన్. తదిదమాహశ్రుతిః అజాయమానోబహుధావిజాయతఇతి. స్మృతిశ్చ అజోపిసన్నవ్యయాత్మాభూతానామీశ్వరోపిసన్। ప్రకృతింస్వామధిష్ఠాయసమ్భవామ్యాత్మమాయయా। పరిత్రాణాయసాధూనాంవినాశాయ చదుష్కృతామితి. సాధవోహ్యుపాసకాః.తత్పరిత్రాణమేవోద్దేశ్యమ్. ఆనుషఙ్గికస్తుదుష్కృతాంవినాశః. సఙ్కల్పమాత్రేణాపితదుపపత్తేః. ప్రకృతింస్వామితి. ప్రకృతిః స్వభావః. స్వమేవస్వభావమాస్థాయ. నసంసారిణాం స్వభావమిత్యర్థః. ఆత్మమాయయేతి. స్వసఙ్కల్పరూపేణజ్ఞానే

తమాసూక్తి ద్రష్టాన్తాభావ:-గుణవిధాగోక్తి స్తదభావ వివాదకమనాభావ చ ప్రాకృతహేయ దేహసంబన్ధం కల్యాణరూపంచేతి సామాన్యవిశేష రూపేణవ ద్దర్శనయా వర్ణితా.

౯ ప్రాగుక్తస్య తదిద మిత్యాదినా తేషః కథనం వక్ష్యమాణ వాక్యస్య తదర్థస్యజ్ఞాపనార్థమ్. ఉపాసకానుగ్రహార్థస్య ప్రతీతిః కథ మిత్యత్రాహ॥ సాధవఇతి॥ అనుషఙ్గికస్త్వితి॥ చకారో ఉన్వాదయ ఇతి భావః. అనుషఙ్గికత్వ ముపపాదయతి॥ సఙ్కల్పేతి॥ త్రిగుణాత్మకస్యాప్రకృత్యర్థ మాహ॥ ప్రకృతిస్స్వభావఇతి॥ అవిద్యత్వ మాత్మశబ్దార్థమాహ॥ మాయావయునమితి॥ తత్త్వం

నైత్యర్థః. మాయావయునం జ్ఞానమితి జ్ఞానపర్యాయమపి మాయాశబ్దం నైఘణ్టుకా అధీయతే. ఆహచ భగవాన్ పరాశరః- సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహత్। సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర। దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యా చేష్టావన్తి స్వలీలయా। జగతాముపకారాయ న సా కర్మనిమిత్తజేతి. మహాభారతే చావతారరూపస్యాప్యప్రాకృతత్వముచ్యతే, న భూతసఙ్ఘసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మన ఇతి.

౧౦ అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఏవంరూపరూపవత్త్వాదయమపి తస్యైవ ధర్మః అత ఆదిత్యమణ్డలాద్యధికరణ ఆదిత్యాదిజీవవ్యతిరిక్తః పరమాత్మైవ.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః॥ ౨౨॥

ఆదిత్యాదిజీవేభ్యో భేదో వ్యపదిశ్యతేఽస్య పరమాత్మనః. య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నాదిత్యాదన్తరో యమాదిత్యో న వేద యస్యాదిత్యశ్శరీరం య ఆదిత్యమన్తరో యమయతి, య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి, యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద, యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద, ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి చాపహతపాప్మనః పరమాత్మనః సర్వాన్ జీవాన్ శరీరత్వేన వ్యపదిశ్య, తేషామన్తరాత్మత్వేనైనం వ్యపదిశతి. అతస్సర్వేభ్యో హిరణ్యగర్భాది జీవేభ్యోఽన్య ఏవ పరమాత్మేతి సిద్ధమ్. అన్తరధికరణం సమాప్తమ్.

స్ఫుటయితుమాహ॥ ఆహ చేతి॥ ఉద్గ్రూపత్వమితి సూత్రాభిప్రేతమిత్యాహ॥ అత ఇతి॥

౧౦ సూత్రార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః— ఆదిత్యో ప్రాప్త జీవత్వాశఙ్కాం వ్యాహ॥ య ఆత్మనీతి॥ కారణదశాయామపి భేదం దర్శయతి॥ యస్యాక్షరమితి॥ మృత్యుశ్శబ్దం స్పష్టీకర్తుమిత్యాహ॥ అధికరణార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

౧ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి ఐకవాక్యార్థం ప్ర

౧ చిదచిద్విలక్షణస్య వేదాన్తవిషయత్వ నిర్ణయానన్తరాధికరణానామనారమ్భణీయత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యన్ సంగతిమాహ॥ యతో వా ఇతి॥ పాదశే

విషయవాక్యదీపికా

౧— త్రయో హోద్గీథే కుశలా బభూవుః, శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనో దాల్భ్యః ప్రవాహణో జైవలిరితి — శాలావత్సుతశ్శిలకనామా, దాల్భ్యః దల్భగోత్రశ్చైకితాయన సుతః, ప్రవాహణనామా జైవలసుతశ్చ, త్రయ ఏతే ఉద్గీథవిజ్ఞానే నిపుణా బభూవురిత్యర్థః. శాలావచ్ఛబ్దాదపత్యార్థే అణి కృతం తాస్యైవ అతిజద్విదక్షృద్భ్యోలావదిత్యాదినా యఞ్ప్రత్యయః. దల్భశబ్దాద్గోత్రాపత్యే గర్గాదిత్వాద్యఞ్. చికితాయనశబ్దాదపత్యార్థే ఋష్యన్ధకవృష్ణికురుభ్యశ్చేత్యణ్. జైవలశబ్దాదత ఇఞ్ జైవలిః॥

౨— తే హోచుః ఉద్గీథే వై కుశలాః స్మో హన్తోద్గీథే కథాం వదామ ఇతి— వయముద్గీథవిజ్ఞానే కుశలా భవామః. అతో విద్యావైశద్యాయ ఉద్గీథకథాం పరస్పరం ప్రవర్తయామ ఇత్యూచురిత్యర్థః॥

౩— తథేతి హ సముపవివిశుః— ఏతే త్రయోఽప్యుపవిష్టవన్త ఇత్యర్థః॥

౪— స హ ప్రవాహణో జైవలిరువాచ— ప్రవాహణః క్షత్రియః, తౌ బ్రాహ్మణౌ ప్రాగల్భ్యదువాచేత్యర్థః॥

౫— భగవన్తావగ్రే వదతాం బ్రాహ్మణయోర్వదతోర్వాచం శ్రోష్యామీతి— భగవన్తౌ పూజావన్తౌ, బ్రాహ్మణావగ్రే వాదకథాం కురుతామ్. తత్ప్రకారం శ్రోష్యామీతి॥

౬— స హ శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనం దాల్భ్యమువాచ హన్త త్వా పృచ్ఛానీతి పృచ్ఛేతి హోవాచ— స్పష్టోర్థః॥

౭— కా సామ్నో గతిరితి— గతిరయనం ప్రాప్యమిత్యర్థః॥

౮— స్వర ఇతి హోవాచ— స్వరాత్మకత్వాత్సామ్న ఇతి భావః॥

౯— స్వరస్య కా గతిరితి, ప్రాణ ఇతి హోవాచ — ప్రాణసత్తాయత్తత్వాత్ ప్రాణాధీనత్వాత్స్వరస్యేతి భావః. ఏవముత్తరత్రాప్యౌచిత్యమనుసంధేయమ్॥

౧౦— ప్రాణస్య కా గతిరితి అన్నమితి హోవాచ, అన్నస్య కా గతిరితి ఆప ఇతి హోవాచ, అపాం కా గతిరితి, అసౌ లోక ఇతి హోవాచ— ద్యులోకాద్వి వృష్టిప్రభవాదితి భావః॥

౧౧— అముష్య లోకస్య కా గతిరితి స్వర్గం లోకమతినయేదితి హోవాచ— స్వర్గం లోకమతీత్య పరమాత్రయాంతరం సాధనసమర్పణ్యస్స్వర్గలోకస్య సామాశ్రయాంతరం సాధనప్రాపయేదిత్యర్థః. నవదేదితి యావత్॥

హ్యేత్యవగమ్యతే. కింతజ్జగత్కారణమిత్యపేక్షాయాం, సదేవ

సోఽధికరణచతుష్టయాత్మకః. తత్ర ప్రథమే అథాన్తరసాధారణశబ్దసమ్ప్ర

౧౨— స్వర్గం వయం లోకం సామాభిసంస్థాపయామః స్వర్గసంస్తావం హి సామేతి— అతో వయమపి సామాభి, సామప్రతి, ఆశ్రయత్వేన స్వర్గం లోకం సమ్యక్ స్థాపయామః. స్వర్గో వై లోకస్సామవేద ఇతి శ్రుతత్వాత్స్వర్గత్వేన సామ్నస్స్తూయమానత్వాదిత్యర్థః॥

౧౩— తం హ శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనం దాల్భ్యమువాచ, అప్రతిష్ఠితం వై కిల తే దాల్భ్య సామ, యస్త్వేతర్హి బ్రూయాన్మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మూర్ధా తే విపతేదితి— హే దాల్భ్య అప్రతిష్ఠితం స్వర్గలోకం సామగతిపరం పరావిశ్రాన్తిభూమిం వదతస్తవ మతే సామ అప్రతిష్ఠితమేవ స్యాదేతద్విస్పష్టమయోగ్యః కశ్చిదాగత్య వాదకథాయామయుక్తమర్థం ప్రతిజానానస్య తే మూర్ధా విపతిష్యతీతి యది బ్రూయాత్తదా విపతేదేవ తే మూర్ధా న సంశయః. మయా తు సౌహార్దాత్తథా నోక్తమలౌకికవదితి శిలక ఉక్తవానిత్యర్థః॥

౧౪— హన్తాహమేతద్భగవత్తో వేదానీతి విద్ధీతి హోవాచ— తర్హ్యఙ్గ కిం సామగతిపరం పరావిశ్రాన్తిభూమిం త్వత్తో జానీయామితి ప్రార్థితస్తథేత్యుక్తవానిత్యర్థః॥

౧౫— అముష్య లోకస్య కా గతిరిత్యయం లోక ఇతి హోవాచ— యాగదానహోమాదిభిర్భూలోకస్య స్వర్గోపజీవ్యత్వాదితి భావః॥

౧౬— అస్య లోకస్య కా గతిరితి న ప్రతిష్ఠాం లోకమతినయేదితి హోవాచ ప్రతిష్ఠాం వయం లోకం సామాభిసంస్థాపయామః ప్రతిష్ఠాసంస్తావం హి సామేతి— పృథివీలోకస్య కా గతిరితి దాల్భ్యేన పృష్టశ్శిలకః ప్రతిష్ఠాం పృథివీలోకమతిక్రమ్య సామగతిపరం పరావిశ్రాన్తిభూమిమన్యం నకశ్చిదపి వదతి. అతో వయమపి తథైవ వదామః. ఇయం వై రథన్తరమితి శ్రుత్యా సామ్నః ప్రతిష్ఠాలోకత్వేన స్తూయమానత్వాత్స్వర్గస్య ద్యోగశ్చ క్రలక్షిత యాబంధ్రిమ్యమాణత్వేన ప్రతిష్ఠాత్వాభావేఽపి పృథివ్యాస్తు స్థిరత్వాత్ప్రతిష్ఠాత్వమిత్యుక్తవానిత్యర్థః॥

౧౭— తం హ ప్రవాహణో జైవలిరువాచ, అన్తవద్వై కిల తే శాలావత్య సామ— అన్తవతీం పృథివీం సామగతిపరం పరావిశ్రాన్తిభూమిత్వేన ప్రతిజానానస్య తే మతే సామాన్తవదేవ స్యాదిత్యర్థః॥

౧౮— యస్త్వేతర్హి బ్రూయాన్మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మూర్ధా తే విపతేదితి, హన్తాహమేతద్భగవత్తో వేదానీతి విద్ధీతి హోవాచ— పూర్వవదర్థః.

సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, తత్తేజోఽసృజత, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, స ఇమాంల్లోకానసృజత, తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇతి సాధారణైశ్శబ్దైర్జగత్కారణే నిర్దిష్టే, ఈక్షణవిశేషానన్దవిశేషరూపవిశేషార్థస్వభావాత్ప్రధానజీవేతరస్యాదిత్యాతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. ఇదానీమాకాశాదివిశేషశబ్దైర్నిర్దిశ్య జగత్కారణత్వ జగద్దేశ్యగ్యాదివాదేష్వాకాశాది శబ్దాభిధేయతయా ప్రసిద్ధచిదచిద్వస్తునోఽర్థాన్తరముక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే, ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యాదినా పాదశేషేణ.

సూ. ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ॥ ౨౩ ॥

౧ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే. అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్తి ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణమితి. తత్ర సన్దేహః-కిం ప్రసిద్ధాకాశ ఏవాత్రాకాశశబ్దేనాభిధీయతే ఉతోక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి.

త్యవస్థానం, తు పూర్వవిరోధేన పరిహారః. అవిరోధేన ప్రత్యవస్థానం, విరోధోద్ఘాటనేన సిద్ధాన్తో ద్వితీయః. విరోధలిఙ్గాభావే నాలావ్యనుకూలలిఙ్గేన చ ప్రత్యవస్థానం తృతీయః, విరోధలిఙ్గదర్శనేన సిద్ధాన్తః. అనుకూలలిఙ్గభూయస్త్వేన ప్రత్యవస్థానం చతుర్థః, తన్నిరాసేన సిద్ధాన్త ఇతి భిదా. సంగతిశ్చానేన దర్శితా.

౧ సిద్ధాన్తపరయోగాదస్యేత్యాదికముపాత్తమ్.

౧౯— అస్య లోకస్య కా గతిరితి ఆకాశ ఇతి హోవాచ— అస్య పృథివీలోకస్య కా గతిరితి శాలావత్యేన పృష్టః ప్రవాహణ ఆకాశ ఇత్యుక్తవానిత్యర్థః. అత్రాకాశే ఆకాశయతీతి వ్యుత్పత్త్యా ఆకాశశబ్దో బ్రహ్మపరః - ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా ఇత్యాదావాకాశశబ్దస్య బ్రహ్మణ్యపి ప్రసిద్ధత్వాన్న తు భూతాకాశపర ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥

౨౦ తదేవ గతిత్వం ప్రపఞ్చయతి— సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే, ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్తి— చిదచిదాత్మకః ప్రపఞ్చ ఆకాశాదేవోత్పద్యతే, తత్రైవ విలీయత ఇత్యర్థః॥

౩ ఇతి ప్రాప్తమ్. ప్రసిద్ధాకాశ ఇతి- కుతః- శబ్దస్య సమధిగమ్యేతస్మిన్నియమే వార్థో వ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వాత్తేన ప్రతీయతే స ఏవ గ్రహీతవ్యః- అతః ప్రసిద్ధాకాశ ఏవ చరాచరభూతజాతస్య కృత్స్నస్య కారణమ్. అతస్తస్మాదనతిరిక్తం బ్రహ్మ-

---

౩ పూర్వపక్షహేతుమాహ॥ శబ్దాత్॥ ఏకశబ్దేన యావదిత్యాద్యనువృత్తిః॥ ప్రసిద్ధాకాశ ఏవేతి॥ రూఢిర్యోగాత్ ప్రబలేతి భావః-

---

౨౧—ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయాన్— జ్యాయస్త్వం నామ సర్వేభ్యః కల్యాణగుణైస్సర్వేభ్యో నిరతిశయ నిరుపాధికోత్కర్షః॥

౨౨—ఆకాశః పరాయణం— పరాయణత్వం పరమగతిత్వమ్- పరమప్రాప్యత్వమితియావత్॥

౨౩—స ఏష పరోవరీయానుద్గీథః—పరః ఉత్కృష్టః- వరీయసామపి వర ఇత్యర్థః- అత్ర పరత్వం స్వకారణత్వాత్ ద్రష్టవ్యః- ఏవం రూప ఆకాశ ఉద్గీథః పరమాత్మదృష్టివిశిష్ట ఉద్గీథ ఇత్యర్థః- ఉద్గీథ ఏతాదృశాకాశదృష్టిః కర్తవ్యేతియావత్॥

౨౪—స ఏషోఽనన్తః— ఉద్గీథ ఆత్మకస్య మాహాత్మ్యమాకాశోఽనన్తః అపరిచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః- తతశ్చానన్తస్యాకాశత్వాత్ తస్య పరమాత్మన ఏవ సామగీతపరం పరావిక్రాన్తి భూమిత్వాన్యస్మిన్ అన్తవత్త్వే కలితే సామాన్యం తదవర్త్యదోషప్రసక్తేరితిభావః॥

౨౫—పరోవరీయో హాస్య భవతి పరోవరీయసో హ లోకాన్ జయతి య ఏతమేవం విద్వాన్పరోవరీయాంసముద్గీథముపాస్తే— యః పరోవరీయాంసమేతమాకాశరూపం పరమాత్మానం విద్వానాకాశాత్మనోద్గీథముపాస్తే తస్య పరోవరీయస్త్వగుణకం జీవనం భవతి పరోవరీయస్త్వగుణకసకలలోకావాప్తిశ్చ భవతి॥

౨౬ ప్రవాహణస్సర్వజ్ఞత్వం ఖ్యాపయతి — తం హైతమతిధన్వా శౌనక ఉదరశాండిల్యాయోక్త్వోవాచ — అతిధన్వా నామ శౌనకః ఉదరశాండిల్యాయ ఋషయే- ఉదరశబ్దస్సంకలితార్థకః- సంతతిశాండిల్య ఇత్యర్థః- పరముద్గీథముక్త్వా అన్యదప్యాహేత్యర్థః-

౨౭ యావత్త ఏనం ప్రజాయాముద్గీథం వేదిష్యన్తే పరోవరీయో హైభ్యస్తావదస్మిన్ లోకే జీవనం భవిష్యతి తథాఽముష్మిన్ లోకే లోక ఇతి — లోకే లోక ఇతి వీప్సయా ద్విత్వవచనమ్- యావదంశేభ్యో

౪ నన్విత్థాపూర్వకస్సృష్ట్యాదిభిరచేతనాజ్జీవాచ్చ వ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. సత్యముక్తమ్- అయుక్తం తు తత్. తథాహి- యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే తద్బ్రహ్మేత్యుక్తే, కుత ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాది విశేషాపేక్షాయాం సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాదినా విశేషప్రతీతేర్జగజ్జన్మాదికారణమాకాశ ఏవేతి నిశ్చీయత ఇతి సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వపి సదాదిశబ్దాస్సాధారణాకారాస్తమేవ విశేషమాకాశమభిదధతి. ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వాత్మశబ్దోఽపి తత్రైవ వర్తతే- తస్యాపి హి చేతనైకాన్తత్వం న సమ్భవతి- యథాఽమృదాత్మకో ఘట ఇతి. ఆప్నోతీత్యాత్మేతి వ్యుత్పత్త్యా సుతరామాకాశే ప్యాత్మశబ్దో వర్తతే. అత ఏవమాకాశ ఏవ కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చీయతే సత్యకామాదయస్తదనుగుణా గౌణా వర్ణనీయాః. యది హి సాధారణశబ్దైరేవ సదాదిభిః కారణమభ్యధాయిష్యత, ఈక్షణాద్యర్థానురోధేన చేతనవిశేష ఏవ కారణమితి నిరచేష్యత- ఆకాశశబ్దేన తు విశేష ఏవ నిశ్చిత ఇతి నార్థహ్యాభావ్యాన్నిర్ణేతవ్యమస్తి॥.

---

౪ అర్థవిరోధేన చోదయతి॥ నన్వితి॥ పరిహరతి॥ సత్యమిత్యాదినా॥ ఆకాశ ఏవేతి॥ యతో వా ఇమానీతి ప్రకరణస్థసన్నిశబ్దస్యాకాశసామానాధికరణ్యాదనిత్యాయిక ఇత్యేతదనుగుణ ఇత్యభిప్రాయః- తమేవ విశేషమితి చ్ఛాగపశున్యాయేనాభిప్రేతః- ఆత్మశబ్దో విశేష సమర్పక ఇత్యాశఙ్క్యతదాభావ్యాద్వచనకత్వాచ్చ సాధారణ్యమాహ॥ ఆత్మా వా ఇత్యాదినా॥ ఈక్షణాది గౌణత్వమాహ॥ అత ఇతి॥ ఈక్షణాదీన చిదచిద్వ్యావర్తకత్వనిశ్చయానుగుణ మాకాశశబ్దో నేయ ఇత్యత్రాహ॥ యదిహీతి॥ విలమ్బితార్థోక్తేః శీఘ్రప్రవృత్తా శ్రుతిర్బలీయసీతి భావః-

---

ద్ధితము పాసిష్యన్తి తేషామనుక్తృప్తమిహ లోకే జీవనం భవిష్యతి తథా సర్వస్మిన్నపి పరలోకే భవిష్యతి- వేదిష్యంత ఇత్యేతద్వ్యత్యయేనాత్మనేపదమ్- ఇతీతి అతిధన్వా ఉవాచేతి పూర్వేణాన్వయః-.

౨౭ అత ఇదానీం తనానామపి తద్విదాం తత్ఫలముక్తిత్యాహ — స య ఏతదేవం విద్వానుపాస్తే పరోవరీయ ఏవ హాస్యాస్మిన్ లోకే జీవనం భవతి తథాముష్మిన్ లోకే లోక ఇతి లోకే లోక ఇతి — లోకే లోక ఇతి ద్విరుక్తిర్లక్ష్యార్థా:

౫ ననాన్వత్ర న ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశస్యాపి కార్యత్వం ప్రతీయతే. సత్యమ్- సర్వేషామేవాకాశవాయ్వాదీనాం సూక్ష్మావస్థా స్థూలావస్థా చేత్యవస్థాద్వయమస్తి- తత్రాకాశస్య సూక్ష్మావస్థా కారణమ్-స్థూలావస్థా తు కార్యమ్. అతస్తత్ర ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి, తస్మాదేవ సూక్ష్మరూపాత్స్వయం స్థూలరూపస్సమ్భూత ఇత్యర్థః. సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి సర్వస్య జగత ఆకాశాదేవ ప్రభవాప్యయాదిశ్రవణాత్తదేవ హి కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చితమ్. యత ఏవం ప్రసిద్ధాకాశాదనతిరిక్తం బ్రహ్మ, అత ఏవ చ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యేవమాదినిర్దేశోఽప్యుపపన్నతరః॥

౬ అతః ప్రసిద్ధాకాశాదనతిరిక్తం బ్రహ్మేతి॥

౭ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః- ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ - ఆకాశశబ్దాభిధేయః ప్రసిద్ధాకాశాదచేతనాదర్థాన్తరభూతో యథోక్తలక్షణః పరమాత్మైవ. కుతః. తల్లిఙ్గాత్ -నిఖిలజగదేకకారణత్వం, సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం, పరాయణత్వమిత్యాదీని పరమాత్మలిఙ్గాన్యుపలభ్యన్తే. నిఖిలకారణత్వం హ్యచిద్వస్తునః ప్రసిద్ధాకాశశబ్దాభిధేయస్య నోపపద్యతే- చేతనవస్తునస్తత్కార్యత్వాసమ్భవాత్. పరాయణత్వం చ, చేతనానాం పరమప్రాప్యత్వమ్. తచ్చాచేతనస్య హేయస్య సకలపురుషార్థవిరోధినో న సమ్భవతి. సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం చ నిరుపాధికం, సర్వైః కల్యాణగుణైస్సర్వేభ్యో నిరతిశయోత్కర్షః. తదప్యచితో నోపపద్యతే॥

---

౫ నన్వితి చోద్యం పరిహరతి॥ సత్యమితి॥ వాయ్వాదిష్వపి సూక్ష్మరూపా అత్ర శబ్ద స్వరూపపరత్వ ఇత్యర్థః- కథమ స్వారస్యేన నిర్వాహ ఇత్యత్రాహ॥ సర్వాణీతి॥ అవకాశదానసమర్థ ఇతి రాద్ధాన్తే- నిర్వహితేత్యేవమాదిత్యత్ర ఇదం బ్రహ్మేత్యాది వివక్షితమ్-

౭ ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్- అనాదిత్వాల్లిఙ్గాదిత్యుక్తిః- లిఙ్గసంబన్ధితయా తాత్పర్యకథనం తత్సాక్షి లిఙ్గమ్- నిఖిలకారణత్వాద్యుపపత్తిం విస్పష్టయతి॥ నిఖిలేతి॥ అత్ర నిమిత్తత్వానుపపత్తిర ప్యభిప్రేతా-

౮ యదుక్తం జగత్కారణవిశేషాకాఙ్క్షాయామాకాశశబ్దస్యవిశేషసమర్పణాదన్యత్సర్వం తదనురూపమేవవర్ణనీయమితి, తదయుక్తమ్. సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యన్త ఇతిప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోహి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిమపేక్షతే. ప్రమాణాన్తరాణిచ సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదిత్యేవమాదీన్యేవ వాక్యాని. తానిచ యథోదితప్రకారేణైవబ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తీతి తత్ప్రతిపాదితం బ్రహ్మాకాశశబ్దేనప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యతే. సమ్భవతిచ పరస్యబ్రహ్మణః ప్రకాశకత్వాదాకాశశబ్దాభిధేయత్వమ్ ఆకాశతే, ఆకాశయతి, చేతి. కించ, అనేనాకాశశబ్దేనవిశేషసమర్పణక్షమేణాపి చేతనాంశప్రత్యస్తమితకారణభావమచేతన విశేషమభిదధానేన తదైక్షతబహుస్యాం ప్రజాయేయ సోకామయతబహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యాదివాక్య శేషావధారితసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదన సమర్థవాక్యాన్యథాకరణంన ప్రమాణపదవీమధిరోహతి. ఏవమపూర్వానన్తవిశేషణ విశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థానేకవాక్యగతి సామాన్యంత్వేకేనానువాదసరూపేణాన్యథాకర్తుం నశక్యతే.

౯ యత్త్వాత్మశబ్దశ్చేతనైకాన్తో నభవతి, మృదాత్మకోఘట ఇత్యాదిదర్శనాదిత్యుక్తం, తత్రోచ్యతే. యద్యపిచేతనాదన్యత్రాపి

---

౮ యదుక్తమిత్యాదినా పూర్వపక్షయుక్తిమనూద్యదూషయతి॥ తదయుక్తమితి॥ అనువాదవచః పారోవాదికవిరుద్ధం వక్తుం నార్హతీత్యర్థః॥ ఆకాశతఇతి॥ స్వస్మైఇత్యర్థః. ఆకాశయతి సర్వం స్వాత్మనేత్యర్థః. రూఢిప్రాబల్యస్య స్యథావిరోధసతీతిభావః. అస్యప్రసిద్ధవన్నిర్దేశస్య యదాగ్నేయ ఇత్యాది వాక్య సామ్య మాకాశ్యయోర్యోగ్యత్వసాదివ్యం త్రైవమ్యమాహ॥ కించేతి॥ విశేషణసమర్పణక్షమేణాపీతి॥ ఏకపదశ్రవణదశాయామిత్యర్థః. పరామర్శదశాయాం వ్యాయోగ్యత్వం ప్రతీయతే. యోగ్యార్థత్వపిరూఢత్వాభ్యాం ప్రత్యభాయిప్రత్యంచాహ॥ ఏవమితి॥ అయోగ్యార్థత్వాత్ శ్రుత్యాభాసోయం నైకనపదసమభివ్యాహారాద్గన్ధపదవదితి ఫలితమ్.

౯ ఆత్మశబ్ద సాధారణ్య మనూద్య స్వతః ప్రాప్త్యా విశేషపరత్వేన పరిహరతీతి॥ తత్రేతి॥ న పరమార్థాన్తరసాధకాభావః, స్వతః ప్రాప్తస్య సాధకత్వ

క్వచిదాత్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే. తథాపి శరీరప్రతిసమ్బన్ధిన్యాత్మశబ్ద స్య ప్రయోగప్రాచుర్యాత్ ఆత్మావా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ ఆత్మన ఆ కాశస్సమ్భూత ఇత్యాదిషు శరీరప్రతిసమ్బన్ధి చేతన ఏవ ప్రతీయతే. య థా గోశబ్దస్యానేకార్థవాచిత్వేపి ప్రయోగప్రాచుర్యాత్సాస్నాది మానేవ స్వతః ప్రతీయతే. అర్థాన్తరప్రతీతిస్తు తత్తదసాధారణనిర్దే శాపేక్షా. తథా స్వతః ప్రాప్తం శరీరప్రతిసమ్బన్ధి చేతనాభిధానమేవ స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయే త్యాదితత్తద్వాక్యవిశేషా ఏవ స్థిరీకుర్వన్తి.

౧౦ ఏవం వాక్యశేషావధారితానన్యసాధారణానేకాపూర్వా ర్థవిశిష్టం నిఖిలజగదేకకారణం సదేవ సోమ్యేత్యాదివాక్యసిద్ధం బ్రహ్మైవాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవత్ సర్వాణిహవా ఇమానిభూతా నీ త్యాదివాక్యే న నిర్దిశ్యత ఇతి సిద్ధమ్.

సమాప్తమాకాశాధికరణమ్.

సూ. అతఏవ ప్రాణః॥౨౩॥

పా॥ స ఈక్షత ఇతి॥ నిగమయతి॥ ఏవమితి॥

విషయవాక్యదీపికా

౧— మటచీహతేషు కురుష్వాటిక్యా సహ జాయయోషస్తిర్హ చాక్రాయణ ఇభ్యగ్రామే ప్రద్రాణక ఉవాస— చక్రస్య సుత ఉషస్తిర్నామా కశ్చన ఋషిః కస్మి న్వృష్టిక్షత దుర్భిక్షదూషితేషు కురుదేశేషు ఆటిక్యా అనుపజాతపయోధరాదివ్యంజ నయా భార్యయా సహ ఇభ్యానాం గజారోహాణాం గ్రామే ప్రద్రాణకః అన్నలాభేన కుత్సితాం గతిమాపన్నః బ్రహ్మవిద్యాసంప్రవృత్తయే ప్రాణానామనవసాదమాకాంక్ష మాణః ప్రాకృతాన్యామంగతాని విధాతుః. చక్రస్య గోత్రాపత్యమిత్యర్థే అ శ్వాదిత్వాత్ఫఞ్ చాక్రాయణ ఇతి రూపమ్॥

౨— స హేభ్యం కుల్మాషాన్ ఖాదన్తం బిభిక్షే— సోన్నార్థం పర్యటన్ కు త్సితాన్మాషాన్ ఖాదన్తమిభ్యం యాచితవాన్. కుల్మాషా దక్షిణదేశాత్కుత్సి తమాషార్థే కుల్మాషశబ్దస్య సాధుత్వమ్॥

౩— తం హోవాచ నేతోన్యే విద్యన్తే యచ్చ యే మ ఇమ ఉపనిహితా ఇతి— ఇ భ్యో మయా భక్ష్యమాణాదుచ్ఛిష్టరాశేః కుల్మాషా అన్యే న విద్యన్తే. యద్యస్మా త్స్థాలీస్థాః కుల్మాషాః యే చ ఇమే మదీయే భక్ష్యచరుమే ఉచ్ఛిష్టరాశావుపనిహితా

౧ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే- ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తా

౧— అతఏవ ప్రాణః- ఉక్తన్యాయాతిదేశయితి సంగతిః

ప్రవిష్టాః అతః కింకరామీత్యుషస్తిమిభ్య ఉవాచేత్యర్థః॥

౪—ఏతేషాం మే దేహీతి హోవాచ— ఉచ్ఛిష్టానామపి మధ్యే మహ్యమపి కించిద్దేహీతి ప్రార్థితవానిత్యర్థః॥

౫— తానస్మై ప్రదదౌ— తాన్ కుల్మాషానుషస్తయే దత్తవానిత్యర్థః॥

౬— హంతానుపానమిత్యుచ్ఛిష్టం వై మే పీతం స్యాదితి హోవాచ— సమీపస్థముదకం గృహీత్వా గృహాణానుపానమితీభ్యేనోక్తః తదుదకపానే ఉచ్ఛిష్టోదకపానం మే స్యాదిత్యువాచేత్యర్థః॥

౭— నస్విదేతేప్యుచ్ఛిష్టా ఇతి నవా అజీవిష్యమిమానఖాదన్నితి హోవాచ— కిమేతే కుల్మాషా అనుచ్ఛిష్టా ఇతీభ్యేన పర్యనుయుక్తః కుల్మాషఖాదనే స్వస్య జీవనహానిర్భవతి తావన్మాత్రఖాదనేన ధృతప్రాణస్య స్వస్యోచ్ఛిష్టోదకపానం కామకారితం నిషిద్ధం స్యాదిత్యువాచేత్యర్థః॥

౮— సహఖాదిత్వాతిశేషాన్ జాయాయా ఆజహార— ఉషస్తిస్స్వ భక్షయిత్వాతిశిష్టాన్ జాయాయై దత్తవానిత్యర్థః

౯—సాగ్ర ఏవ సుభిక్షా బభూవ తాన్ ప్రతిగృహ్య నిదధౌ—సా జాయా ప్రాగేవ లబ్ధాన్నా బభూవ తథాపి స్త్రీస్వభావాదనవజ్ఞాయ తాన్ పత్యుర్హస్తాత్ప్రతిగృహ్య నిక్షిప్తవతీ॥

౧౦— స హ ప్రాతస్సంజిహాన ఉవాచ యద్బతాన్నస్య లభేమహి లభేమహి ధనమాత్రామ్— స హోషస్తిశ్శయనం పరిత్యజ్యాస్మిన్నవసత్వ్యాం శ్రావ్యం త్వాం యద్యన్నస్య స్తోకమపి లభేమహి తేన ప్రాణాన్ ధృత్వా అల్పం ధనం లభేమహీత్యర్థః॥

౧౧ కథం ధనమాత్రాలభ్యత ఇత్యత్రాహ — రాజాసౌ యక్ష్యతే స మా సర్వైరార్త్విజ్యైర్వృణీతేతి — రాజాసౌ నాతిదూరే యజతే- స మాం దృష్ట్వైవ సర్వాణ్యార్త్విజ్యాని త్వయా కారయితవ్యానీతి ప్రార్థయేతేత్యువాచేత్యర్థః-

౧౨— తం జాయోవాచ హంత పత ఇమ ఏవ కుల్మాషా ఇతి — హే పతే యే మయ్యస్తనిక్షిప్తాస్త్వయా కుల్మాషాస్త ఇమ ఏవ తాన్ గృహాణేత్యుక్తవతీత్యర్థః-

౧౩— తాన్ ఖాదిత్వాముం యజ్ఞం వితతమేయాయ — తానేవ పర్యుషితోచ్ఛిష్టాన్ కుల్మాషాన్ భక్షయిత్వా విస్తీర్ణం యజ్ఞవాటం గతవానిత్యర్థః-

౧౪— తత్రోద్గాతౄనాస్తావే స్తోష్యమాణానుపోపవివేశ — ఆస్తువంత్యస్మిన్నిత్యాస్తావః స్తోత్రస్థానమ్- సదసి స్తోతుం ప్రవృత్తానాముద్గాతృప్రస్తోతృప్రతిహర్తౄణాం సమీపే ఉపవిష్టవానిత్యర్థః-

౧౫— స హ ప్రస్తోతారమువాచ, ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా

వమన్వాయత్తేతి ప్రస్తుత్య, కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవా
చ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యు
జ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రా
స్తోష్యో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదితి॥

౨ అత్ర ప్రాణశబ్దోప్యాకాశశబ్దవత్ప్రసిద్ధప్రాణవ్యతిరిక్త పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి వర్తతే. తదసాధారణ నిఖిలజగత్ప్రవేశనిర్గమనాదిలిఙ్గాత్ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్॥

3 అధికాశజాతు: కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాధీనస్య

3 అతిదేశఫలం దర్శయతి॥ అధికాశత్వ్యేతి॥ ఆదిశబ్దాన్నివృత్తిలయౌ॥

తాం చేదవిద్వాన్ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతి — హే ప్రస్తోతః ప్రస్తావభక్తౌ అన్వాయత్తా యా దేవతా తాముపాస్య, తాం తు అవిదిత్వా యది విదుషః మమ సమీపే ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీత్యర్థః. యద్యపి తే నూషాకురుతో యత్రైతదేవం వేదయశ్చ నవేద తత్యవిదుషః ప్యార్త్విజ్యాధికారోస్తి, తథాపి విద్వత్సన్నిధావవిదుషః కర్మాధికారో నాస్తీతి భావః.

౧౨— ఏవమేవోద్గాతారమువాచోద్గాతర్యా దేవతోద్గీథమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వానుద్గాస్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి, ఏవమేవ ప్రతిహర్తారమువాచ ప్రతిహర్తర్యా దేవతా ప్రతిహారమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ప్రతిహరిష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి — స్పష్టోర్థః.

౧౩— తే హ సమారతాస్తూష్ణీమాసాంచక్రిరే — తే హ ప్రస్తోత్రాదయ ఉపరతాస్సంతః మూర్ధపాతభయాత్తూష్ణీమవస్థితా ఇత్యర్థః.

౧౪— అథ హైనం యజమాన ఉవాచ, భగవన్తం వా అహం వివిదిషాణీతి — భగవానితి భగవన్తం జ్ఞాతుమిచ్ఛామీత్యుక్తిస్తం యజమాన ఉక్తవానిత్యర్థః.

౧౫— ఉషస్తిరస్మి చాక్రాయణ ఇతి హోవాచ — స్పష్టోర్థః.

౨౦— స హోవాచ భగవన్తం వా అహమేభిస్సర్వైరార్త్విజ్యైః పర్యైషిషం, భగవతో వా అహమవిత్త్యాన్యానవృషి భగవాంస్త్వేవ మే సర్వైరార్త్విజ్యైరితి — భగవన్తం సర్వగుణాన్వితం శ్రుత్వా సర్వైరార్త్విజ్యైర్భగవదన్వేషణం కృతవానస్మి. భగవతః అవిత్త్యా విదిర్లాభః అవిత్తిః అలాభః ఇత్యప్యాదిత్యశ్రుతిః. అవిత్యాఽలాభే సతి ఇమాన్ ఋత్విజో వృతవానస్మి ఇతః పరము భగవానేవ సర్వైరార్త్విజ్యైః కర్మాధికర్తా ఇత్యువాచేత్యర్థః. సర్వార్త్విజ్యాన్యుర్యాన్ కర్తా ఇతియావత్.

తిప్రవృత్త్యాదిదర్శనాత్ ప్రసిద్ధ ఏవ ప్రాణో జగత్కారణతయా నిర్దేశమర్హతీతి. పరిహారస్తు శిలాకాష్ఠాదిషు చేతనస్వరూపే చ తదభావాత్ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత ఇతి నోపపద్యత ఇతి. అతః ప్రాణయతి సర్వాణి భూతానీతి కృత్వా పరం బ్రహ్మైవ ప్రాణశబ్దేనాభిధీయతే॥

జగత్కారణతయేతి॥ స్థిత్యాదిహేతుత్వాజ్జనిహేతుత్వమర్థసిద్ధమితి భావః॥ శిలాకాష్ఠాదీతి॥ ఆదిశబ్దాదాకాశాదిః॥

౨౧— తథేత్యథ తర్హ్యేత ఏవ సమతిసృష్టాస్తువతాం యావత్త్వేభ్యో ధనం దద్యాస్తావన్మమ దద్యా ఇతి — తథేత్యభ్యుపగమానన్తరం త్వయా పూర్వం వృతా ఏత ఏవ మయా సమ్యక్ప్రశ్నేన సమ్యగనుజ్ఞాతా ఉపదిష్టదేవతాస్సన్తః స్తువతాం స్తువన్తు, తేభ్యో యావద్ధనం ప్రయచ్ఛసి తావద్ధనం మమ దద్యా ఇత్యుక్తవానిత్యర్థః.

౨౨— తథేతి హ యజమాన ఉవాచ — స్పష్టోऽర్థః.

౨౩— అథ హైనం ప్రస్తోతోపససాద — ఉషస్తివచనం శ్రుత్వా ప్రస్తోతా వినయేన సమీపమాగతవానిత్యర్థః॥

౨౪— ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మా భగవానవోచత్ కతమా సా దేవతేతి — భగవాన్ మాం ప్రతి ప్రస్తోతర్యా దేవతేత్యాదినా యాం దేవతాం పృష్టవాన్ సా దేవతా కేతి పప్రచ్ఛేత్యర్థః॥

౨౫— ప్రాణ ఇతి హోవాచ — అత్ర ప్రాణయితృత్వగుణయోగాత్ప్రాణశబ్దేన పరమాత్మోచ్యతే॥

౨౬— ప్రాణశబ్దస్య ముఖ్యప్రాణపరత్వం వ్యావర్తయతి — సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా — ప్రాణమభిలక్ష్య సంవిశన్తి. సమిత్యేకీకారే. ఐక్యేన విశన్తి లీయన్త ఇత్యర్థః. ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే ప్రాణాదేవోద్గచ్ఛన్తీత్యర్థః. సర్వభూతలయోత్పత్తిస్థానత్వేన వేదాన్తేషు ప్రసిద్ధా ప్రాణరూపా దేవతా ప్రస్తావభక్త్యనుగతా ప్రస్తావభక్త్యవధ్యస్యోపాస్యేత్యర్థః॥

౨౭— తాం చేదవిద్వాన్ ప్రాస్తోష్యో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యత్ తథోక్తస్య మమేతి — తాం చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మదుక్త్యనన్తరం తద్వ్యక్తిమనాదృత్యైతద్దేవతామనభిజ్ఞాయ యది ప్రాస్తోష్యః, తర్హి మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదేవ అతస్సాధుకృతం త్వయా మత్సమీపమాగత్య వినయేన పృచ్ఛతా

౪ అతః ప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదేరన్యదేవ నిఖిలజగదేక కారణమ్ అపహతపాప్మత్వసార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణాకరం పరం బ్రహ్మైవాకాశప్రాణాదిశబ్దాభిధేయమితి సిద్ధమ్.

సమాప్తం ప్రాణాధికరణమ్.

౧ అతః పరం జగత్కారణత్వవ్యాప్తేన యేనకేనాపి నిరతిశ

---

౪ నిగమనే ఆకాశప్రాణసమభివ్యాహారాదధికరణద్వయస్య స్యాదాన్తరైకపేటికాత్వం సూచితమ్-

౧ పేటికాన్తరసంగతిం పేటికాద్వయం భావ॥ అతః పరమితి॥ యేనకే

భావః- అత్ర మూర్ధాభిషిక్తస్యపరివ్యక్తభోక్తృస్య మయోర్బ్యాయ్యవిశేషాపేక్ష్య స్యావిశేషస్తదనావరణకర్మాకరణేరః పాతలక్షణః ప్రత్యవాయః- సతువిశేషానుక్తస్యాప్యవిశేషఇతిభావః- వ్యాసార్యస్తు మూర్ధాభిషిక్తపరివ్యాదిత్యస్య అత్రసన్తానలక్ష్యతేత్యర్థ ఇత్యాత్మసన్తానపర్యంతః ప్రత్యవాయోవగతః॥

విషయవాక్యదీపికా

౧ చతుష్పాత్త్వసామ్యద్వారాభ్యాం బ్రహ్మణో గాయత్రీసాదృశ్యానుసంధానరూపావిద్యాప్రస్తూయతే- ఇంద్రశ్శచీపతిః।వలేనపీడితః।దుశ్చ్యవనో వృషా।సమిత్సుసాసహిః, ఇతిగాయత్రీచతుష్పదా- ఏకైకస్య పాదస్య షడక్షరాత్మకతయా షడక్షరపాదవత్త్వసామ్యద్వారాచ-ఏవం బ్రహ్మణోపి భూతశబ్దితాస్త్రసస్థావరా ఏకః పాదః- కర్మాజితభోగస్థానరూపః పృథివీలోక ఏకః పాదః- భోగోపకరణం శరీరమేకః పాదః- ఆత్మస్థిత్యనుగుణప్రదేశవిశేషరూపం హృదయమేకః పాదః- ఇతిభూతపృథివీశరీరహృదయాని చత్వారః పాదాః. తత్ర సర్వభూతలక్షణపాదస్య బ్రహ్మణ్యకవాక్యతయా గానకర్తృత్వత్రాణకర్తృత్వలక్షణం విధాద్వయమ్- పృథివీలక్షణస్య పాదస్య సర్వభూత ప్రతిష్ఠత్వసర్వభూతానతివర్త్యత్వలక్షణం విధాద్వయమ్- శరీరహృదయలక్షణయోః పాదయోః ప్రాణప్రతిష్ఠత్వతదనతివర్త్యత్వలక్షణం విధాద్వయమ్- ఏవంద్వయోరపి విధాద్వయయోర్భేదాభావాత్- తతశ్చబ్రహ్మరూపాగాయత్రీ భూతపృథివీశరీరహృదయరూపపాదచతుష్టయవత్తయా చతుష్పదా- గానకర్తృత్వత్రాణకర్తృత్వసర్వభూతప్రతిష్ఠత్వ సర్వభూతానతివర్త్యత్వసర్వప్రాణప్రతిష్ఠత్వసర్వప్రాణానతివర్త్యత్వలక్షణవిధాషట్కయుక్తతయా షడ్విధా- అతశ్చతుష్పాత్త్వషడ్విధాభ్యాం బ్రహ్మణి గాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానం కర్తవ్యమితి ప్రతిపాదయతి— గాయత్రీవా ఇదం సర్వం భూతం యదిదం కించ— అత్ర గాయత్రీశబ్దేన ప్రసిద్ధా గాయత్ర్యభిధీయతే- తస్యా భూతాదిపాదచతుష్టయసంబంధా

ద్యుసంబన్ధప్రత్యభిజ్ఞానబలేన జ్యోతిరిన్ద్రాదిశబ్దైరన్యత్రప్రసిద్ధైః త
త్ప్రత్యభిధీయమానం పరంబ్రహ్మైవేత్యభిధీయతే జ్యోతిశ్చరణాభిధా
నాదిత్యాదినా.

నాతి॥ అత ఏవ పరగుణ విశేషనియమో నేతి భావః. పూర్వాపేక్షయా కారణత్వా
భిధాయి వాక్యవిషయా ఇయం తు తద్వ్యాప్త లిఙ్గవ ద్వాక్యవిషయేతి భేదశ్చ
ర్థః. ఉభయోరనుగతాకారం దర్శయతి॥ అత్రాపీతి॥

భావార్థ - ఏతావానస్య మహిమేతి పుంసూక్తమంత్రప్రతిపాద్యత్వాభావాచ్చ - అ
పితు పరమాత్మా - యథా కుణ్డపాయినామయనే మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీ
త్యగ్నిహోత్రశబ్దః ప్రయుజ్యమానస్తత్సాదృశ్యవిశిష్టానుసంధానార్థః, త
థా గాయత్రీశబ్దో బ్రహ్మణి ప్రయుజ్యమానస్తత్సాదృశ్యానుసంధానార్థః తత
శ్చ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే. త్రైపాద్యావధారణాత్. బ్రహ్మైవ
పరిదృశ్యమానసర్వభూతాత్మకమిత్యర్థః. తతశ్చ బ్రహ్మణో భూతాదిపాదచ
తుష్ట్వముక్తమ్॥

౨ గాయత్రీశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమపి బ్రహ్మణ్యుపపాదయన్నేవ భాష్యమా
హ— వాగ్వై గాయత్రీ— గాయత్రీశబ్దితం బ్రహ్మైవ వాగ్రూపవిశిష్టం
భవతీత్యర్థః. శబ్దమూర్తిధరస్యైతద్రూపం విష్ణోర్మహాత్మనః ఇతి పరాశర
స్మృత్యనురోధేన బ్రహ్మణ ఏవ శబ్దరూపత్వమితి భావః॥

౩ తతశ్చ కిమిత్యత్రాహ— వాగ్వా ఇదం సర్వం భూతం గాయతి చ త్రా
యతే చ— వాగ్రూపమేవ బ్రహ్మ సర్వాణి భూతాన్యభిధత్తే, హితాహితవిధినిషే
ధముఖేన త్రాయతే చ. అతో బ్రహ్మణో వాగ్రూపస్య గానత్రాణకర్తృత్వాభ్యాం
గాయత్రీశబ్దవాచ్యత్వం, భూతాత్మకపాదవతో బ్రహ్మణో వాక్కర్తృత్వేన గాన
త్రాణకర్తృత్వాభ్యాం త్రైవిధ్యం చోక్తం భవతి॥

౪ ఉక్తార్థానువాదపూర్వకం ద్వితీయం పాదం సామానాధికరణ్యేనా
హ— యా వై సా గాయత్రీయం వావ సా యేయం పృథివీ— ఉక్తరూపవిశిష్ట
ప్రకృతధర్మిపరామర్శో యచ్ఛబ్దః. యా సా సర్వభూతరూపైకపాదయుతా గాయత్రీ
గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మైతదేవ పృథివీత్యర్థః॥

౫ కథం పృథివ్యా బ్రహ్మాత్మకత్వమిత్యత్రాహ— అస్యాం హీదం సర్వం
భూతం ప్రతిష్ఠితం— బ్రహ్మాత్మకత్వాదేవ హి సర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వం న హి
కేవలం పృథివ్యాస్సర్వభూతధారణశక్తిరిత్యర్థః॥

౬ ప్రతిష్ఠాత్వం చ నియతమిత్యాహ— ఏతామేవ నాతిశీయత ఇతి— పృ
థివీం భూతజాతం నాతివర్తతే కదాచిదపి భూతానాం హి ప్రతిష్ఠాత్వాదేవ పృథివీ
నియతినాతిక్రామతీత్యర్థః. పృథివీమయబ్రహ్మణోదరతామాశ్రిత్య

జ్యోతిరధికరణమ్.

సూ. జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥౨౪॥

౨ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే- అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్విదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే జ్యోతిరితి. తత్ర

---

౨ విషయవాక్యమాహ ఇదమితి। విశ్వసర్వశబ్దౌ వ్యష్టిసమష్టి విషయౌ. పృష్ఠేషు ఉపరితనేషు- ఆదిత్యాదిభ్యః కారణమితి వ్యాఖ్యాతిః- కృత్స్నకారణత్వం హి పరలిఙ్గమ్, నతు కారణత్వమాత్రమ్. ప్రత్యేక సమష్టి వ్యష్టి వివ

ర్త్యః పరివర్తితే నతతోఽన్యత్రేతి భావః- ఏవం ద్వితీయః పాదః, భూతప్రతిష్ఠత్వ తదనతివర్త్యత్వరూపం విధాద్వయం చోక్తం॥

౭ అథ తృతీయం పాదమాహ— యా వై సా పృథివీ ఇయం వావ సా యదిదమస్మిన్పురుషే శరీరం— పురుషశబ్దః శరీరవిశిష్టజీవపరః. పృథివీరూపపాదవిశిష్టా యా గాయత్రీ గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ సా శరీరం. శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టేత్యర్థః. భూతపృథివ్యోర్గాయత్రీసామానాధికరణ్యనిర్దిష్టతయా భూతపృథివీశరీరయోర్వ్యతిరేకసత్త్వేఽపి తదుపస్థాపకత్వం- అగ్నిః ప్రాణన్యాయాత్ తత్ర శరీరపదాన్తరస్య నిష్కర్షశబ్దత్వేఽపి సామానాధికరణ్యేన నిర్దేశో యుక్తః॥

౮ శరీరస్య బ్రహ్మశరీరత్వం ప్రాణప్రతిష్ఠత్వతదనతివర్త్యత్వాభ్యాముపపాదయతి— అస్మిన్హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః ఏతదేవ నాతిశీయన్తే— నాతివర్తన్త ఇత్యర్థః॥

౯ చతుర్థం పాదమాహ— యద్వై తత్పురుషే శరీరం, ఇదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే హృదయం— శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టం యద్గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ తదేవ హృదయశరీరకం హృదయాఖ్యపాదకమిత్యర్థః॥

౧౦ హృదయస్య బ్రహ్మశరీరత్వముపపాదయతి— అస్మిన్హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః, ఏతదేవ నాతిశీయన్తే— ప్రాణశబ్దః ప్రాణాపానాదయ ఇన్ద్రియాణి వా కథ్యన్తే- తేషాం హృదయసంబన్ధనాడీద్వారా హృదయ ప్రతిష్ఠితత్వం॥

౧౧ ఏవం తృతీయచతుర్థపాదౌ ప్రాణప్రతిష్ఠత్వతదనతివర్త్యత్వరూపం విధాద్వయం చోక్తం. ఏవముక్తం చతుష్పాత్త్వం షడ్విధత్వం చ నిగమయతి— సైషా చతుష్పదా షడ్విధా గాయత్రీ—

౧౨ సర్వేషాం చతుష్పాత్త్వే బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నత్వం స్యాదితి శఙ్కాయాముక్తస్య మహిమ్న ఏతావత్త్వప్రతిషేధకామృచముదాహరతి— తదేతదృచాభ్యనూక్తం— తదేతద్గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మాభిముఖీకృత్యేయముదాహృతం॥

సంశయః। కిమయం జ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టో నిరతిశయదీప్తియుక్తో ర్థః ప్రసిద్ధమాదిత్యాది జ్యోతిరేవ కారణభూతం బ్రహ్మ, ఉతస మస్తచిదచిద్వస్తుజాతవిసజాతీయః పరమకారణభూతోఽమితభా స్వాన్ సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమ ఇతి.

ఉయా సమస్త చిదచిద్వస్తుజాతశబ్దః। అమితభాః। కారణత్వవ్యాప్త్యా జ్ఞాపక పరవిద్యాప్రకరణాత్ విశేషణం సర్వజ్ఞ ఇతి। యస్సర్వజ్ఞః, న తత్ర సూ ర్య ఇతిహ శ్రూయతే। పుంస్త్వాత్ ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ పురుషోత్తమ ఇతి।

---

౧౩ తామేవచైతం పఠతి— తావానస్యమహిమా— పూర్వోక్తస్సర్వోఽపి తస్యమహిమానియామ్యవర్గః॥

౧౪—తతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః— పూర్వోక్తమహిమాపేక్షయా పురుషో జ్యాయాన్ తతోఽధికమహిమశాలీత్యర్థః॥

౧౫— పాదోఽస్య సర్వాభూతాని— అత్ర సర్వాభూతానీతి కార్యజగదంశ గతానాం బహుత్వం స్పష్టీకృతనామోచ్యంతే. సర్వా, సర్వాణి. పాదః అంశమాత్ర మిత్యర్థః। సర్వశబ్దాత్పరస్య జసశ్ఛన్దసి సుపాం సులుగితి లుక్ సలోపే రూపం॥

౧౬— త్రిపాదస్యామృతం దివి — అత్ర ద్యుశబ్దస్సమష్టివ్యష్టి రత్యన్త భూతాప్రాకృతస్థానవిశేషపరః। అప్రాకృతస్థానవిశేషస్యపరమాత్మస్థా న్యగం పాదత్రయమిత్యర్థః। త్రిపాత్త్వం చాప్రాకృతైశ్వర్యస్యభోగస్థానస్య గోపరతరవిశేషైశ్వర్యభూతమనాస్త్రిరూపేణ జగదంతర్గతవస్తుభిరూనిభిర్ని త్యైశ్వర్యగతదధతయాత్రపత్రిశ్నిక్త్యైర్విద్భిర్యుక్తైస్స్వాత్మభిర్వ్యసంగతవతి॥

౧౭ అనయతదర్థపాదస్య జ్యోతిస్యాపాద్యతయావత్త్వమాణస్యహ్నాదయసన్య స్త్వర్థతాం తస్యైవాకాశస్యవాహ్యాకాశభేదనమహత్త్వంవద్యం వాహ్యాకా శస్య బ్రహ్మత్వం సామానాధికరణ్యేనాహ— యద్వైతద్బ్రహ్మేతీదం వా వతత్ యోఽయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశః యోవైసబహిర్ధాపురుషాదాకాశో యం వావసయోఽయమన్తః పురుషఆకాశః—స్వకార్యవ్యాప్తత్వాద్ మహత్త్వా ద్వాత్వాదిభిర్బ్రహ్మత్వమాకాశస్య వాహ్యాకాశాభిన్న। పురుషాంతర్వర్త్యాకాశ ఇత్యర్థః। వాహ్యంతరాకాశయోర్భేదతత్త్వతో వై తన్నాఙ్గ్ని ప్రాయోణాభేదనిర్దేశః।

౧౮— యోవైసోఽన్తః పురుషఆకాశోఽయం వావసయోఽయమన్తర్హృదయఆకాశః—

౧౯ ఏవం బ్రహ్మత్వవాహ్యాకాశాభిన్నపురుషాన్తర్గతాకాశాభేదం ప్రతి పాద్య తస్యైవాకాశస్య వాహ్యకమహిమశాలిత్వప్రతిపాదనాయ హృదయాకాశ ఇతి స్తౌతి — యోవై సోఽన్తః పురుషఆకాశః — అంతర్హృదయఆకాశస్తద్ధృదయాకాశః

జ్యోతిరధికరణమ్-

3 కింయుక్తం- ప్రసిద్ధమేవజ్యోతిరితి. కుతః. ప్రసిద్ధవన్ని ర్దేశాత్ప్రాకాశప్రాణాదివత్స్వవాక్యోపాత్త పరమాత్మవ్యావృత్తలిఙ్గ విశేషాదర్శనాత్ పరమపురుషప్రత్యభిజ్ఞానాసమ్భవాత్ కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోపదేశాచ్చ ప్రసిద్ధమేవజ్యోతిః కారణత్వవ్యాప్తి నిరతిశయదీప్తియోగాజ్జగత్కారణం బ్రహ్మేతి-

---

3 ॥ప్రసిద్ధవదితి॥ అవాన్తరసంగతిశ్చ సూచితా- స్వవాక్యేతి విరోధిలిఙ్గాభావోక్తిః- కౌక్షేయేత్యల్పానుకూలా లిఙ్గోక్తిః-

---

యంసః- తాదృశమహిమశాలీత్యర్థః- అనయాచవ్యాప్త్యయాకాశస్తుత్యాదతు ర్థపాదత్వసూక్తం స్యాదయంస్తుతంభవతి-

౨౦. ఏవంచతుష్పదః షడ్విధస్యబ్రహ్మణః ప్రపంచాంతర్భావేనపరిచ్ఛి న్నత్వాన్నిరత్వేనకార్యాత్మత్వార్థం పూర్ణత్వాప్రవర్తిత్వ గుణకతరోపా సనం సూచయితుంవిదధాతి — తదేతత్పూర్ణమప్రవర్తి — పూర్ణత్వమపరి చ్ఛిన్నత్వమప్రవర్తిత్వమచలత్వంస్థిరత్వమ్.

౨౧— పూర్ణామప్రవర్తినీంశ్రియంలభతే యఏవంవేద అనంతస్థి రాంశ్రియం ఐశ్వర్యమేవ- తదుపాసీనోముక్తింభజతీత్యర్థః-

... ...

. ౨౨ ఏవంగాయత్రీవిద్యాప్రకృతస్యద్యుసమ్బన్ధిన స్సకలఫలప్రదస్యబ్ర హ్మణఅభిరూప్యశీతింమత్స్వరూపసకలవిశేషణం కౌక్షేయజ్యోతిరూపత్వ సూ పాసనావిధానాయాహ — అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతేవిశ్వతః పృ ష్ఠేషుసర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషులోకేషు — తథాఽతరాత్సంఘ వరీహవిశ్వమిత్యత్ర జగదంతర్వర్తివ్యష్టిజాతే విశ్వశబ్దప్రయోగాద్విశ్వశ బ్దో వ్యష్టిపరః, సర్వశబ్దః పరిశేషాత్సమష్టితత్త్వపరఇతి వ్యాఖ్యాతృర తమ్- పతత్పదితోఽప్రాకృతస్థానవిశేషస్యాపరిష్టాత్సమష్టివ్యష్టిబహిర్భా శేషుస్వావధికారత్తమరహితోత్తమస్థానవిశేషేషు తస్యభాసాసర్వమిదం విభాతి త్యవభాసకతయా జ్యోతిశ్శబ్దితః పరమాత్మారోచిష్యతఇత్యర్థః-

౨౩ అత్రయచ్ఛబ్దస్యసర్వనామత్వేన ప్రకృతపరామర్శితయాప్రకృతం త్రిపాద్బ్రహ్మ పరామృశ్యతే — ఇదంవావతద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే జ్యో తిః — తద్దివఃపరస్మాద్దీప్యమానం త్రిపాద్బ్రహ్మ, కౌక్షేయజ్యోతిరవ క్షేయజ్యోతిశ్శరీరకమిత్యర్థః- అహంవైశ్వానరోభూత్వాప్రాణినాం దేహ మాశ్రితః। ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచామ్యన్నంచతుర్విధమితిస్మరణాత్. తతశ్చతదాత్మకత్వానుసంధానంకర్తవ్యమిత్యర్థః-

౪ ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే- జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్- ద్యుసమ్బన్ధితయా నిర్దిష్టం నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిః పరమపురుష ఏవ- కుతః- పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి తస్యైవ ద్యుసమ్బన్ధిన శ్చరణత్వేన సర్వభూతాభిధానాత్,

౫ ఏతదుక్తం భవతి- యద్యపి అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిరి త్యస్మిన్వాక్యే పరమపురుషాసాధారణలిఙ్గం నోపలభ్యతే- తథాపి పూర్వవాక్యే ద్యుసమ్బన్ధితయా పరమపురుషస్య నిర్దేశాదిదమపి ద్యుసమ్బద్ధజ్యోతిస్స ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి- కౌక్షేయజ్యోతి ష్యుపదేశస్తు ఫలాయ తదాత్మకత్వానుసన్ధానవిధిరితి న కశ్చిద్దోషః. కౌక్షేయజ్యోతిషస్తు తదాత్మకత్వం భగవతాప్యయమేవో

౪— జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్- ఇహ నిరతిశయదీప్తిః కారణత్వాద్యు పలక్షణమ్-

౫ చరణోక్తిర్హి పూర్వవాక్యే, తత్ప్రథమస్య పరవిషయత్వమ్, అతో వాక్యైక్యాత్ తత్ప్రథమ మిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహరతి॥ కౌక్షేయేతి॥

౧౪— తస్యైషా దృష్టిర్యత్రై తదస్మిఞ్ఛరీరే సంస్పర్శేనోష్ణిమానం విజానాతి — తస్య పరమాత్మశరీరభూతస్య జాఠరాగ్నేరేషా దృష్టిః దర్శనమిత్యర్థః. యత్ర యదా- అస్మిఞ్ఛరీరే హస్తస్పర్శేనోష్ణిమానం విజానాతీతి యత్- యదౌష్ణ్యోపలంభనమిత్యర్థః. ఉపలభ్యమానోష్ణస్పర్శస్య జాఠరాగ్ని సంబంధిత్వాత్ తత్స్పర్శసాక్షాత్కార ఏవ తత్సాక్షాత్కార ఇత్యర్థః-

౧౫— తస్యైషా శ్రుతిర్యత్రైతత్కర్ణావపిగృహ్య నినదమివ నదథురివా గ్నేరివ జ్వలత ఉపశృణోతి — యత్ర యదా, కర్ణావంగులీభ్యాం పిధాయ నినద మివ రథఘోషమివ నదథురివ నదథుమివ ఋషభకూజితమివ అభిజ్వలతోఽగ్నేశ్శ బ్దమివ శృణోతీతి యత్ తదేవ జాఠరాగ్నేః శ్రవణమ్- అంతరశ్రూయమాణస్య జాఠరాగ్ని సంబంధిత్వాత్ తచ్ఛబ్దశ్రవణమేవ తచ్ఛ్రవణమిత్యర్థః.

౧౬— తదేతద్దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీత — తదేతత్పరమాత్మశరీర భూతం కౌక్షేయజ్యోతిః, ఉక్తరీత్యా దృష్టత్వశ్రుతత్వాభ్యాముపాసీతేత్యర్థః॥

౧౭ తస్యేదం ఫలమాహ— చక్షుష్యశ్శ్రుతో భవతి య ఏవం వేద య ఏవం వేద— చక్షుష్యః దర్శనీయః- చక్షుషో హిత ఇత్యర్థే శరీరావయవాచ్చేతి యత్- శ్రుతత్వం కీర్తిమత్త్వమ్- ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా॥

త్రమ్, అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రిత ఇతి.

సూ. ఛన్దోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగమాత్తథాహి దర్శనమ్॥ ౨౫॥

పూర్వస్మిన్వాక్యే గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమితి గాయత్ర్యాఖ్యం ఛన్దోఽభిధాయ తదేతదృచాభ్యనూక్తమిత్యుదాహృతాయాః తావానస్య మహిమేత్యస్యా ఋచోఽపి ఛన్దోవిషయత్వాన్నాత్ర పరమపురుషాభిధానమితి చేత్. తన్న. తథా చేతోర్పణనిగమాత్. న గాయత్రీశబ్దేన ఛన్దోమాత్రమిహాభిధీయతే. ఛన్దోమాత్రస్య సర్వాత్మకత్వానుపపత్తేః. అపితు బ్రహ్మణ్యేవ గాయత్రీచేతోర్పణమిహ నిగమ్యతే. బ్రహ్మణి గాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానం ఫలాయోపదిశ్యత ఇత్యర్థః. సమ్భవతి చ పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి చతుష్పదో బ్రహ్మణశ్చతుష్పదా గాయత్ర్యా చ సాదృశ్యమ్. చతుష్పదా చ గాయత్రీ క్వచిదుపలభ్యతే. తద్యథా ఇన్ద్రశ్శచీపతిః। వలేన పీడితః। దుశ్చ్యవనో వృషా। సమిత్సు సాసహిరితి. తథా హ్యన్యత్రాపి సాదృశ్యాచ్ఛన్దోఽభిధాయీ శబ్దోఽర్థాన్తరే ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. యథా సంవర్గవిద్యాయాం తే వా ఏతే పఞ్చాన్యే పఞ్చాన్యే దశ సమ్పద్యన్తే ఇత్యారభ్య సైషా విరాడన్నాదీత్యుచ్యతే.

ఇతశ్చ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే.

సూ. భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్॥ ౨౬॥

భూతపృథివీశరీర హృదయాని నిర్దిశ్య సైషా చతుష్పదేతి వ్యపదే

ఛన్దోఽభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగమాత్తథాహి దర్శనమ్— కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ॥ అపితు ఇతి॥ నిగద్యతే నిశ్చీయతే. తేనాకారేణ సాదృశ్యమిత్యత్రాహ॥ సంభవతి చేతి॥ త్రిపదా హి గాయత్రీత్యత్రాహ॥ చతుష్పదా చేతి॥ తథాహీత్యాది సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే॥ తథాహీతి॥ అన్యత్రేత్యస్యార్థః.

భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్— ఉపక్రమానురోధేన సర్వాత్మకత్వస్వారస్యం న్యాయ్యమితి గాయత్ర్యాం తత్రాప్యస్వారస్యమిత్యుక్తమ్- అత్రోక్తం — గాయత్రీనామధేయం శ్రుతిశిరసి పరం జ్యోతిరధ్యా

శ్లో॰ బ్రహ్మన్యేవగాయత్రీశబ్దాభిధేయఉపపద్యతే.

సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ । ౨౮॥

పూర్వవాక్యే త్రిపాదస్యామృతందివీతిదివోఽధికరణత్వేన నిర్దేశాత్, దివఃపరఇత్యవధిత్వేననిర్దేశాత్, దుపదేశస్యభిన్నరూపత్వేనపూర్వవాక్యోక్తం బ్రహ్మపరస్మిన్నప్రత్యభిజ్ఞాయతఇతిచేత్; తన్న. ఉభయస్మిన్నపి ఉపదేశేఅర్థస్యాభిన్నత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞాయాఅవిరోధాత్. యథావృక్షాగ్రేశ్యేనోవృక్షాగ్రాత్పరతశ్శ్యేనఇతి. తస్మాత్పరమపురుషఏవనిరతిశయతేజస్కాదివః పరోజ్యోతిర్దీప్యత ఇతిప్రతిపాద్యతే. ఏతావానస్యమహిమా అతోజ్యాయాంశ్చపూరుషః। పాదోఽస్యవిశ్వాభూతానిత్రిపాదస్యామృతం దివీతిప్రతిపాదితస్యచతుష్పదః పరమపురుషస్య వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసస్తుపారఇత్యభిహితా ప్రాకృతరూపస్య తేజోప్యప్రాకృతమితితద్వత్తయాసఏవజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయఇతినిరవద్యమ్

సమాప్తం జ్యోతిరధికరణమ్.

౧ నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయం ప్రసిద్ధవ న్నిర్దిష్టం పరమపురుషఏవేత్యుక్తమ్. ఇదానీం కారణత్వ వ్యాప్త్యమృతత్వ ప్రాప్త్యుపాయతయోపాస్యత్వేన శ్రుతఇన్ద్రప్రాణాదిశబ్దాభిధేయోపిపరమపురుషఏవేత్యాహ.

యశ్చిద్వేచ్ఛాచతుష్పద్యంతు భూతషితితనుహృద్భావైర్ము ఖ్యద్విధం తద్విధాభిః। వాక్త్రాణాత్మాభిధానం సదసుగుణతయా వర్ణ్యతే తత్రియద్వాక్ పాద్యేవధ్యా ధేయత్వే పదస్వారసనిగమసత్తాత్యక్షినం తదేతదితి. ఏవం బ్రాహ్మణమన్త్రోక్తే సర్వాత్మత్వ చతుష్పాత్త్వానుపపత్తి ఉక్తా.

ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ — నహ్యాత్మస్వ రూపే దీప్తిరస్తి, తత్కథం జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యుక్తిరిత్యత్రాహ॥ఏతావానితి॥

౧ సంగతిమాహ॥నిరతిశయేతి॥ కథం పరమపురుషస్య జ్యోతిర్జ్యోక్త త్వమ్, ఇంద్రోహవేదాన్తవద్యః ప్రతీయతఇతిశఙ్కాయాం సంగతిః.

విషయవాక్యదీపికా

౧— ప్రతర్దనోహవైదైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియంధామోపజగామ, యు

ఇంద్రప్రాణాధికరణమ్.

సూ: ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥ ౨౮ ॥

౧ కౌషీతకిబ్రాహ్మణే ప్రతర్దనవిద్యాయాం ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చ ఇత్యారభ్య, వరం వృణీష్వేత్యుక్తార మిన్ద్రం ప్రతి, త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి ప్రతర్దనేనోక్తే, స హోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః కిమయం హితతమోపాసన కర్మతయేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవ, ఉత తదతిరిక్తః పరమాత్మేతి.

౨ కిం యుక్తమ్. జీవ ఏవేతి. కుతః. ఇన్ద్రశబ్దస్య జీవవిశేష

---

౧ ప్రాణస్తథాఽనుగమాత్ — ఉపనిషద్భాష్యమ్, తతః మిత్రా॥ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చ — దివోదాసస్యాపత్యం దైవోదాసిః నామ్నా ప్రతర్దనః యుద్ధసాధనబలేన శౌర్యేణ చ యుక్తః ఇన్ద్రస్య ప్రియం ధామస్థానం స్వర్గముపగత ఇత్యర్థః ॥

౧— తం హేన్ద్ర ఉవాచ, ప్రతర్దన వరం తే దదానీతి — స్పష్టోఽర్థః ॥

౨— స హోవాచ ప్రతర్దనః త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే — సర్వజ్ఞస్త్వం యం వరం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే తమేవ వృణీష్వ అహమజ్ఞః హితతమం వరం న జానే ఇతి ॥

౩— తం హేన్ద్ర ఉవాచ న వై వరః పరస్మై వృణీతే త్వమేవ వృణీష్వేతి — స్వార్థమేవ వరం వృణీతే. అతస్త్వదభిలషితం వరం త్వమేవ వృణీష్వేత్యర్థః ॥

౪— అవరో వై తర్హి కిల మ ఇతి హోవాచ ప్రతర్దనః — యది త్వయాపి న ప్రదీయతే తర్హి మమ హితతమస్యాపరిజ్ఞానాద్వరాభావ ఏవ ప్రాప్త ఇతి ప్రతర్దన ఇన్ద్రమువాచేత్యర్థః ॥

౫— అథో ఖల్విన్ద్రః సత్యాదేవ నేయాయ — ఏవముక్తోఽపి వరం దదానీతి సత్యాద్వ్యత్యాసాన్నాచరత్ ॥

౨ తత్ర హేతుమాహ — సత్యం హీన్ద్ర ఇతి — ఇన్ద్రస్య సత్యప్రధానత్వాత్ వితథః తతశ్చ వరం దదానీతి యదుక్తం వాక్యమసత్యం మా భూదిత్యయమస్యార్థః ॥

౬— స హోవాచ మామేవ విజానీహ్యేతదేవాహం మనుష్యాయ హితతమం

ఏవ ప్రసిద్ధేః, తస్మాదూనాధికరణస్య ప్రాణశబ్దస్యాపి తత్రైవవృత్తేః, అయమిన్ద్రాభిధో ముఖ్యప్రాణవ్రతమనేన త్వామేవ మేధరం త్వజీవత్వయం త్వంమమాయుఃహితతమమన్యసేత్యుక్తేః మామేవ విజానీహీత్యాత్మోపాసనం హితతమమ్ ఉపదేశః హితతమత్వంచాస్యతత్ప్రాప్త్యుపాయతయైవ. జగత్కారణోపాసనస్యైవామృతత్వప్రాప్తిహేతుతా, తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్య ఇత్యవగతా. అతః ప్రసిద్ధజీవభావశూన్య ఏవ కారణం బ్రహ్మ.

తతమశ్చతి॥

మద్యేతుయస్మాం ప్రాణోనీయాత్ — యదితేహితతమముపదేష్టవ్యం తర్హి మదుపాసనమేవహితతమం మోక్షసాధనమితి మన్యతమ్. అత ఇతరత్వరీత్యాజ్యమానుపాస్యత్వేనేత్యర్థః. అత్ర ప్రసిద్ధజీవభావస్యేంద్రస్య హితతమత్వంతు మోక్షసాధనత్వాత్ తదుపాసన కర్మతాన్యనర్థకాన్యామితి శబ్దస్వారస్యభఙ్గం పరమాత్మానమభిదధాతి. యతస్మిన్ నిశ్చిన్వన్, అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా ఇతి శాస్త్రే సర్వస్యాత్మభూతః పరమాత్మనిర్దిశ్యతే. అహంబుద్ధిశబ్దయోశ్చ పరమాత్మపర్యన్తత్వాదిన్ద్రస్య స్వాత్మభూతే పరమాత్మని మామితి శబ్దప్రయోగోనుపపత్తిః. నను స్వాయత్తేశబ్దప్రయోగే సందిగ్ధం పరమాత్మభావకమేవ పదం ప్రయుజ్యతాం కిం స్వాఙ్గబుద్ధ్యాపరమాత్మపర్యవసానమామితిశబ్దేనేతిచేత్, స్యాదేవం యదిపరమాత్మస్వరూపమాత్రోపాసనం వివక్షితంస్యాత్. అపితుస్వశరీరకతయా. అతో మామితినిర్దేశ ఉపపద్యతే॥

౯. తత్త్రియుణ్యాదుపాస్యోపాసకస్యాపాపాశ్లేషం వక్తుం స్వస్యాపాపాశ్లేషం దర్శయతి॥

— త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమ్ — త్రిశిరస్కం త్వాష్ట్రం విశ్వరూపం హతవానస్మి॥

౧౦ — అరున్ముఖాన్ యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమ్ — శాస్త్రీయస్వతః ఉరోముఖానదివ్యతేజసఃపింటే అరున్ముఖాః. వేదాంతవిముఖాన్ యతీన్ వృకేభ్యః ఖాదనాయప్రాయచ్ఛమ్॥

౧౧ — బహ్వీస్సన్ధా అతిక్రమ్యదివి ప్రాహ్లాదీనతృణహమ్, అన్తరిక్షే పౌలోమాన్ పృథివ్యాం కాలకంజాన్ — నహానిద్యమితి బహ్వీః ప్రతిజ్ఞా అతిక్రమ్యవివర్తమానాన్ ప్రహ్లాదసుత్రానతృణహమ్ అహనమ్. తృహహింసాయామితిధాతుః. అన్తరిక్షే పౌలోమాన్ పులోమసుతాన్. పృథివ్యాం కాలకంజాన్

౪ ఇత్యేతదాహ—యదుపదిశ్యతే, ప్రాణస్తథానుగమాదితి— అయమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్సజీవపరాత్మా— అపితు జీవాదర్థాన్తరభూతం పరంబ్రహ్మ. సపరప్రాణపదప్రణ్వతా... ఆనన్దోఽజరోఽమృతశ్చేతి ప్రాణశబ్దాభ్యాం ప్రస్తుతస్యానన్దాజరామృతశబ్దసామానాధికరణ్యానుగమో హితథానస్యోపపద్యతే.

---

౪ రాద్ధాన్తమాహ—అయమిన్ద్రప్రాణః తథా పరం బ్రహ్మ ॥ తథాత్వే తథాత్వే నానుగమాదితి సూత్రార్థః. అనుగమో ధర్మిత యాఽనపద్యతి.

తసురాంశ్చ హింసితవానస్మి ॥

౧౨— తస్య మే తత్ర న లోమ చ మీయతే — ఏవం హింసితవతో మే రోమాపి న హింస్యతే. బ్రహ్మవిద్యాప్రభావాదిత్యర్థః ॥

౧౩— సయో మాం వేదానియాన్నాస్య కేనచ కర్మణా లోకో మీయతే న మాతృవధేన న పితృవధేన న స్తేయేన న భ్రూణహత్యయా నాస్య పాపం చ న చకృషో ముఖాన్నీలం వేతీతి— య ఏతాదృశమదాత్మకం పరమాత్మానముపాస్తే తస్య కేనాపి కర్మణా మాతృవధపితృవధస్తేయభ్రూణహత్యాదినాపి న పరలోకప్రాప్తిర్న విరుధ్యతే. ఏవం పాపం కృతవతో ముఖకాన్తిర్న పాపం కృతమితి నిర్వేదజనితముఖవైవర్ణ్యమపి నాస్తీత్యర్థః. చకృషఇతి కృతవానిత్యర్థః ॥

౧౪ ఏవం చేతనాచేతనయోర్విశిష్టపరమాత్మోపాసనముక్త్వా అచేతనవిశేషరూపప్రాణవిశిష్టోపాసనమాహ— స హోవాచ, ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ— ప్రజ్ఞారూపచేతనాత్మా ప్రజ్ఞాత్మా జీవః జీవశరీరక ఇత్యర్థః. జీవశరీరకోఽహం ప్రాణోఽస్మి ప్రాణశరీరకోఽహమస్మి. తాదృశం ప్రాణశరీరకం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ ॥

౧౫ కథం ప్రాణశరీరకస్యాయుష్ట్వమమృతత్వమిత్యాకాంక్షాయామాహ — అయుః ప్రాణః ప్రాణాపానాదిరూపః ప్రాణశబ్దాభిధేయం యావదస్మిన్ శరీరే ప్రాణోవసతి తావదాయుః ప్రాణేన హ్యేవాముష్మింల్లోకేఽమృతత్వమాప్నోతి — శరీరే ప్రాణస్థితే రుచ్యాదిసాధనానుష్ఠానాయుస్సాధనత్వాదాయుః ప్రాణః లోకాన్తరచిరకాలస్థిత్యురూపామృతత్వప్రాప్తిః ప్రాణాధీనోపాయానుష్ఠానసాధ్యత్వాత్ప్రాణస్యామృతత్వమ్. ఏతయోరాయుష్ట్వామృతత్వయోః ప్రాణస్యోపపద్యతే తత్ప్రాణాపరమాత్మశరీరత్వాత్. తయోరాయురమృతత్వయోః ప్రాణశరీరకబ్రహ్మోపాసనముపపద్యతే. యదాత్ర తత్ప్రాణోఽహమిత్యుక్తం మామాయురితి తాత్పర్యమితి జీవవిశిష్టోచ్యతే. అయురితి ప్రాణవిశిష్టతా. అయుః ప్రాణ ఇతి హ్య

సూ. నవక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మ
సమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్ ॥౩౦॥

౧ యదుక్తమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యనేనైకార్థ్యదర్శనం పరం బ్రహ్మేతి, తన్నోపపద్యతే. మామేవ విజానీహి ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతి వక్తురిన్ద్రః త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమిత్యేవమాదినా త్మ

నవక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్ — అధిక

నంతరమేవ ప్రవణాత్. అన్యతమిత్యేవరూపేణావస్థితిః. ఏవంచాన్యస్యైవ వా క్యస్యైవరూపేణ చ ద్విధేత్ తథా చ త్రివిధోపాసనం విధీయతే. అతో నోపా సనాత్రయమిత్యర్థః ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥

౧౬ ప్రజ్ఞాత్మత్వవిశిష్టోపాసనస్యఫలమాహ— ప్రజ్ఞయా సర్వసంకల్ప మితి— అపహతపాప్మత్వాదిగుణవిశిష్టం బ్రహ్మరూపమిత్యర్థః॥

... ...

౧౪ — యో వై ప్రాణః సా ప్రజ్ఞా యా వై ప్రజ్ఞా స ప్రాణః—

౧౫ నను ప్రజ్ఞాశక్తిమతో జీవస్య ప్రాణస్య చ కథమేకత్వమిత్యత్రాహ — స హ హ్యేతావస్మిన్ శరీరే వసతః సహోత్క్రామతః—

౧౬ స హోత్క్రమణప్రతిజ్ఞాత్వాది కార్యకారిత్వాదేకత్వపదేశోఽయం ఇత్యర్థః. ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ప్రజ్ఞాశక్తిమతో జీవస్య ముఖ్యప్రాణస్యైవ శరీరోత్థాపకత్వమితి ము ఖ్యప్రాణస్య ముఖ్యప్రాణోపకరణం. తదుక్తమ్ ... పురుషస్య ప్రస్వప్నం కథం చ నవర్తతి అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి. సుషుప్తిదశా యామపి ప్రాణవిశిష్టతయా జీవస్య శయనాన్నుత్థానం ప్రాణయో స్సహకార్యం ప్రదర్శ్య ప్రాణస్య సర్వభూతాధిపత్యముక్త్వా — అథ ఖలు యథా ప్రజ్ఞాయాం సర్వాణి భూతాన్యేకీభవన్తి తదాస్య భూతస్యాపి — ఇతి ప్రజ్ఞాశక్తిమతో జీవస్య సర్వభూతాశ్రయత్వప్రకారః కథ్యత ఇతి ప్రతిజ్ఞాయా హ — తాసాం ప్రజ్ఞా ... తస్య నామభేదప్రతీతిః ... మాత్రా — అస్యై ప్రజ్ఞాయాః ప్రజ్ఞయా ... వాచం ప్రియమే తదుంగముదూఢమ్. పరిగృహీతమిత్యర్థః. ... పరిగృ హీతమిత్యర్థః. వస్తుతస్తస్య ... స్యాదాహః ... ప్రతినియతతయా విహితా భూతమాత్రాణామ్. ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్॥

ప్రస్తుతధర్మిభిః వాఙ్మాత్రాదిధర్మవత్త్వస్యాప్యన్యత ఏవోపాస్యత్వాం ప్రతి
పాదనాదుపాదేయత్వం- అతఏవ ప్రకరణభేదేవ ఇత్యనగతేఽపతి అన
న్తరో మృతత్వాద్యాదిభిః సముపసంహారః బహుగుణవత్ వక్తవ్యం
ఇతిచేత్-

శ్వేత సాలావృకయూథిదాసోక్తిః- ఉపక్రమప్రాబల్యాది వ్యర్థః-

౨౦— ఘ్రాణమేవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తస్య గంధః పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, చక్షురేవాస్యా ఏకమఙ్గముదూఢం తస్య రూపం పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, శ్రోత్రమేవాస్యా ఏకమఙ్గముదూఢం తస్య శబ్దః పరస్తాత్ ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, జిహ్వైవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తస్యా అన్నరసః పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, హస్తావేవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తయోః కర్మ పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, శరీరమేవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తస్య సుఖదుఃఖే పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, ఉపస్థ ఏవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తస్యానందో రతిః ప్రజాతిః ప్రతివిహితా భూతమాత్రా— ప్రజాతిః ప్రజననమిత్యర్థః॥

౨౧— పాదావేవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తయోరిత్యాః పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా— ఇత్యా గమనమిత్యర్థః॥

౨౨— ప్రజ్ఞైవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తస్యై ధియో విజ్ఞాతవ్యం కామాః పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా — అత్ర ప్రథమాంతః ప్రజ్ఞాశబ్దః మనఃపరః- స చ ప్రజ్ఞారూపత్వేన వరః- ఉత్తరత్ర తేనోక్త్యం విజ్ఞాతీతవ్యాకారం విజ్ఞాతవ్యనంతరం మనసా విజ్ఞాతమితి మనోవృత్తి ప్రయోగాత్ ఏవ ప్రమాణ ప్రజ్ఞాశబ్దస్య మనఏవార్థః- ధియో విజ్ఞాతవ్యం మనోజ్ఞాతవ్యజ్ఞానవిషయ ఇత్యర్థః- కామాః కామ్యమానా ఇత్యర్థః॥

౨౩ ఏవం నామగంధరూపశబ్దరసకర్మసుఖదుఃఖానందగతివిజ్ఞాతవ్యానాం దశానాం భూతమాత్రాణాం వాగ్ఘ్రాణాదివిషయత్వముక్త్వా ప్రజ్ఞాశబ్దితస్యేతరస్య నామాదిదశవిధభూతమాత్రావ్యాప్తిప్రకారమాహ— ప్రజ్ఞయా వాచం సమారుహ్య వాచా సర్వాణి నామాన్యాప్నోతి— అత్ర ప్రజ్ఞాశబ్దః అన్యత్ర ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టమనఃపరః- తతశ్చ మనసా వాగింద్రియమధిష్ఠాయ తద్వారా సర్వాణి నామాన్యభిధత్త ఇంద్రియద్వారా ప్రాప్నోతి॥

౨౪— ప్రజ్ఞయా ఘ్రాణం సమారుహ్య ఘ్రాణేన సర్వాన్గంధానాప్నోతి — మనసా ఘ్రాణేంద్రియమధిష్ఠాయ తద్వారా సర్వాన్ గంధాన్ జిఘ్రతీత్యర్థః॥ ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం॥

౧ పరిహరతి- అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్- అస్మిన్నియ స్యసమ్బన్ధసో ధ్యాత్మసమ్బన్ధః- తస్యభూమా- భూయస్త్వమ్- బహుత్వమిత్యర్థః- అస్మిన్నాధేయతయాసమ్బధ్యమానానాం బహుత్వేనసమ్బన్ధబహుత్వమ్. తద్వ్యాప్తిన్యక్తి రిపరమాత్మన్యేవహిసమ్భవతి. తద్యథారథస్యారేషు నేమిరర్పితానాభావరా అర్పితాఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామత్రాః ప్రాణే

---

౧ గాఙ్కే స్వైరివ స్వథో౽త్రవణా త్పరిహరతీ త్యర్థమ్- న వేవలము

౧౨— ప్రజ్ఞయాచక్షుస్సమారుహ్య చక్షుషాసర్వాణిరూపాణ్యాప్నోతి, ప్రజ్ఞయా శ్రోత్రం సమారుహ్యశ్రోత్రేణసర్వాంశ్ఛబ్దా నాప్నోతి, ప్రజ్ఞయాజిహ్వాం సమారుహ్యజిహ్వయా సర్వాన్రసానాప్నోతి, ప్రజ్ఞయాహస్తౌసమారుహ్య హస్తాభ్యాం సర్వాణికర్మాణ్యాప్నోతి, ప్రజ్ఞయాశరీరం సమారుహ్యశరీరేణసుఖదుఃఖేఆప్నోతి, ప్రజ్ఞయోపస్థం సమారుహ్యఉపస్థేనానందంరతిం ప్రజాతిమాప్నోతి, ప్రజ్ఞయాపాదౌసమారుహ్యపాదాభ్యాం సర్వాఇత్యాఆప్నోతి, ప్రజ్ఞయైవధియం సమారుహ్యధియావిజ్ఞాతవ్యం కామానాప్నోతి॥

౧౩ నహుమనసాద్వారావాగాదినియమనం కిమపికర్తుంశక్యమ్—న హిప్రజ్ఞాపేతావాఙ్నామకించనప్రజ్ఞాపయేత్ — నహిమనసానధిష్ఠితం వాగింద్రియం నామప్రజ్ఞాపనసమర్థం భవతీత్యర్థః॥

౧౪ అత్రలోకానుభవసాక్షిత్వముదాహరతి — అన్యత్రమేమనో౽భూదిత్యాహ, నాహమేతం నాప్రాజ్ఞాసిషమితి —లోకోహిఅన్యత్రమేమనో౽భూదిత్యుక్త్వైవఏతన్నాహమప్రాజ్ఞాసిషమితివ్యాహ- మనోవ్యాసంగవశాజ్జ్ఞానపూర్వకనామాఖిలపదలక్షణవాగింద్రియవ్యాపారనాభూదితిలోకః ప్రత్యేతీత్యర్థః- ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్॥

౧౫—నహిప్రజ్ఞాపేతో ఘ్రాణోగంధంకంచన ప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్రమేమనో౽భూదిత్యాహ, నాహమేతం గంధం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహిప్రజ్ఞాపేతం చక్షూరూపంకించ నప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్రమేమనో౽భూదిత్యాహ, నాహమేతద్రూపం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహిప్రజ్ఞాపేతం శ్రోత్రంశబ్దంకంచన ప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్రమేమనో౽భూదిత్యాహ, నాహమేతంశబ్దం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహిప్రజ్ఞాపేతాజిహ్వాఅన్నరసంకంచన ప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్రమేమనో౽భూదిత్యాహ, నాహమేతమన్నరసం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహిప్రజ్ఞాపేతౌహస్తౌకర్మకించనప్రజ్ఞాపయేతాం, అన్యత్రమేమనో౽భూదిత్యాహ, నాహమేతత్కర్మప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహిప్రజ్ఞాపేతం శరీరం సుఖదుఃఖంకించనప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్రమేమనో౽భూదిత్యాహ, నాహమేతత్సుఖందుఃఖం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహి

చిత్వాత్, స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మాఽఽనన్దోఽజరోఽమృత ఇతి భూతమాత్రాశబ్దేనాచేతనవస్తుజాతమభిధాయ, ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన తదాధారతయా చేతనవర్గం చాభిధాయ, తస్యోభయస్యాధారతయా ప్రకృతమిన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయం నిర్దిశ్య, తమేవానన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యుపదిశతి. తదేతచ్చేతనాచేతనాత్మకకృత్స్నవస్త్వాధారత్వం జీవార్థాన్తరభూతేఽస్మిన్ పరమాత్మన్యేవోపపద్యత ఇత్యర్థః.

ఉపసంహారే, పూర్వముక్తిరితి జ్ఞాపనాయ స ఏష ప్రాణ ఇత్యాద్యుపాత్తస్-పూర్వవాక్యస్యార్థమాహ|| భూతేతి|| అనయోరపి ప్రాబల్యం ఫలితమ్.

ప్రజ్ఞాపేత ఉపస్థ ఆనన్దం రతిం ప్రజాతిం కాంచన ప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్ర మనసోఽభూదిత్యాహ, నాహమేతదానన్దం రతిం ప్రజాతిం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహి ప్రజ్ఞాపేతౌ పాదావిత్యాం కాంచన ప్రజ్ఞాపయేతాం, అన్యత్ర మనో మేఽభూదిత్యాహ, నాహమేతామిత్యాం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహి ప్రజ్ఞాపేతా ధీః కాచన సిధ్యేత్—

౨౯ ఏవం ప్రజ్ఞాశబ్దితస్య జీవస్య భూతమాత్రావ్యాప్తిప్రకారకథనముఖేన ఆత్మానాత్మవివేకం ప్రదర్శ్య అన్యోన్యావోఽవిముఞ్చ ఇత్యుక్తరీత్యా భూతమాత్రాశబ్దితానాత్మవిజ్ఞానం పరిహర్తవ్యమిత్యాహ — న ప్రజ్ఞాతవ్యం ప్రజ్ఞాయేత — జ్ఞాత్రాత్మవ్యతిరిక్తానాత్మభూతా విషయా న జ్ఞాతవ్యా ఇత్యర్థః.

౩౦ తదేవ ప్రపఞ్చయతి — న వాచం విజిజ్ఞాసీత, వక్తారం విద్యాత్ — అత్ర వాక్యాద్యాః ప్రకరణానుగుణ్యాన్నామపరాః. వక్తారముక్తరీత్యా మనోధిష్ఠితవాగిన్ద్రియజన్యక్రియావతః క్రియయా నామవక్తారమాత్మానమేవ విద్యాత్. వస్తుతస్తు శరీరకపరమాత్మానం విద్యాదితి యావత్. ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్.

౩౧ న గన్ధం విజిజ్ఞాసీత ఘ్రాతారం విద్యాత్, న రూపం విజిజ్ఞాసీత రూపవిదం విద్యాత్ — రూపం పశ్యన్తం విద్యాదిత్యర్థః.

౩౨— న శబ్దం విజిజ్ఞాసీత శ్రోతారం విద్యాత్, నాన్నరసం విజిజ్ఞాసీత అన్నరసవిజ్ఞాతారం విద్యాత్, న కర్మ విజిజ్ఞాసీత కర్తారం విద్యాత్, న సుఖదుఃఖే విజిజ్ఞాసీత సుఖదుఃఖయోర్విజ్ఞాతారం విద్యాత్, నానన్దం రతిం ప్రజాతిం విజిజ్ఞాసీత ఆనన్దస్య రతేః ప్రజాతేర్విజ్ఞాతారం విద్యాత్, నేత్యాం విజిజ్ఞాసీత ఏతారం విద్యాత్, న మనో విజిజ్ఞాసీత మన్తారం విద్యాత్, తా వా ఏతా దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశ ప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతం యది భూతమాత్రా న స్యుర్న ప్రజ్ఞామాత్రాః స్యుః యది వా ప్రజ్ఞామాత్రా న స్యుః న భూతమాత్రాః స్యుః న హ్యన్యతరతో రూపం కించన సిధ్యేత్ — నామగన్ధరూపశబ్దరసకర్మసుఖదుఃఖానన్దరతిజ్ఞాతవ్యలక్షణా దశ భూతమాత్రాః తద్గ్రాహిణ్యః

౩ అథవా. అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్. పరమాత్మా సాధారణధర్మసమ్బన్ధో ధ్యాత్మసమ్బన్ధః. తస్య భూమా, బహు

---

౨ ఫలితత్వాదపి కర్తృత్వం పరమితి స్వాభిమతయోజనా మాహ॥ అథ వతి॥ ఇదానీ మధ్యాత్మశబ్ద ఆత్మని వర్తమానపరః. ధర్మభూయస్త్వం

ణ చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాహస్తశరీరోపస్థపాదమనోబుద్ధీనాం దశ ప్రజ్ఞామాత్రాశ్చ నాన్యోన్యాధారాః వాగాదీంద్రియాణామభావే నామాదినిర్ధారభావేన వాగాదిలక్షణప్రజ్ఞామాత్రాధీనసిద్ధికత్వాన్నామాదిభూతమాత్రాణాం తేషాంచాభావే తద్వ్యవహారఫలకప్రజ్ఞామాత్రశబ్దితేంద్రియాద్యనిష్పత్తేః. అతో గ్రాహ్యగ్రాహకాభయాధీనత్వాత్. సర్వలోకయాత్రాయా గ్రాహ్యవినాకృతం గ్రాహకం గ్రాహకేణవినాకృతం గ్రాహ్యంవా కార్యక్షమం నభవతి॥

౩౩— సూత్రేతరన్నానా— నానాశబ్దో వినార్థకః. ఏతద్గ్రాహ్యగ్రాహకజాతం పరస్పరావినాభూతమిత్యర్థః. తస్మాత్ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దితమపి ఇంద్రియజాతం భూతమాత్రాం తద్గతమిత్యర్థః॥

౨౪ — తద్యథారథస్యారేషునేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణఅర్పితాః — యథా రథస్యనాభౌ రథచక్రమధ్యవర్తిసరంధ్రకాష్ఠవిశేషే అరశబ్దితాః కాష్ఠవిశేషాః పరితోర్పితాః. తత్రచనేమిశబ్దితం వలయాకారం కాష్ఠం యథార్పితమ్. ఏవం ప్రాణశబ్దితపరమాత్మని ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దనిర్దిష్టేన్ద్రియాణ్యర్పితాని తేషుచ భూతమాత్రాశబ్దితగ్రాహ్యగ్రాహకజాతం సర్వంసమర్పితమిత్యర్థః. ననుశ్రుతౌ ప్రజ్ఞామాత్రాశ్శేనయది భూతమాత్రానస్యుః నప్రజ్ఞామాత్రాస్స్యుః యదిప్రజ్ఞామాత్రానస్యుః భూతమాత్రానస్యురితి పూర్వవాక్యేప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దనిర్దిష్టానాం వాగాదీనాం గ్రాహకాణాం దశానామేవగ్రహణముచితం, నతుయోక్తప్రాణస్యప్రజ్ఞాత్మవ్యవహితకేవలప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టజీవపరత్వమితిచేన్న. పూర్వవాక్యేఽన్యోన్యాధారాధేయభావప్రతిపాదనాత్ తత్రప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్య వాగాదిపరత్వేపి ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దనిర్దిష్టస్య భూతమాత్రార్పితత్వ ప్రతిపాదనాత్ప్రాణశబ్దితపరమాత్మార్పితత్వస్యైవ ప్రతిపాదనాత్ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దో జీవపర ఏవ. పూర్వవాక్యబాధకబలాత్ప్రజ్ఞాశబ్దస్య ముఖ్యార్థత్యాగేపి తత్త్యాగకారణాభావాత్. జడరూపస్యవాగాదేః ప్రజ్ఞాశబ్దముఖ్యార్థత్వాసంభవాత్. యథాస్మిన్ప్రశరీరే యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరేప్రాణోవసతి తావదాయుః అథాస్మిన్ప్రాణఏవాత్రైకధాభవతి ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణాయథాయతనం విప్రతిష్ఠంతఇతి శ్రుత్యుక్తవాక్యేషుముఖ్యప్రాణపరమాత్మజీవపరత్వేనతన్నార్థకత్వమ్. ఏవం యథాప్రజ్ఞాయాం సర్వాణి భూతాని, నహిప్రజ్ఞాపేతావాఙ్నామకించిత్ప్రజ్ఞాపయేత్, దత్రైవభూతమాత్రా ప్యపిప్రజ్ఞమితి వాక్యేషుజీవముఖ్యప్రాణాభ్యాం ద్రియయాపార్థక్యం త్రయాణామపి దృష్ట్వా

త్వం హి అస్మిన్ ప్రకరణేఽవద్యతే. తథాహి- ప్రథమం త్వమేవమేవ
రం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి మాముపా
స్స్వేతి చ పరమాత్మాసాధారణ మోక్షసాధనోపాసనకర్మత్వం ప్రా
ణశబ్దనిర్దిష్టస్యేన్ద్రస్య ప్రతీయతే. తథా- ఏష ఏవ సాధుకర్మ కార
యతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషత ఏష ఏవాసాధుకర్మ కారయతి
తం యమధో నినీషతీతి సర్వస్య కర్మణః కారయితృత్వం చ పరమాత్మ
ధర్మః. తథా, తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః
ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః
ప్రాణేఽర్పితా ఇతి సర్వాధారత్వం చ తస్యైవ ధర్మః. తథా, స ఏష
ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దో జరోఽమృత ఇత్యేతేపి పరమాత్మన ఏవ ధ
ర్మాః. ఏష లోకాధిపతి రేష సర్వేశ ఇతి చ పరమాత్మన్యేవ సమ్భవతి.
తదేవమధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమ్నోఽత్ర విద్యమానత్వాత్ పరమాత్మై
వాత్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః.

కారయతి॥ తథాహీతి॥ ఉపక్రమే తయా దౌర్బల్యమవయవభూతోపసం
హారస్య, సర్వావయవిన్యాయరక్ష్యస్య, ఇత్యుప్రపంచయితవ్యర్థః-

ప్రయోగస్య ప్రజ్ఞాశబ్దస్యార్థాంతరత్వానుసారేణైకార్థస్య కల్పనీయత్వా
త్- న చైకవచనాన్త ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవస్య బహువచనాంత ప్రజ్ఞా
మాత్రాశబ్దేన పరామర్శో న యుక్త ఇతి వాచ్యమ్- తద్విద్యాయాం స్వప్నకాలే
భవతీత్యేకవచనాంతశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవస్య సతి బహుత్వే నవిరుద్ధేతి బహువచ
నాంతశబ్దేన నిర్దేశ ఉపపత్తేః- ఏతత్సర్వం శ్రీతప్రకాశికాయామింద్రప్రా
ణాధికరణే స్పష్టమ్॥

౩౫ — స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృతః — ప్రజ్ఞ ఏవ
ప్రాజ్ఞః నిరుపాధికసాక్షజ్ఞాశ్రయః- నిరుపాధికానందత్వ విజరత్వవిమృత్యు
త్వాశ్రయః॥

౩౬— న సాధునా కర్మణా భూయాన్ నో ఏవాసాధునా కనీయాన్—పుణ్యపా
పకృతోత్కర్షాపకర్షశూన్య ఇత్యర్థః॥

౩౭— ఏష హ్యేవైనం సాధుకర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్ని
నీషతి— యం పురుషం ఏభ్యః అంతరాంతరగతేభ్యః లోకేభ్యః ఊర్ధ్వం భగవ
ల్లోకం నేతుమిచ్ఛతి, తం పురుషం భగవల్లోకప్రాప్త్యై సాధుకర్మ కార
యతి- కర్మణాం భగవల్లోకప్రాప్త్యుపయోగిత్వం చ తద్ధేతుభూత విద్యావిరో

౧ కథం తర్హి ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యైకస్య స్వాత్మన ఉపాస్యత్వోపదేశస్సఙ్గచ్ఛతే. తత్రాహ.

సూ. శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ ॥౩౧॥

ప్రజ్ఞాతజీవభావేనేన్ద్రేణ మామేవ విజానీహి మాముపాస్స్వ ఇత్యుపాస్యస్య బ్రహ్మణస్స్వాత్మత్వేనోపదేశోఽయం న ప్రమాణాన్తరప్రాప్తస్వాత్మావలోకనకృతః. అపి తు శాస్త్రేణ స్వాత్మదృష్టికృతః. ఏతదుక్తం భవతి. అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకర

---

౧ ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ ॥ కథంతర్హీతి ॥ త్వాష్ట్రవధాదిశ్రవణాదవయవశక్త్యా నిర్వాహో న ఘటత ఇతి భావః.

శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ — నహి మానవిశేషేణ కింయమస్య ద్భవతి. కింతచ్ఛాస్త్రమిత్యత్రాహ ॥ ఏతదుక్తం భవతి ॥ శిష్యస్య ప్రశా

ధిపాపనిరసనద్వారా ॥

౩౮— ఏష ఉ ఏవైనమసాధుకర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతి, యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి — ఇతి పాఠద్వయమ్. యం పురుషమేభ్యో లోకేభ్య ఊర్ధ్వం నేతుమిచ్ఛతి తం సాధుకర్మ కారయతి. యథా సాధుకర్మణాం బ్రహ్మోపాసననిష్పాదనద్వారా ఉన్నయనహేతుత్వమ్, ఏవమసాధుకర్మణాముపాసనప్రతిబన్ధద్వారా అధోనయనహేతుత్వమ్. ఉక్తం చ భగవతా భాష్యకృతా. పాపస్య జ్ఞానోదయవిరోధిత్వమ్, ఏష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీతి శ్రుత్యావగమ్యత ఇతి. వివృతం చ వ్యాసార్యైః కర్మణామున్నయనహేతుత్వముపాసననిష్పాదనరూపమితి, తద్విపరీతమధోనయనముపాసనప్రతిబన్ధరూపమితి స్ఫుటతరమవగమ్యత ఇతి ॥

౩౯— ఏష లోకపాల ఏష లోకాధిపతిరేష సర్వేశః — లోకపాలో లోకరక్షకః. అత్ర వ్యాసార్యాః. లోకాధిపతిః లోకస్వామీ సర్వేశస్సర్వనియన్తా ననుపాలకత్వమితి భావః. పతిశబ్దః తత్ర శేషితావాచిత్వమ్. ఉక్తం న హి సర్వత్రావయవశక్తిరేవ నియామికేత్యస్తి నియమః. అన్యథాగమయతీ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా గోశబ్దస్య జఙ్గమవాచిత్వప్రసఙ్గాత్. స్థితాయాం గౌరవాచకత్వప్రసఙ్గాచ్చ. అతశ్శేషిణి పతిశబ్దో రూఢః. అన్యథా వృద్ధౌ చ మాతాపితరౌ సాధ్వీ భార్యా సుతశ్శిశుః ॥ అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీది న్యాయేన పితుస్సంరక్షకే శిష్యే పతిశబ్దవ్యవహారప్రసఙ్గాదిత్యూహ్యమ్ ॥

౪౦— స మ ఆత్మేతి విద్యాత్ — పూర్వోక్తవిశిష్టస్సాన్తర్యామిత్వేన వేదితవ్యః. యద్వా అస్మిన్నేవ వాక్యే పూర్వోక్తత్వాష్ట్రహననాదికృతమనం

వాణి, ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్, అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా, య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యేవమాదినా శాస్త్రేణ జీవాత్మశరీరకం పరమాత్మానమవగమ్య, జీవాత్మవాచినామహంత్వమాదిశబ్దానామపి పరమాత్మన్యేవ పర్యవసానం జ్ఞాత్వా, మామేవ విజానీహి మాముపాస్స్వేతి స్వాత్మశరీరకం పరమాత్మానమేవోపాస్యత్వేనోపదిదేశేతి.

౨ వామదేవవత్. యథా వామదేవః పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వాన్తరాత్మత్వం, సర్వస్య తచ్ఛరీరత్వం, శరీరవాచినాం చ శబ్దానాం శరీరిణి పర్యవసానం, పశ్యన్నహమితి స్వాత్మశరీరకం పరం బ్రహ్మ నిర్దిశ్య తత్సామానాధికరణ్యేన మనుసూర్యాదీన్ వ్యపదిశతి, తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేऽహం మనురభవం సూర్యశ్చాహం కక్షీవానృషిరస్మి విప్ర ఇత్యాదినా. యథా చ ప్రహ్లాదః, సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమవస్థితః। మత్తస్సర్వమహం సర్వం మయి సర్వం సనాతనే ఇత్యాదివదతి.

౧ అస్మిన్నధికరణే జీవవాదిభిశ్శబ్దైరచిద్విశేషాభిధాయిభిశ్చోపాస్యభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో భిధానే కారణం చోద్య పూర్వ

స్యసాపేక్ష్యయాహ॥ య ఆత్మనీతి॥

౨ సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే॥ యథేతి॥ పశ్యన్నిత్యస్యైవ తద్ధైతత్పశ్యన్నిత్యేత ద్వ్యాఖ్యానమ్. ఉక్తం విశదయతి॥ యథాచేతి॥

౧ అనన్తరసూత్రమవతారయతి॥ అస్మిన్నితి॥ శ్రావృష్టివధాద్యుక్తేశ్చ కారణమిత్యభిప్రేతమ్. ఉపరితన గ్రన్థముగుణ్యేన ప్రయోజనతయా కారణం వి

సత్యత్వవశ్యత్వప్రాప్యత్వాదిగుణకజీవవిశిష్టతయా. ఆయుష్ట్వం ప్రియమిత్రియ సహితత్వశరీరోత్థాపకత్వాదిగుణవిశిష్టప్రాణవిశిష్టతయా ఆనన్దత్వామృతత్వాదిస్వరూపేణ చ విశిష్టస్య స్వాత్మత్వేనోపాసనం విధీయతే. ఏవం సత్యగుణోపాసనవిధానశక్యత్వాత్సర్వదశాయాం నావకాశ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. ఇతి ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమః పాదః॥

రఘూహ.

సూ- జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసా
త్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహతద్యోగాత్ ॥౩౧॥

నవాచంవిజిజ్ఞాసీత వక్తారంవిద్యాత్ త్రిశీర్షాణంత్వాష్ట్రమహనమ్ అరున్ముఖాన్యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమిత్యాది జీవలిఙ్గాత్, యావదస్మిన్ శరీరేప్రాణోవసతి తావదాయుః అథఖలు ప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదంశరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ముఖ్యప్రాణలిఙ్గాచ్చనాధ్యాత్మసమ్బన్ధ భూమేతిచేన్న- ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ హేతోః. ఉపాసనాత్రైవిధ్యముపదేష్టుంత త్తచ్ఛబ్దానాభిధానం నిఖిలకారణభూతస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపేణానుసన్ధానం, భోక్తృవర్గశరీరకత్వానుసన్ధానం, భోగ్యభోగోపకరణశరీరకత్వానుసన్ధానం చేతి త్రివిధమనుసన్ధానముపదేష్టుమిత్యర్థః-

౨ తదిదంత్రివిధంబ్రహ్మానుసన్ధానం ప్రకరణాన్తరేష్వప్యాశ్రితమ్ సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదిషు స్వరూపానుసన్ధానమ్- తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్। తదనుప్రవిశ్య। సచ్చత్యచ్చాభవత్। నిరుక్తంచానిరుక్తంచ। నిలయనంచానిలయనంచ। విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ। సత్యంచానృతంచ సత్యమభవదిత్యాదిషు భోక్తృశరీరతయా, భోగ్యభోగోపకరణశరీరతయా, చానుసన్ధానమ్- ఇహాపిప్రకరణేతత్త్రివిధ మనుసన్ధానంయుజ్యత ఏవేత్యర్థః.

వక్ష్యతి- ఉపదేష్టుమితి వక్ష్యమాణత్వాత్ ॥ చోద్యపూర్వకమితి॥ నపూర్వపక్షప్రతిక్షేపార్థంచోద్యం, కింతు ప్రయోజన ప్రశ్నచోద్యముఖేన కృత ఇత్యర్థః-

జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసా త్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వా దిహతద్యోగాత్ — ॥నవాచమితి। నపరం మదుపాస్త్యర్థం, మాంచ విజానీహీత్యర్థః- ముఖ్యశబ్దా దిన్ద్రియాద్వ్యావృత్తిః- త్రైవిధ్యం వివృణోతి॥నిఖిలేతి॥ స్వరూపేణేతి॥ అవాన్తరగుణవిశిష్టానుసన్ధాన మిత్యర్థః-

౨ త్రైవిధ్యానసిద్ధమితి హ్యయం నిర్వాహ ఇతి శఙ్కాయా మాశ్రితత్వాదిత్యేత ద్వ్యాచష్టే॥ తదిదమితి॥ బ్రహ్మవిదితి ప్రక్రమా త్త్రైవిధ్యోక్తిస్త్వద్యతయేతి భావః- ఇహేత్యాదికం వ్యాచష్టే॥ ఇహేతి॥ ఆనన్దోజరః, మాముపాస్స్వ, ప్రాణోస్మీత్యుక్త్యాత్యుపపద్యత ఇత్యర్థః-

3 ఏతదుక్తం భవతి- యత్ర హిరణ్యగర్భాదిజీవవిశేషా ప్రకృత్యాద్యచేతనవిశేషాణాం చ పరమాత్మాసాధారణధర్మ సంకీర్తనతదభిధాయినాం శబ్దానాం పరమాత్మవాచిశబ్దసామానాధికరణ్యం వా, దృశ్యతే, తత్ర పరమాత్మనస్తత్తచ్చిదచిద్విశేషాన్తరాత్మత్వానుసన్ధానం ప్రతిపిపాదయిషితమితి. అతోఽత్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవాదర్థాన్తరభూతః పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్-

సమాప్తమిన్ద్రప్రాణాధికరణమ్-

ఇతి శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః-

---

3 సామాన్యేన చిదచిద్విశిష్టధీర్వ్యాఖ్యాతృత్రశ్రుతా, సతచ్చిద్విశేషవిశిష్ట విషయత్వత్రోచ్యతే॥ ఏతదుక్తమితి॥ యత్రేతి॥ సామానాధికరణ్యం కేవలం ప్రదర్శనవిద్యామాత్రమితి భావః- విశిష్టధీవిషయజ్ఞాపకద్వయముక్తం హి॥ పరమాత్మాసాధారణేతి॥ మానసిద్ధత్వావిశేషాచ్చిదచిద్విశిష్టవిషయకః శాస్త్రార్థః- అధికరణార్థం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

ఇతి హారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరంగరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదరాజాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయ సత్సుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రదీపికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః॥

10615